

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

MÂTÜRÎDÎ'NİN TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN'INDA
FIKHÎ GÖRÜŞLERİ
(NÛR SÛRESİ)

MEHMET AKİF ÇELİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. İSMAİL BİLGİLİ

KONYA – 2025

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mehmet Akif ÇELİK		
	Numarası	22810601411		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri / İslâm Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ında Fıkhî Görüşleri (Nûr Sûresi)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mehmet Akif ÇELİK

İmza

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mehmet Akif ÇELİK		
	Numarası	22810601411		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri / İslâm Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. İsmail BİLGİLİ		
Tezin Adı	Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ında Fıkhî Görüşleri (Nûr Sûresi)			

İmam Mâtürîdî (ö. 333/944), hicrî üçüncü yüzyılda Türkistan coğrafyasında yaşamış, Ehl-i Sünnet inanç sisteminin bu bölgede yerleşmesinde önemli rol oynamıştır. Semerkant bölgesinde faaliyet gösteren Mâtürîdî, özellikle Ebû Hanîfe'nin görüşlerini benimseyerek ilmî çalışmalarını bu çizgide sürdürmüştür. Müfessir ve kelâm âlimi kimliğiyle ön plana çıkan Mâtürîdî, aynı zamanda fıkıh sahasında da etkili bir isim olmuştur. Özellikle âyetlere getirdiği aklî yorumlarla dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, "te'vîl" adını verdiği yöntemi geliştirmiş ve bu metodu ilmî miras olarak sonraki nesillere bırakmıştır. İmam Mâtürîdî, ilerleyen dönemlerde Sünnî İslâm dünyasında geniş kabul görmüş ve itikad alanında en çok takip edilen isimlerden biri hâline gelmiştir. Mâtürîdî'nin birçok eser kaleme aldığı bilinmekle birlikte, günümüze yalnızca iki eseri ulaşabilmiştir. Bunlardan biri kelâm alanında yazdığı Kitâbü't-Tevhîd, diğeri ise tefsir alanındaki temel eseri olan Te'vîlâtü'l-Kur'ân'dır. Bu çalışmada, söz konusu tefsir eseri temel alınarak Nûr Sûresi'nde yer alan ahkâm âyetleri üzerine Mâtürîdî'nin getirdiği yorumlar incelenmiştir.

İki bölümden oluşan bu araştırmanın ilk kısmında, İmam Mâtürîdî'nin hayatı, ilmî kişiliği, eserleri, hocaları ve öğrencileri hakkında bilgi verilmiş; ayrıca Mâtürîdî fıkının genel özellikleri ile Hanefî mezhebine katkıları ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Nûr Sûresi'nde yer alan ahkâm âyetleri çerçevesinde Mâtürîdî'nin fikhî yorumları analiz edilmiş ve bu yorumların Hanefî mezhebine ait hükümlerle olan uyumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İmâm Mâtürîdî, Nûr Sûresi, Hanefî Mezhebi, Fıkıh, Tevîlâtü'l-Kur'ân

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Mehmet Akif ÇELİK		
	Student Number	22810601411		
	Department	Temel İslâm Bilimleri / İslâm Hukuku		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Assoc. Prof. Dr. İsmail BİLGİLİ		
Title of the Thesis/Dissertation	Maturidi's Fiqh Opinions in His Ta'wilat Al Quran (Surah An-Nur)			

Imam Māturīdī (d. 333/944) lived in the region of Transoxiana during the third century of the Hijri calendar and played a significant role in establishing the Ahl al-Sunnah creed in that region. Active in the area of Samarkand, Māturīdī closely followed the views of Abū Ḥanīfa and developed his scholarly work within this framework. Primarily recognized as a commentator of the Qur'an and a theologian, Māturīdī was also a prominent figure in the field of Islamic jurisprudence (fiqh). He is particularly noted for his rational interpretations of Qur'anic verses. In this context, he developed a method known as ta'wīl (allegorical or interpretive exegesis), which he left as a scholarly legacy to future generations. In the following centuries, Imam Māturīdī gained wide acceptance in the Sunni Islamic world and became one of the most followed authorities in the field of creed ('aqīdah). Although it is known that Māturīdī authored many works throughout his life, only two have survived to the present day. The first is Kitāb al-Tawhīd, a theological treatise, and the second is his foundational exegetical work, Ta'wīlāt al-Qur'ān. This study focuses on Māturīdī's interpretations of the legal verses (āyāt al-aḥkām) found in Sūrat al-Nūr, based on the latter work.

This research is structured into two main sections. The first part provides an overview of Imam Māturīdī's life, scholarly personality, works, teachers, and students. It also discusses the general characteristics of Māturīdī's jurisprudential thought and his contributions to the Ḥanafī school. The second part analyzes the legal verses in Sūrat al-Nūr and examines the legal rulings derived by Māturīdī in comparison with the rulings of the Ḥanafī school, aiming to identify the degree of consistency between them.

Key Words: Imam Maturidi, Surah al-Nur, Hanafi Madhhab, Fiqh, Tawil al-Qur'an

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Konusu	1
B. Araştırmanın Amacı.....	3
C. Araştırmanın Önemi	3
D. Araştırmanın Sınırlandırılması.....	4
E. Araştırmada İzlenen Yöntem	5
F. Araştırmanın Kaynakları	6

BİRİNCİ BÖLÜM

MÂTÜRİDÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. Mâtürîdî'nin Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış	10
1.2. Mâtürîdî'nin Hayatı	12
1.2.1. Doğumu, Nesebi ve Ailesi	13
1.2.2. Vefâtı.....	22
1.3. İlmî Kişiliği	23
1.3.1. Eğitim Hayatı	31
1.3.2. Hocaları	33
1.3.2.1. Ebû Bekr Ahmed b. İshak b. Salih el-Cüzcânî (öl. III/IX yy.).....	34
1.3.2.2. Ebû Nasr el-İyâzî (öl. III/IX. yy. son çeyreği [?])	35
1.3.2.3. Yahyâ el-Belhî (öl. 268/881).....	36
1.3.2.4. Ahmed b. Recâ el-Cüzcânî (öl. 285/898)	37
1.3.2.5. Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (öl. 248/862)	37
1.3.2.6. Ebû Avsece Tevbe b. Kuteybe (?).....	37
1.3.3. Öğrencileri.....	38

1.3.3.1. Ebû'l-Hasan er-Rüstüfağnî (öl. 345/956)	38
1.3.3.2. Ebû Ahmed el-ÿyâzî (öl. IV/X. asrın başları)	39
1.3.3.3. Abdülkerim el-Pezdevî (öl. 390/1000)	40
1.3.3.4. Ebû Seleme Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî (öl. 340/951). 40	
1.4. Eserleri.....	40
1.4.1. Günümüze Ulaşan Eserleri.....	41
1.4.1.1. Te'vîlâtü'l-Kur'ân	41
1.4.1.2. Kitâbü't-Tevhîd	43
1.4.2. Günümüze Ulaşmayan Eserleri.....	45
1.5. Bir Fakih Olarak Mâtürîdî	47
1.5.1. Mâtürîdî'nin Fıkıh Metodolojisi	51
1.5.1.1. Kitap ve Sünnet	53
1.5.1.2. İcmâ	55
1.5.1.3. Kıyâs.....	56
1.5.1.4. İstihsân.....	57
1.5.1.5. İstishâb.....	58
1.5.1.6. İctihat.....	58
1.5.2. Mâtürîdî Fıkhının Genel Özellikleri.....	59
1.5.3. Hanefî Fakih Olarak Mâtürîdî'nin Hanefî Fıkhına Katkısı ve Hanefî Eserlerdeki Bazı Görüşleri	61

İKİNCİ BÖLÜM

MÂTÜRÎDÎ'NİN NÛR SURESİNDEKİ FIKHÎ GÖRÜŞLERİ VE HANEFÎ MEZHEBİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Mâtürîdî'nin Nûr Sûresi'nde Ahkâm Âyetleri Bağlamında Fıkıhî Görüşleri	69
2.1.1. Zina Haddi.....	71
2.1.2. Zina Eden Erkek ve Kadının Evlenme Durumları	75
2.1.3. Kazf Haddi	78
2.1.4. Şâhitlik	81

2.1.5. Mülâane.....	85
2.1.6. Yemîn ve Yemînden Dönme.....	89
2.1.7. Evlere Giriş Âdâbı.....	92
2.1.8. Erkeklerin Gözlerini Haramdan Sakınmaları.....	95
2.1.9. Başörtüsü.....	97
2.1.10. Kadınların Mahremiyeti.....	98
2.1.11. Evlendirme.....	103
2.1.12. İffetin Korunması.....	104
2.1.13. Mükâtebe.....	107
2.1.14. Mahrem Vakitlerde Odalara Giriş İzni ve Âdâbı.....	109
2.1.15. Yaşlı Kadınların Mahremiyeti.....	110
2.1.16. Yakın Akrabaların Evlerinde Yemek Yemenin Hükümü.....	111
2.1.17. Ortak Yapılan İşlerde İzin Âdâbı.....	113
2.1.18. Hz. Peygambere Hitap Şekli.....	114
2.2. Mâtürîdî'nin Nûr Sûresinde Geçen Ahkâm Âyetleri Hakkındaki Görüşleri ile Hanefî Mezhebinin Görüşlerinin Mukayesesi.....	115
2.3. Genel Fıkhî Hükümler.....	124
SONUÇ.....	126
KAYNAKÇA.....	129

KISALTMALAR

b.	Oğlu
bk.	Bakınız
çev.	Çeviren
ed.	Editör
H.z.	Hazreti
H	Hicrî
M	Milâdî
öl.	Ölüm Tarihi
r.a.	Radıyallahu anh
r.anhâ	Radıyallahu anhâ
s.a.s.	Sallallâhü aleyhi ve sellem
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	Tarihsiz
vd.	Ve diğerleri
yy.	Yüzyıl

ÖNSÖZ

Hanefî mezhebinin, Mâverâunnehir topraklarındaki kalıcılığına katkı sağlayan isimlerden biri de Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî'dir (öl. 333/944). O, çalışmalarını kendine has te'vîl metodu ile ilk önce Mâverâunnehir bölgesinde daha sonra da neredeyse tüm İslâm aleminde zirveye taşımıştır. Mâtürîdî her ne kadar vefatından sonra belli bir dönem ihmal edilmiş olsa da yetiştirdiği öğrencileri ve yazdığı eserleriyle iki asır sonra yeniden gündeme gelmiştir. Özellikle öğrencileri ve eserleri onun hicrî beşinci asırdan sonra kalıcı olmasını sağlamıştır. Bu kalıcılık, içinde bulunduğu Sâmânî Devleti ile sınırlı kalmamış, devamında gelen Selçuklular ve Osmanlı Devleti'nde de etkisini sürdürmüştür.

Mâtürîdî'nin günümüze ulaşan *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı iki eseri, Mâtürîdî'nin çalışmalarının önemli göstergelerindedir. Bu eserler incelendiğinde görülecektir ki Mâtürîdî, Kur'ân ve sünnetin haricinde akli devreye alarak te'vîl metodunu geliştirmiş ve eserlerinde bu metoda sıkça başvurmuştur. Bu yönüyle Mâtürîdî o dönem için kendine has ilmî bir şahsiyet olmuştur. Hatta bu metodu ile döneminde ve sonraki zamanlarda kendisini takip edenlere farklı çözüm yolları göstermiştir. Bu manada Mâtürîdî, bazı soru ve sorunlara, vahyin ışığında mantıksal cevapların çokça beklendiği günümüzde, bu soru ve sorunların cevaplanmasında öncü bir rol oynaması/oyunayacak olması dikkate değer bir olgudur.

Mâtürîdî, tefsir ve kelâm alanıyla sınırlı kalmamış, eğitimi sürecinde fıkıh dersleri de almıştır. Özellikle yukarıda zikrettiğimiz ve günümüze ulaşan iki eserinden biri olan *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ındaki düşüncelerinden ve yorumlarından bunu görmek mümkündür.

Tezde de Mâtürîdî'nin fikhî görüşlerini Nûr Sûresi özelinde araştırarak sonuçlarını paylaşmayı hedefledik.

Tez, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Mâtürîdî'nin hayatı, hocaları, öğrencileri ve eserleri ele alınıp Mâtürîdî'nin fikhî birikiminin temellerine değinildi. İkinci bölümde Mâtürîdî'nin Nûr Sûresi özelinde ahkâm âyetlerine getirdiği yorumları incelendi. Sonrasında Mâtürîdî'nin vermiş olduğu hükümlerin Hanefî mezhebi ile uygunluğu bir tablo halinde karşılaştırmalı olarak sunulmaya çalışıldı.

Araştırma sürecinde desteğini esirgemeyen, iletişim kanallarını açık tutan danışman hocam muhterem Doç. Dr. İsmail Bilgili'ye, en kalbî hürmet ve saygılarımla, şükranlarımı arz ederim. Tüm çalışmalarında olduğu gibi bizlere sunmuş olduğu bu katkının da kendisine sadakayı câriye olmasını Allah'tan niyaz eder, kendisine ailesi ile birlikte afiyetler dilerim. Ayrıca araştırmaya katkı sunan, kıymetli görüşleri ile bizleri yönlendiren, çalışmanın hiçbir safhasında desteğini esirgemeyen muhterem hocam Prof. Dr. M. Rahmi Telkenaroğlu'na, bana ilmi ve ilmî çalışmayı sevdiren ve onu ihtiyaç hissettiren muhterem hocam Tahir Dağaslanı'na, tezi dil bilgisi yönünden inceleyerek destek veren Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni Osman Okan Gül'e de ayrıca teşekkür ederim. Son olarak bu çalışmanın hazırlanmasında, başından sonuna kadar yanımda olan, zamanından fedakarlık ederek bana zaman tanıyan kıymetli eşim ve çocuklarıma da müteşekkirim.

Gayret bizden, tevfiik ve hidâyet Allah'tandır.

Mehmet Akif ÇELİK

Temmuz-2025

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu

Tarihin seyri içerisinde bazı zaman ve zeminler vardır ki, diğerlerine göre ayrı bir ehemmiyete haizdir. Bunlardan biri de Hz. Muhammed'in (s.a.s.) peygamber olarak görevlendirilmesiyle başlayan İslâm dönemidir. Hz. Peygamber (s.a.s.), bu dönemde insanların soru ve sorunlarının doğrudan muhatabı olmuş, dönemin insanları Hz. Peygamber'e (s.a.s.) aracısız soru sorma imkânı elde etmiştir. Böylece cevaplarını ya bir âyetle ya da bir hadisle birinci kaynaktan almışlardır. Bu yönleri ile seçkin bir nesil olarak anılmışlardır.

Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sonra insanların sorularına sahâbe neslinin icması ya da fikhî anlamda yetkin olan sahabîlerin görüşleri ile cevap verilmiştir. Hicri ikinci yüzyılın başları itibariyle sahâbenin tamamının ahirete intikal etmiş olmasından dolayı sonraki nesillerin doğrudan doğruya Hz. Peygamber (s.a.s.) ile herhangi bir bağı kalmamıştır. Bu nesle literatürde tâbiîn nesli denilmektedir. Tâbiîn neslinde ise insanların sorularına cevap verecek fikhî çalışmalar yerini müçtehit ulemânın içtihatlarına bırakmaya başlamıştır. Hicrî ikinci asrın ortalarına gelindiğinde ise her biri bir okul mesabesinde olan fakih/müçtehit âlimler yetişmiş, çoğalmış ve ortaya çıkan mezhepsel oluşumlar başarılı ve ilmî bir şekilde ilerlemeye, gelişmeye ve insanların sorularına cevap vermeye başlamıştır. Bu mezheplerin belki de en önde geleni İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) öncülük ettiği ve talebelerinin sistemleştirdiği ve yaydığı Hanefî mezhebidir. Araştırmaya konu olan Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî (öl. 333/944) de böyle bir birikimin eseri olarak Mâverâünnehir'de Hanefî mezhebinin öncüsü, öğrencisi ve öğretmeni olarak neşet etmiş ve daha çok kelâmî çalışmaları ile ön plana çıkmış bir âlimdir.

Mâtürîdî'nin kelâm ilmi haricinde tefsir çalışmaları da bulunmaktadır. Hatta onun, tefsir çalışmasında ahkâm âyetlerine getirdiği yorumlar incelendiğinde bir fakih olarak da karşımıza çıktığını görürüz. Ancak şöyle bir gerçek var ki onun fikhî yönü kelâm ve tefsirde olduğu kadar ön plana çıkmamıştır. Bunun çeşitli sebepleri olmakla birlikte bu konunun detayları tezin ilgili bölümünde incelenecektir.

Mâtürîdî'nin, oluşturduğu düşünce sistemi, kendi zamanının problemlerine getirdiği çözümler ve bu çözümlerde dikkat ettiği akıl-nakil dengesi, muasırlarından farklı olarak akla verdiği önem, onu hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerde ilmî bir şahsiyet olarak anılmasına vesile olmuştur. Ve yine onun ilmî birikimi sayesinde bulunduğu bölgede her zaman eğitim-öğretim faaliyetlerine önem verilmiştir. Sonraki nesillere bıraktığı talebeleri ve ilmî mirası da onun her zaman ve zemin diliminde zihinlerde canlı kalmasında etkili olduğu söylenebilir.

İmâm Mâtürîdî'nin velûd bir âlim olduğu hem o dönemin hem de sonraki dönemlerin ilim dünyasınca malumdur. Ancak her ne kadar büyük bir mütekellim, müfessir ve fakih de olsa kaleme aldığı onca eserden tespit edilebildiğine göre günümüze sadece iki tanesi ulaşmıştır. Bu eserlerinden birisi içerik olarak kelâmî konuların yer aldığı *Kitabü't-Tevhîd*, diğeri de tefsir alanında kaleme aldığı *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eseridir.

Özellikle tefsir alanında yazdığı eseri incelendiğinde eserin dirâyet tefsiri olduğunu görülecektir. Bu da onun akla verdiği önemi ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Bununla birlikte tefsirinde ahkâm âyetlerine getirdiği yorumlar da fikhî açıdan kayda değer ve dikkat çekici yorumlardır. Mâtürîdî daha çok kelâm ve tefsir alanında ön plan çıktığından dolayı fikhî yönünün diğerk uzmanlık alanlarının gerisinde kaldığı görülür. Ancak tefsirindeki ahkâm âyetlerine getirdiği yorumlar incelenince Mâtürîdî'nin aynı zamanda bir fakih olduğu akla gelmektedir. Mâtürîdî'nin bu yönünün çeşitli ilmî araştırmalara konu olması, üzerinde yapılan çalışmaların arttırılması ve bu haliyle günümüz araştırmacılarına farkındalık oluşturulması gerektiği kanaatindeyiz.

Bu çalışmada kendisi de Hanefî mezhebine mensup olan İmâm Mâtürîdî'nin tefsir alanında yazdığı *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eserinden yola çıkarak, Nûr Suresi özelinde onun fıkha dair ilmî birikimi tespit edilmeye çalışılacaktır. Araştırmaya konu olan İmâm Mâtürîdî'nin, Hanefî mezhebinde hatırı sayılır bir yerinin olduğunu biliyoruz. Bundan dolayı araştırmada İmâm Mâtürîdî'nin ahkâm âyetlerine getirdiği yorumlar tez için ayrı bir ehemmiyete haizdir.

B. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Mâtürîdî'nin kelâm ve tefsir alanındaki yetkinliğinin fıkıh alanında da olduğunun araştırılması, incelenmesi ve verdiği fikhî hükümlerin Hanefî mezhebi ile uyumunun tespit edilmesidir. Zira araştırmanın temelini oluşturan Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eserine bakıldığında her ne kadar bir müfessir gibi çalışma yapmışsa da ahkâm âyetlerine getirdiği yorumlar ve açıklamalar dikkat çekicidir. Fakih vasfıyla yaptığı açıklamalar onun fikhî birikiminin bir göstergesidir. Bu yüzden bu araştırmayla Mâtürîdî'nin fikhî yönünün vuzuha kavuşturulmasına bir katkı sunulması amaçlanmaktadır.

İmâm-ı Âzam'ı takip eden Mâtürîdî'nin, ilk dönemlerde kelâm alanında çağdaşı sayılabilecek Ebü'l-Hasan el- Eş'arî (öl. 324/935) kadar meşhur olamadığı görülmektedir. Bunun çok çeşitli sebepleri sayılabilir ancak gelinen noktada dünya Müslümanlarının birçoğunun itikatta Mâtürîdî'ye tâbi olması "Mâtürîdî'nin niçin meşhur olamadığı" sorusu üzerinde bizleri düşündürmektedir. Mâtürîdî, vefatından yaklaşık iki asır sonra yeniden gündeme gelmiş ve ilim camiasında bilinirliği artmıştır. Kendisine itikadî anlamda tâbî olanların çoğalmasında ve İslâmî düşünceye sunduğu katkılardan dolayı hem İmâm Mâtürîdî'nin hayatının hem de mevcut eserlerinin tanınması ve tanıtılması önem arz etmektedir. Mâtürîdî'nin ve eserlerinin hem ilim dünyasında hak ettiği yeri alabilmesi hem de günümüz insanları tarafından bilinip kendisinden istifade edilebilmesi adına, günümüz araştırmacılarında bu konuda bir farkındalık oluşturulması gerekmektedir. Bu çalışmayla böyle bir farkındalığa katkı sunulması amaçlanmaktadır.

C. Araştırmanın Önemi

Mâverâünnehir bölgesinde yetişen İmâm Mâtürîdî, İslâm düşünce sistemine getirdiği te'vîl metodu ile ön plana çıkmaktadır. Günümüz dünyasında halen itikat âlimi olarak bilirse de onun gibi kelâm, tefsir ve fıkıh alanlarında hatırı sayılır birikime sahip olan bir âlimin düşüncelerini, günümüz dünyasına ve araştırmacılarına tanıtmak önem arz etmektedir. Onun, özellikle akılla nakli buluşturan ve akli vahyin üstüne çıkarmadan ancak akli da bir kenara bırakmadan kurduğu te'vîl sistemi, bu noktada günümüz ilim dünyasına açıklanması, anlatılması ve aktarılması gereken bir sistemdir. Mâtürîdî'nin bu yönünün önemi, hakkında yapılan yeni araştırmalarla daha da öne

çıkıştır. Bu araştırmayla günümüz araştırmacılarına bu yönde bir katkı sunulması hedeflenmektedir.

D. Araştırmanın Sınırlandırılması

Bu araştırmanın gayesi İmâm Mâtrd'nin *Te'vilâtu'l-Kur'ân* adlı eserinin tamamı olmadığı gibi Mâtrd'nin tüm fikh görüşlerini değerlendirmek de değildir. Araştırmanın gayesi, Nr Sresinde geçen fikh konular üzerinden hareketle İmâm Mâtrd'nin Nr Sresi özelinde fikhla ilgili görüşleridir. Bu görüşleri üzerinden de Mâtrd'nin fikh altyapısına ulaşılmaya çalışılacaktır. Sonrasında kendisi de Hanefi fakihisi olan İmâm Mâtrd'nin ahkâm âyetlerine getirdiği yorumları ve ulaştığı fikh sonuçları Hanefi mezhebinin ana kaynakları ile karşılaştırarak bir mukayese yapılacaktır.

Bu çerçevede araştırma iki bölüm halinde sunulacaktır.

Birinci bölümde Mâtrd'nin hayatı, hocaları, öğrencileri, eserleri ve fikh yönü ele alınacaktır.

İkinci bölümde Nr Sresi zelinde, Mâtrd'nin ahkâm âyetlerine getirdiği yorumlar incelenerek Mâtrd'nin konu ile ilgili fikh görüşlerine ulaşılmaya çalışılacaktır. Ayrıca bu bölümde Mâtrd'nin ahkâm âyetlerine getirdiği yorumların ve fikh görüşlerin, Hanefi fikh kaynakları ile karşılaştırılması yapılacak ve Mâtrd'nin görüşleri ile Hanefi mezhebinin görüşlerinin uyum durumunun tespiti yapılmaya çalışılacaktır.

Araştırmaya konu olan Mâtrd'nin *Te'vilâtu'l-Kur'ân* adlı eserinden hareketle, onun âyetlere getirdiği fikh yorumlara bakılınca fikh alanındaki başarısı dikkat çekmektedir. Mâtrd, eserini yazarken görüyoruz ki ahkâm âyetleri hakkında geniş bir malumata sahiptir. Bu malumatı, onun âyetleri bir fakih vasfıyla geniş geniş ele almasını sağlamıştır. Aslında Mâtrd, bu üslubuyla bir anlamda fakihlik yönünü ortaya koymuştur. Bu araştırmada Mâtrd'nin bu yönünü ele almak için Nr Sresinden hareketle, ahkâm âyetlerine getirdiği yorumları üzerinden bir değerlendirme sunulacaktır. Çalışma bu yönü ile önem arz etmektedir. Zira kendi dönemi dahil olmak üzere Mâtrd'nin fikh yönünün de diğer yönleri gibi ön plana çıkması gerektiği düşünülmektedir.

Her ne kadar Mâtürîdî'nin hayatına ve fikhî yönüne dair araştırmalar mevcut olsa bile bu alanda Nûr Sûresi ile ilgili müstakil bir çalışma yoktur. Ancak *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eseri üzerinden hareketle farklı sureler özelinde yüksek lisans çalışmaları yapılmıştır. Haricen, hem Mâtürîdî'nin hayatı ve ilmî birikimi hem de meşhur eseri *Te'vilâtü'l-Kur'ân* hakkında son dönemde bazı araştırmalardan bahsetmek mümkündür. Ve yine son dönemlerde Mâtürîdî'nin hayatını ve ilmîni konu edinen, onu her yönüyle ele almaya çalışan uluslararası sempozyumlar yapılmış, makaleler, tezler ve kitaplar kaleme alınmıştır.

İmâm Mâtürîdî, her ne kadar kendi döneminde bilinen, çalışmaları ve öğrencileri ile tanınan biri olsa da günümüz dünyası için kendisini ve ilmî yönünü tanıyabileceğimiz elimize ulaşan sadece iki eseri vardır. Bu açıdan bakıldığında onun için eserleri ile de tanınan bir âlimdir, diyemeyiz. Her şeye rağmen Müslümanların çoğunluğunun itikatta imamı olan Mâtürîdî, bu yönüyle de hem toplum nezdinde hem de ilim çevrelerinde daha çok tanıtılması, üzerinde daha çok çalışma yapılması gerekmektedir. Bir diğer durum da Mâtürîdî, fakih kimliğinden ziyade kelâm ve tefsir alanındaki çalışmalarıyla temayüz etmiş bir âlimdir. Ancak meşhur eseri *Te'vilâtü'l-Kur'ân* incelenince onun, fakihlik yönünün de ele alınması gerektiğiyle ilgili kanaat hasıl olmuştur. Zira her türlü bilgiye ulaşmanın kolaylaştığı günümüzde Mâtürîdî gibi ilmî bir şahsiyetin fakihlik yönünün kapalı kalmaması gerekirdi.

E. Araştırmada İzlenen Yöntem

Araştırma yapılırken öncelikle Mâtürîdî'nin hayatı, hocaları, öğrencileri ve ilmî yönü hakkında halihazırda var olan klasik ve güncel literatür taraması yapılmış, okumalar gerçekleştirilmiş, gerekli yerler not edilmiştir. Bu okumalar ve notlar dahilinde birinci bölüm yazılmıştır. Sonrasında Mâtürîdî'nin, Prof. Dr. Bekir Topaloğlu (öl. 2016) editörlüğünde tercümesi yapılan *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eseri baz alınarak Nûr Sûresinde bulunan ahkâm âyetleri, sûredeki sıralama esas alınarak ahkâma dair başlıklar belirlenmiştir. Belirlenen bu başlıklar üzerinde önce Mâtürîdî'nin konuya yaklaşımı ele alınmış daha sonrasında hükmün Hanefî mezhebindeki yerine kısaca değinilmiştir. Âyetlerin tercümelerinde yukarıda ifade edilen esere bağlı kalınmıştır. Sonrasında tespit edilen ahkâm âyetlerine dair

Mâtürîdî'nin düşünceleri Hanefî mezhebi ile karşılaştırma yapılarak her ikisinin arasındaki uyum oranı tespit edilmiştir. Böylece ikinci bölüm tamamlanmıştır.

Araştırmanın kaynakça kısmı oluşturulurken Zotero adlı kaynakça programından istifade edilmiştir. Tezin atıf sisteminde ise İsnad atıf sisteminin ikinci versiyonundan istifade edilmiştir.

F. Araştırmanın Kaynakları

Araştırma süresince istifade ettiğimiz/edeceğimiz ana kaynak İmâm Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eseridir. Bu eser, Prof. Dr. Bekir Topaloğlu editörlüğünde bir heyet tarafından tercüme edilip, dilimize kazandırılmıştır. İmâm Mâtürîdî'nin hayatını ele alırken araştırmanın ana kaynağı *Te'vilâtü'l-Kur'ân* dışında çoğunlukla istifade edilen diğer kaynakların bir kısmını şu şekilde listelemek mümkündür:

Kitaplar:

- 1- *Kitâbü't-Tevhîd*, Mâtürîdî (öl. 333/944)
- 2- *Ahkâmu'l-Kur'ân* (Ankara-2018), Cessâs (öl. 380/981)
- 3- *el-Muhtasar* (Kahire-1997), Kudûrî (öl. 428/1037)
- 4- *el-Mebsût* (Mısır-2009), Serahsî (öl. 483/1090)
- 5- *Tebşiratü'l-edille fi usuli'd-din* (Ankara-1993), Neseî (öl. 508/1115)
- 6- *Bedâiu's-Sanai' fi Tertîbi's-Şerâi* (Mısır-1909), Kâsânî (öl. 587/1191)
- 7- *el-Hidâye* (Beyrut-ts.), Burhâneddin el-Mergînânî (öl. 593/1197)
- 8- *el-İhtiyar* (Kahire-1937), Mevsîlî (öl. 683/1284)
- 9- *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye* (Kahire-1993), İbn Ebü'l-Vefâ Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed Kureşî'nin (öl. 775/1373)
- 10- *İşârâtü'l-Merâm* (Kahire-1949), Beyâzîzâde Ahmet Efendi (öl. 1098/1687)
- 11- *İthâfü's-Sâdeti'l-Müttakîn bi-Şerhi Esrâri İhyâ'i Ulûmi'd-Dîn* (Beyrut-ts.), Zebîdî (öl. 1205/1791)
- 12- *Reddül-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar* (İstanbul-1982), İbn Âbidîn (öl. 1252/1836)
- 13- *Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı "Mâtürîdî"* (Leiden-2016), Ulrich Rudolph (öl. 1906)

- 14- *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan* (Ankara-1990), V. V. Barthold (öl. 1930)
- 15- *Hak Dîni Kur'ân Dili* (İstanbul-1993), Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (öl. 1942)
- 16- *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul-1999), Ömer Nasuhi Bilmen (öl. 1971)
- 17- *İslâm'da İtikadî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi* (İstanbul-ts.), Muhammed Ebû Zehra (öl. 1974)
- 18- *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İmân Allah ve Peygamberlik Anlayışı* (Ankara-1980), Kemal Işık (öl. 1995)
- 19- *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (Ankara-2010), W. Montgomery Watt (öl. 2006)
- 20- *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî* (İstanbul-2007), Ahmet Vehbi Ecer (öl. 2014)
- 21- *Ahkâm Tefsiri* (İstanbul-2011), Sabûnî (öl. 2021)
- 22- *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* (Ankara-2015), Sönmez Kutlu
- 23- *İmam Mâtürîdî Kur'ân'ı Kur'ân'la Te'vîl* (İstanbul-2014), Ali Karataş
- 24- *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* (İstanbul-2008), Ahmet Ak
- 25- *Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî* (İstanbul-2019), Ahmet Ak
- 26- *İslâm Hukuk Usulü* (Kayseri-2017), H. Yunus Apaydın
- 27- *Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî* (Ankara-2018), Şaban Ali Düzgün
- 28- *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul-2014), Hayreddin Karaman
- 29- *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara-2012), Hayreddin Karaman vd.
- 30- *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul-2013), Saffet Köse
- 31- *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* (Ankara-2015), Sönmez Kutlu
- 32- *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası* (İstanbul-2001), Şükrü Özen
- 33- *İslâm Hukuk İlminin Esasları* (Ankara-2012), Zekiyyüddîn Şa'bân
- 34- *Bir Fakih Olarak İmâm Mâtürîdî* (Ankara-2018), Ahmet Ünsal
- 35- *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul-2013), Ahmet Yaman-Halit Çalış
- 36- *İmâm Ebû Hanîfe ve Hanefîlik* (Konya-2019), Murat Şimşek

Tezler:

- 1- Ahmet Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006)
- 2- Ömer Faruk Bilgin, *El-Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012)
- 3- Emine Öğük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer Hikmet İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007)
- 4- Talip Özdeş, *İmam Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü Ehli'sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanımı* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997)

Makaleler:

- 1- Sıddık Korkmaz (öl. 2022), “İmam Ebû Mansur el-Maturidi'nin Hayatı ve Eserleri”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 4/10 (2001)
- 2- İsmail Bilgili, “Hanefî Hukuk Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 29 (2017)
- 3- Talip Özdeş, “Mâtürîdî'nin Fıkhî Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998)
- 4- Ahmet Ak, *Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı*, ed. İlyas Çelebi (“Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik: Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı”, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012)
- 5- Cağfer Karadaş, “Semerkand Hanefî Kelam Okulu Mâtürîdîlik - Oluşum Zemini ve Gelişim Süreci”, *Usul İslami Araştırmalar* 6/6 (2006)
- 6- Celal Kırca, “Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Tefsir ve Te'vil Anlayışı”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1989)
- 7- Kutlu Sönmez, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 5 (2003)

- 8- Recep Önal, “Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmi'ndeki Yeri”, Akademik İncelemeler Dergisi 8/3 (2013)
- 9- Şükrü Özen, “Yeterince Tanınmayan Bir İmam: Mâtürîdî”, Marife Dergisi 3 (2005)

Sözlükler:

- 1- *el-Mu'cem el-Mufehres li Elfâz el-Kur'ân el-Kerîm* (Kahire-1945), Muhammed Fuâd Abdülbâki (öl. 1968)
- 2- *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân* (İstanbul-2010), Râgıb el-İsfahânî (öl. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği)
- 3- *Dini Terimler Sözlüğü* (Ankara-2009), Ahmet Nedim Serinsu

DİA Maddeleri: *Fıkıh, Fürû, Had, İcmâ, İctihad, İstihsân, Kazf, Kıyâs, Liân, Mâverâünnehir, Mâtürîdî, Mâtürîdîyye, Nûr Sûresi, Rüstüfağnî, Semerkant, Şâhit, Usûl-i Fıkıh, Yemîn, Zina.*

BİRİNCİ BÖLÜM

MÂTÜRİDÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. Mâtürîdî'nin Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış

Kendisinden sonra sistemleşen ve yaygın bir mezhep haline gelen¹, “Mâtürîdîlik”² isimli kelâmî mezhebin temellerini atan, sistemleştiren,³ düşünce sistemini kuran⁴, geliştiren⁵, çalıştıran⁶ ve imâmı⁷ olarak kabul edilen Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî'nin (öl. 333/944) yaşadığı dönem Abbâsîler'in (M. 750/1258) otoritesinin zayıfladığı bir döneme denk gelmektedir.⁸ Bu dönemde bölgeye hakim olan güç, merkezi olarak Abbâsîler'e bağlı olan Sâ mânîler'dir (M. 819/1005).⁹ Türkistan'da yer alan ve Mâverâünnehir de denilen bu bölge¹⁰, o dönemin siyasi, ekonomik, kültürel, tarımsal ve ilmî anlamda Buhara,

¹ İsmail Bilgili, “Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 29 (2017), 402; Ahmet Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 32.

² Ahmet Ak, “Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmam Mâtürîdî”, *İslam Düşüncesinin Ana Merkezleri Mâverâünnehir* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 280.

³ Ahmet Ak, “Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı”, ed. İlyas Çelebi (Büyük Türk Bilgini İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik: Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 435.

⁴ Sönmez Kutlu, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmam Mâtürîdî”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 5 (2003), 6; Ak, “Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı”, 436; Ak, “Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmam Mâtürîdî”, 280; Ahmet Ünsal, “Bir Fakih Olarak İmam Mâtürîdî”, *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018), 223.

⁵ Bilgili, “Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı”, 400.

⁶ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 1/13; Kemal Işık, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İmân Allah ve Peygamberlik Anlayışı* (Ankara: Fütüvvet Yayınları, 1980), 5; Ahmet Ak, “İmam Mâtürîdî ve Ehl-i Sünnete Katkısı”, *Ehl-i Sünnet*, ed. Mustafa Aykaç (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 146.

⁷ Ak, “Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmam Mâtürîdî”, 280.

⁸ Mustafa Sait Yazıcıoğlu, “Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'în Nesefî”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (1985), 283; Işık, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İmân Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, 11; Celal Kırcı, “Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Tefsir ve Te'vil Anlayışı”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1989), 285; Şükrü Özen, “Mâtürîdî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/146-151.

⁹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 1/13; Işık, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İmân Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, 11; Aydın Usta, “Sâ mânîler”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/64-68.

¹⁰ V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, çev. Hakkı Dursun Yıldız (Ankara: Türk Tarih Kurumları Yayınları, 1990), 67; Kutlu, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmam Mâtürîdî”, 5.

Nîşâbur, Belh gibi önemli şehirlerini barındırmaktadır.¹¹ Bu önemli şehirlerden biri de Mâtürîdî'nin doğduğu Semerkant şehridir.¹²

Mâverâünnehir bölgesi, Sâ mânîler zamanında ilmî manada velûd dönemlerinden birini yaşamıştır.¹³ Bu bölgede, Muhammed b. Nasr el-Mervezî (öl. 294/906), İbn Huzeyme (öl. 311/924), Kâ' bî (öl. 319/931), Hakîm et-Tirmizî (öl. 320/932), Mâtürîdî (öl. 333/944), Hakîm es-Semerkandî (öl. 342/953), İbn Hibbân (öl. 354/965), Muhammed b. Ali el-Kaffâl el-Kebîr eş-Şâşî (öl. 365/976), Ebû'l-Leys es-Semerkandî (öl. 373/983), Hâkim el-Kebîr (öl. 378/988), Kelâbâzî (öl. 380/990) Hâkim en-Nîsâbûrî (öl. 405/1014), İbn Habîb en-Nîsâbûrî (öl. 406/1016), İbn Fûrek (öl. 406/1015) ve Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî (öl. 412/1021) gibi pek çok âlim yetişmiştir.¹⁴ Hatta o dönemin ilim merkezi¹⁵ olması hasebiyle civar şehir ve köylerinden Semerkant'a eğitim görmek üzere gelen öğrencilerin varlığı kayıtlara geçmiş bir vakıadır.¹⁶

Mâtürîdî'nin yaşadığı çevre, başta tefsir, fıkıh ve kelâm olmak üzere dönemin farklı alanlarında eğitim-öğretim faaliyetlerinin yoğun bir şekilde devam ettiği bir bölge olmuştur.¹⁷ O dönem için bölgeye hakim olan Sâ mânîler, bölgenin her alanda

¹¹ Yazıcıoğlu, "Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'în Nesefî", 283; Çağfer Karadaş, "Semerkand Hanefî Kelâm Okulu Mâtürîdîlik - Oluşum Zemini ve Gelişim Süreci", *Usul İslami Araştırmalar* 6/6 (2006), 89.

¹² Muhammed Ebu Zehra, *İslâm'da Siyasi İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Anka Yayıncılık, ts.), 183; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 88; Karadaş, "Semerkand Hanefî Kelâm Okulu Mâtürîdîlik - Oluşum Zemini ve Gelişim Süreci", 89; Usta, "Sâ mânîler", 36/64-68.

¹³ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Açıklamalı Tercüme*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 21; Ömer Faruk Bilgin, *El-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'an'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012), 8.

¹⁴ Ak, "Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı", 440-441; Ahmet Vehbi Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî* (İstanbul: Yesevi Yayıncılık, 2007), 45; Usta, "Sâ mânîler", 36/64-68.

¹⁵ Karadaş, "Semerkand Hanefî Kelâm Okulu Mâtürîdîlik - Oluşum Zemini ve Gelişim Süreci", 90; Ak, "Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı", 436.

¹⁶ Yazıcıoğlu, "Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'în Nesefî", 283; Işık, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İmân Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, 9-10; Sönmez Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 149-153; Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehir", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/177-180; Osman Aydın, "İmâm Mâtürîdî'nin Yetiştirdiği İlmî Ortam ve Semerkant'ta İlim Merkezleri", *Diyanet İlmî Dergi* 55/3 (2019), 575.

¹⁷ Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 149-153; Ahmet Vehbi Ecer, "Türk Kültür Tarihinde Ebu Mansur Muhammed Mâtürîdî'nin Yeri ve Etkisi", *Yeni Türkiye Dergisi* 22/82 (2016), 597; Usta, "Sâ mânîler", 36/64-68; Recep Önal, "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmî'ndeki Yeri", *Akademik İncelemeler Dergisi* 8/3 (2013), 329.

gelişmesi için özgür bir ilim ve fikir ortamı oluşturmuşlardır.¹⁸ Bu yönüyle Sâ mânîler, İslâmî ilimlere pek çok katkı sağlamıştır.¹⁹ Bu yaklaşım zamanla sadece Semerkant'ın değil o civarda bulunan şehirlerin ve bu şehirlerde bulunan eğitim kurumlarının gelişmesine olumlu manada yansımıştır.²⁰ Bu manada bölgedeki hoşgörü ortamının ve eğitim faaliyetlerinin yoğun olması Mâtürîdî'nin gelişmesi adına önemli bir adım olmuştur. Mâtürîdî'nin, böyle özgür bir ortamda²¹ kendini geliştirme imkânı bulmakta zorlanmadığı söylenebilir.²² Mevcut ortam Mâtürîdî'ye hem ilim almak hem de aldığı ilmi uygulamak ve öğrenci yetiştirmek adına uygun bir zemin sunmuştur. Öyle ki bu ortam Mâtürîdî'ye, Dâru'l-Cüzcâniyye²³ gibi ilim merkezi haline gelmiş bir medrese ve aynı medresenin hocalarından istifade etme imkânı sunmuştur.

1.2. Mâtürîdî'nin Hayatı

Araştırmacılar açısından Mâtürîdî'nin hayatı hakkındaki bilgi ve belgeler yetersizdir.²⁴ Bu yetersizlik durumu onun hayatı hakkında net bilgiler ortaya koymayı güçleştirmektedir. Mâtürîdî hakkında araştırma yapan günümüz araştırmacıları için böyle bir durumun varlığı, kendisi hakkındaki bilgilere ulaşılmayı güçleştirmektedir. Mâtürîdî, her ne kadar belli bir dönem ihmal edilse de onun hayatı hakkındaki en eski bilgiler, Mâtürîdî'nin en yakın öğrencisi Rüstüfağnî'nin (öl. 345/956), İbn Yahyâ (öl. IV/X. asrın sonları) adlı öğrencisinin²⁵ Mâtürîdî geleneğe bağlı kalarak yazdığı *Cümelü usûli'd-dîn* adlı bir esere yazdığı şerhte karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca

¹⁸ Yazıcıoğlu, “Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'in Neseffî”, 284; Sıddık Korkmaz, “İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 4/10 (2001), 93-94.

¹⁹ Işık, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İmân Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, 12; Şaban Ali Düzgün, “Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî”, *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018), 14; Korkmaz, “İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri”, 91.

²⁰ Ak, “Mâtürîdîliliğin Ortaya Çıkışı”, 436; Usta, “Sâ mânîler”, 36/64-68. Aydınlu, “İmâm Mâtürîdî'nin Yetiştirdiği İlmî Ortam ve Semerkant'ta İlim Merkezleri”, 576.

²¹ Korkmaz, “İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri”, 93.

²² Yazıcıoğlu, “Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'in Neseffî”, 290.

²³ Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 84.

²⁴ Şükrü Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası* (İstanbul, 2001), 5.

²⁵ Ahmet Ak, “Mâverâünnehirli Hanefî Âlimlerin Mâtürîdîliliğin Gelişimine Katkıları”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2020), 403.

Mâtürîdî hakkında bilgi veren bir başka eski eser ise kendisinden yaklaşık iki asır sonra Neseî'nin (öl. 508/1115) *Tebîrâtü'l-edille* adlı eseridir.²⁶

1.2.1. Doğumu, Nesebi ve Ailesi

Mâtürîdî'nin doğumu, ailesi ve nesebi ile ilgili elimizde yeteri kadar bilgi mevcut değildir.²⁷ Mâtürîdî, her ne kadar döneminde ve sonrasında ilminden söz ettiren bir âlim olsa da maalesef kendisi ve ailesi hakkında günümüze ışık tutacak ve konuyu aydınlatacak kadar bir bilgi ulaşamamıştır.²⁸ Hayatı hakkında yapılan çalışmalar incelendiğinde kendisinden kısıtlı da olsa bahseden en eski eser, Semerkant Sünnî ekolüne mensup Ebû Seleme es-Semerkandî'nin (IV/X. asrın ortaları) *Cümelü usûli'd-dîn* adlı eserine yazılan bir şerhtir.²⁹ Mâtürîdî'nin, çağdaşı Ebü'l-Hasan el-Eş'arî (öl. 324/935-36) kadar meşhur olamamış ve onun kadar ilgi ve alaka görememiş olması³⁰ kendisi hakkındaki bazı bilgilerin daha bir ciddiyetle kayda geçirilmesine ve sonraki nesillere aktarılmasına mâni olmuş olabilir. Bununla birlikte alanında uzman isimler Mâtürîdî'ye karşı ilgi ve alakanın bu denli düşük olması hakkında güncel bazı değerlendirmeler yapmışlardır. Bu değerlendirmeleri incelediğimizde karşımıza çıkan sebepleri şöyle sıralayabiliriz:³¹

1- Mâtürîdî'nin hilâfet merkezinden uzakta olması onun yeteri kadar tanınmasına engel olmuştur.³² Çünkü hilâfet merkezindeki âlimler, Mâtürîdî'nin

²⁶ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 5-6.

²⁷ Işık, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İmân Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, 8; Sıddık Korkmaz, *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 33.

²⁸ Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı (Ankara: Sarkaç Yayınları, 2010), 383; Ali Karataş, *İmam Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil* (İstanbul: Yesevi Yayıncılık, 2014), 24.

²⁹ Şükrü Özen, "Yeterince Tanınmayan Bir İmam: Mâtürîdî", *Marife Dergisi* 3 (2005), 411.

³⁰ Muhammed b. Tâvîl Tancî, "Abû Mansûr al-Mâtürîdî", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (1955), 1; Kutlu, "Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî", 23.

³¹ Korkmaz, "İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri", 97-98; Kutlu, "Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî", 24; Veysel Gengil, "Mâtürîdî Niçin Yok Sayılmış Olmalı?", *Mâtürîdî Düşünce ve Mâtürîdîlik Literatürü*, ed. M. Raşit Akpınar vd. (İstanbul: Önsöz Yayınları, 2018), 42-49.

³² Işık, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İmân Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, 10; Düzgün, "Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî", 28; Talip Özdeş, "Mâtürîdî'nin Fıkıhî Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998), 343; Özen, "Mâtürîdî", 2003, 28/146-151. Korkmaz, *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri*, 36; W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 385; Ecer, "Türk Kültür Tarihinde Ebu Mansur Muhammed Mâtürîdî'nin Yeri ve Etkisi", 601; Kutlu, "Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî", 24; Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 62.

yetiştirildiği bölgelerde neler olup bittiği ile pek de ilgilenmemişlerdir.³³ Bu durum Mâtürîdî'nin ilim sahasında etkin bir şekilde var olabilmesini engelleyen durumlardan biri olarak zikredilebilir.³⁴ Ayrıca Mâtürîdî'nin İslâm'ın çıkış bölgesi olan Hicaz'a uzak olması da Mâtürîdî açısından dezavantaj olmuştur.³⁵

2- Bir başka yönüyle hilâfet merkezi denilince akla hem devlet merkezinin imkânları hem de bu merkezin nüfuzu gelmektedir. Hangi âlim olursa olsun genellikle bu ve benzeri bir imkâna sahipse tanınması ve görüşlerinin yaygınlaşması daha kolay olmuştur.³⁶ Mâtürîdî'de ise işin bu yönü eksik kalmıştır.³⁷ Çünkü o, hilâfet merkezinden uzakta olması sebebiyle dezavantajlı bir pozisyonda kalmıştır.³⁸ Yine buna ek olarak devletin merkezinde olan bir âlim, kadim ilme ve ilim adamlarına ulaşma konusunda, olmayana göre daha öndedir. Mâtürîdî'nin böyle bir imkânı da olamamıştır. Buna bağlı olarak Mâtürîdî'ye karşı Eş'arî'nin bu avantajı tarihi süreçte üst seviyede hissedilmiştir.³⁹ Tüm bunları bir araya getirince şu sonuca ulaşmak zor değildir: Her kim ki hilâfetin merkezindeyse ve de o merkezde ön plana çıkmışsa, doğal olarak tüm İslâm dünyasında da ön plana çıkması kuvvetle muhtemeldir. Bundan dolayı belli bir müddet Semerkant ve Mâtürîdî, Irak'ın gölgesinde kalmıştır, denilebilir.⁴⁰ Bu duruma bir de bazı isimler tarafından Eş'arîliği ön plana çıkarma ve tek kaynak olarak görme arzusu⁴¹ eklenince Mâtürîdî için olumsuz bir sonuç kaçınılmaz olmuştur.⁴²

³³ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 385; Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 27.

³⁴ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 385; Korkmaz, "İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri", 97.

³⁵ Ecer, "Türk Kültür Tarihinde Ebu Mansur Muhammed Mâtürîdî'nin Yeri ve Etkisi", 601.

³⁶ Yazıcıoğlu, "Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'in Neseî", 288.

³⁷ Karataş, *İmam Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 27; Özen, "Mâtürîdî", 2003, 28/146-151.

³⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 12.

³⁹ Kutlu, "Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî", 24; Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 62.

⁴⁰ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 68.

⁴¹ Yazıcıoğlu, "Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'in Neseî", 289; Korkmaz, "İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri", 98; Düzgün, "Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî", 28; Korkmaz, *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri*, 37.

⁴² Yazıcıoğlu, "Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'in Neseî", 289; Düzgün, "Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî", 26; Ecer, "Türk Kültür Tarihinde Ebu Mansur Muhammed Mâtürîdî'nin Yeri ve Etkisi", 601.

3- Mâtürîdî'nin düşüncelerinin devlet sistematığı/ülkenin eğitim kurumları içine girememiş olması⁴³ da ayrıca değerlendirilmesi gereken bir başka sebeptir.⁴⁴ Zira tarih bize göstermiştir ki, bir ilim insanının düşüncelerine sahip çıkan bir devletin olması ve o düşüncelerin devletin medreselerinde resmi olarak okutulması hem o ilmi hem de o ilmin sahibini meşhur kılmaktadır.⁴⁵ Bu meşhurluk doğal olarak o kimse ile ilgili bazı kayıtların daha çok ve titiz bir şekilde tutulmasını sağlamaktadır. Bu durum, Mâtürîdî'nin tanınmasına olumsuz yansımıştır.⁴⁶

4- Mâtürîdî'nin siyasi bakımdan mevcut Sâmânî Devleti ile arasının açık olması⁴⁷ onun hem kendi döneminde hem de sonrasında ihmal edilmesine sebep olmuştur.⁴⁸ Zira bu dönemde bölgeye hâkim olan iki büyük medrese vardır. Birisi İyâziye⁴⁹ diğeri ise Cüzânîye medreseleridir.⁵⁰ İmâm Mâtürîdî, bu iki medreseden Cüzânîye medresesine mensuptur.⁵¹ Ancak devlet desteği ise İyâziye medresesinden yana olmuştur.⁵² Bu durum Mâtürîdî'nin tanınmasını olumsuz etkilemiştir.

5- Mâtürîdî'nin ihmal edilmesine gösterilen bir diğer sebep de Hanefî tabakât kitaplarının daha geç dönemlerde yazılması olarak gösterilebilir.⁵³ Bu kitapların

⁴³ Ak, "Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî", 280-281; Yazıcıoğlu, "Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'nî Neseî", 288.

⁴⁴ Ak, "Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı", 449; Mustafa Bulut, "İmâm Mâtürîdî, Hocaları ve Öğrencileri", *Hikmet Yurdu* 4 (2009), 138.

⁴⁵ Düzgün, "Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî", 26.

⁴⁶ Korkmaz, "İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri", 97; Ak, "İmâm Mâtürîdî ve Ehl-i Sünnete Katkısı", 148; Özen, "Mâtürîdî", 2003, 28/146-151.

⁴⁷ Ak, "İmâm Mâtürîdî ve Ehl-i Sünnete Katkısı", 148.

⁴⁸ Kutlu, "Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî", 13; Düzgün, "Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî", 28; Şükrü Özen, "Mâtürîdî ve Siyaset Hilâfetin Kureyşiliği Meselesi" (Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik: Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 543; Aydın, "İmâm Mâtürîdî'nin Yetiştirdiği İlmî Ortam ve Semerkant'ta İlim Merkezleri", 585; Korkmaz, *İmâm Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri*, 36; Kutlu, "Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî", 13.

⁴⁹ Ak, "Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı", 441.

⁵⁰ Ak, "Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı", 436; Aydın, "İmâm Mâtürîdî'nin Yetiştirdiği İlmî Ortam ve Semerkant'ta İlim Merkezleri", 588.

⁵¹ Aydın, "İmâm Mâtürîdî'nin Yetiştirdiği İlmî Ortam ve Semerkant'ta İlim Merkezleri", 588.

⁵² Karataş, *İmâm Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 27; Ak, "Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî", 281; Özen, "Mâtürîdî", 2003, 28/146-151. Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 24.

⁵³ Korkmaz, "İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri", 98; Işık, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İmân Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, 21; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 5; Düzgün, "Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî", 27; Özen, "Mâtürîdî", 2003, 28/146-151; Korkmaz, *İmâm Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri*, 36.

yazılma zamanı ile Mâtürîdî arasında geçen zaman, Mâtürîdî hakkında bilgi toplanmasını zorlaştırmış olabilir.

6- Araştırmacılar tarafından ihmale yol açtığı belirtilen bir diğer sebep ise Mâtürîdî'nin, eserlerini telif ederken kullandığı dil ve üsluptur. Mâtürîdî'nin, bu yönüyle dönemin âlimlerinin gerisinde kalmış olmasıdır. Mâtürîdî'nin kapalı ve zor anlaşılabilir bir üslup kullanması onu, çağdaşlarının gerisinde bırakmıştır.⁵⁴

7- Yine, zikredilen ihmal sebeplerinden bir tanesi de İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) ve onun Irak'ta yetiştirdiği ilk öğrencilerinin gölgesinde kalmış olması⁵⁵ ya da İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin düşüncelerine vefâtından sonra gölge düşmemesi adına bilinçli bir şekilde geri bırakılması olarak zikredilebilir.⁵⁶

8- Araştırmacılar tarafından dile getirilen bir başka iddia ise Mâtürîdî'nin bulunduğu Mâverâünnehir bölgesinin, Eş'arî'nin yaşadığı bölgeye göre daha fazla istilaya uğraması⁵⁷ ve bu bölgenin siyasi karışıklıklara daha fazla maruz kalmış olmasıdır.⁵⁸ Bu da hem mevcuttaki ilmî çalışmayı zorlaştırmış hem de var olan ilmî eser birikimlerini zafiyete uğratmıştır.

9- Eş'arîliğin, Bâkılânî (öl. 403/1013), Cüveynî (öl. 478/1085) ve Gazzâlî (öl. 505/1111) gibi önde gelen temsilcilerinin ilim tahsillerini tamamladıktan sonra kendi memleketlerine dönerek, aldıkları ilmi ve Eş'arîliği yaymış olması da Mâtürîdîlik karşısında bu mezhebin daha geniş kitlelere ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Buna nazaran Mâtürîdî'nin görüşlerinin ise bu çaptaki isimler kadar etkin olabilecek destek noktası bulamamış olması bir başka ihtimal olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁹

10- Araştırmalara göre her ne kadar bazı kaynaklar onun künyesinden dolayı Arap olduğunu⁶⁰ iddia etseler de Mâtürîdî, elimizde bulunan deliller ışığında Türk'tür,

⁵⁴ Ebû'l-Yüsr Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Şerafeddin Gölcük (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1980), 3; Yazıcıoğlu, "Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'in Neseî", 286; Karataş, *İmam Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 25; Kutlu, "Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî", 24.

⁵⁵ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 68.

⁵⁶ Özen, "Mâtürîdî", 2003, 28/146-151.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 12; Aydın, "İmâm Mâtürîdî'nin Yetiştirdiği İlmî Ortam ve Semerkant'ta İlim Merkezleri", 566; Korkmaz, *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri*, 37.

⁵⁸ Korkmaz, "İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri", 99; Özen, "Mâtürîdî", 2003, 28/146-151.

⁵⁹ Düzgün, "Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî", 27; Kutlu, "Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî", 24.

⁶⁰ Ak, "İmam Mâtürîdî ve Ehl-i Sünnete Katkısı", 134.

diyebiliriz.⁶¹ Onun Türk olması kendisinin ilim sahasında daha az dikkate alınmasına sebep olmuştur.⁶² Böyle bir durumun varlığı, kendisinin tanınmasını ve eserlerinin okutulmasını geri bırakmıştır.⁶³ Hatta bazı düşünürler Mâtürîdî'nin Türk olmasından dolayı Arap tarihçileri tarafından kendi eserlerinde kasıtlı olarak yer verilmediğini ileri sürmüşlerdir.⁶⁴

11- Mâtürîdî'nin ifade ettiği düşünceleri ve ilmî çalışmaları Hanefî eksenslidir. Ebû Hanîfe ise o dönemde Mürcie olmakla itham edilmiştir. Bir başka itham da Bağdat ve Basra gibi ilim merkezlerinde yaşayan Hanefî âlimlerinin Mu'tezilî olduğu iddiasıdır.⁶⁵ İşte bu iki iddia, Ebû Hanîfe'nin öğrenci silsilesinden olan ve ilminin Mâverâünnehir'de devam ettiricisi kabul edilen Mâtürîdî'ye olumsuz yansımıştır.⁶⁶ Bu durum hem toplum tarafından hem de dönemin âlimleri tarafından Mâtürîdî'ye karşı sınırlı bir yaklaşıma sebep olmuştur, denilebilir.⁶⁷

12- İhmalle ilgili dile getirilen bir başka sebep de Ebû Hanîfe'nin sırf Rey Ekolü'ne⁶⁸ sahip olmasından dolayı, hilâfet merkezli ya da hilâfete yakın isim ve eserlerde kendisinden kasıtlı olarak ya hiç bahsedilmemiş ya da çok kısıtlı birkaç cümle ile yetinilmiş olmasıdır. Ebû Hanîfe'ye uygulanan bu tarife, onun düşünce ve usûl olarak devam ettiricisi olan Mâtürîdî'ye de yansıtılmıştır.⁶⁹

13- Konu ile ilgili kayıtlarda geçen ihtimallerden biri de Mâtürîdî'nin, aklı daha etkin kullanarak te'vil metodunu geliştirip eserlerine yansıtması; yine eserlerinde felsefî ve kelâmî açıklamalarda bulunması⁷⁰ Mâtürîdî'ye karşı sınırlı bir yaklaşıma

⁶¹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'an*, 1/14; Yazıcıoğlu, "Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'in Nesefî", 283; Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 32-34; Kutlu, "Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî", 6; Önal, "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmi'ndeki Yeri", 328; Ahmet Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik* (İstanbul: Bayrak Matbaası, 2008), 35.

⁶² Korkmaz, "İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri", 98.

⁶³ Karataş, *İmam Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 25; Korkmaz, *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri*, 36.

⁶⁴ Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 34; Özen, "Mâtürîdî", 2003, 28/146-151; Ecer, "Türk Kültür Tarihinde Ebu Mansur Muhammed Mâtürîdî'nin Yeri ve Etkisi", 600.

⁶⁵ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkah Usûlünün Yeniden İnşası*, 74; Karataş, *İmam Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 28; Özen, "Mâtürîdî", 2003, 28/146-151; Kutlu, "Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî", 24.

⁶⁶ Düzgün, "Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî", 27.

⁶⁷ Kutlu, "Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî", 24-25.

⁶⁸ Geniş bilgi için bakınız: M. Esat Kılıçer, "Ehl-i Re'y", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/520-524.

⁶⁹ Düzgün, "Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî", 25.

⁷⁰ Yazıcıoğlu, "Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'in Nesefî", 284.

sebepe olmuştur. Bu durum onun çağdaşları kadar anlaşılmasına ve takip edilmesine engel olmuştur.⁷¹

Mâtürîdî'nin ihmal edilişi ile ilgili son olarak şu değerlendirmeyi de dile getirmek gerekiyor: Bazı araştırmacıların bu ihmal ediliş ve ilgisizliğin sebebi olarak onun, ilminin noksanlığını ya da ehli sünnet dışı mezhep ve görüşlerin sahibi olduğunu iddia etmektedirler. Ancak bu iddia, bazı kaynaklarda şöyle bir açıklama getirilerek reddedilir. Denilir ki, “*Mâtürîdî'nin ehli sünnet akidesine katkısı Eş'arî'den önce başlamıştır.*⁷² *Eş'arî, evvelce Mu'tezilî'dir.*⁷³ *Ömürleri toplamında düşünüldüğünde Mâtürîdî, ehli sünnet akidesini Eş'arî'den daha fazla savunmuştur.*⁷⁴ *Yani, Ehl-i Sünnet kelâmının oluşmasında Mâtürîdî Eş'arî'den daha az etken değildir.*⁷⁵ *Böyle bir âlim, nasıl olur da ilmî yönden eksik olur*” diyerek, dile getirilen iddia reddedilmektedir.⁷⁶

Her şeye rağmen Mâtürîdî'nin, çağdaşı Ebü'l-Hasan el-Eş'arî kadar ilgi ve alaka görememiş olmasını sadece bir sebebe bağlamak doğru bir yaklaşım olmaz. Bu ihmali yukarıda sayılan tüm sebepler çerçevesince, toplu bir bakış açısı ile düşünmek ve değerlendirmek daha uygun olacaktır.

Kayda değer bir konu daha var ki o da Hanefî kaynaklar dahil olmak üzere Mâtürîdî'den bahsetmesi beklenen meşhur eserlerin Mâtürîdî'den ya hiç bahsetmemesi ya da var olan kısa bilgilerin tekrarıdan öteye geçmemesidir. Mesela, İbnü'n-Nedîm'in (öl. 385/995?) *el-Fihrist*, Bağdadî'nin (öl. 429/1037-38) *el-Fark beyne'l-fırak*, el-İsfeyârî'nin (öl. 4018/1027) *Tabsîr fi'd-dîn*, Şehristânî'nin (öl. 548/1153) *el-Milel ve'n-nihal* adlı eserlerinde Mâtürîdî'den hiç bahsedilmemiştir.⁷⁷

⁷¹ Ecer, “Türk Kültür Tarihinde Ebu Mansur Muhammed Mâtürîdî'nin Yeri ve Etkisi”, 601; Kutlu, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî”, 24; Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 63.

⁷² Ahmet Efendi Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-Merâm*, ed. Yusuf Abdürrezzâk (Kahire, 1949), 23. Önal, “Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmi'ndeki Yeri”, 343.

⁷³ Yazıcıoğlu, “Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'in Neseî”, 289.

⁷⁴ Önal, “Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmi'ndeki Yeri”, 328.

⁷⁵ Kutlu, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî”, 8.

⁷⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 20; Fethullah Huleyf, *İmam Mâtürîdî Kitâbü't-Tevhîd*, çev. Hüseyin Sudî Erdoğan (İstanbul: Er-Tu Matbaası, 1981), 18; Yazıcıoğlu, “Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'in Neseî”, 289; Ak, “İmam Mâtürîdî ve Ehl-i Sünnete Katkısı”, 149; Özen, “Mâtürîdî”, 2003, 28/146-151; Karataş, *İmam Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 11.

⁷⁷ Tancî, “Abû Mansûr al-Mâtürîdî”, 1; Huleyf, *İmam Mâtürîdî Kitâbü't-Tevhîd*, 18-19; Korkmaz, “İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri”, 95; Yazıcıoğlu, “Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'in Neseî”, 287; Watt, *İslam Düşüncesinin*

Yine dönemin meşhur tarihçileri İbnü'l-Esîr (öl. 630/1233), *el-Kâmil*, İbn Kesîr (öl. 774/1373) *el-Bidâye ve'n Nihâye*, İbn İmâd (öl. 1089/1679) *Şezerât'ü-Zeheb* adlı eserlerinde Mâtürîdî'den bahsetmezler.⁷⁸

Mâtürîdî'nin hayatı ile ilgili elimizde olan bilgiler yetersizdir.⁷⁹ Bu durum kendisi ve ailesi ile ilgili en temel bilgilerin dahi bazı tahminler üzerinden hareketle yapılmasını mecbur kılmaktadır. Bu yüzden Mâtürîdî'nin doğum tarihi ile ilgili net bir bilgi vermek mümkün değildir.⁸⁰ Ancak hocası Mukatil er-Râzî'nin (öl. 248/862) vefât yılına dair elimizde bulunan belgeden hareketle, Mâtürîdî'nin hicri üçüncü asrın ilk çeyreği civarında doğduğu görüşü kuvvet kazanmaktadır.⁸¹ Bazı âlimlerin Mâtürîdî'nin doğum tarihini, ilgili verilerden yola çıkarak hicri 238 (M. 852) olarak ön plana çıkarsa da bu tarih, hocası Mukatil er-Râzî ile ilgili bağına istinaden makul görünmemektedir. Ancak her şeye rağmen tarihi süreç içerisinde Mâtürîdî'nin doğum tarihi ile ilgili genel kabul bu tarih olmuştur.⁸² Mâtürîdî'nin doğum tarihi ile ilgili genel kabul her ne kadar hicri 238 olsa da Mukatil er-Râzî'ye (öl. 248/862) öğrencilik yapmış olması Mâtürîdî'nin, hicri 238'den çok daha önce doğmuş olabileceği düşüncesini kuvvetli bir şekilde akla getirmekte ve bu meseleyi tartışma zeminine taşımaktadır.

Mâtürîdî, bugünkü Özbekistan sınırları içerisinde yer alan Semerkant şehrinde olduğu için “Semerkandî”, doğduğu Mâtürîd köyüne nispeten de “Mâtürîdî” diye anılmaktadır.⁸³ Nitekim kendisinden çokça bahseden Nesefî (öl. 508/1115),

Teşekkül Devri, 384; Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 57; Korkmaz, “İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri”, 96; Emine Ögük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer Hikmet İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007), 3; Korkmaz, *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri*, 34.

⁷⁸ Korkmaz, “İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri”, 96; Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 71.

⁷⁹ Korkmaz, “İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri”, 94.

⁸⁰ Huleyf, *İmam Mâtürîdî Kitâbü't-Tevhîd*, 12; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 8.

⁸¹ Özen, “Mâtürîdî”, 2003, 28/146-151.

⁸² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 20; Korkmaz, *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri*, 32.

⁸³ Ebu'l-Fida Zeyneddin Kasım İbn Kutluboğa, *Tacü't-Teracim*, ed. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Dımaşk: Daru'l-Kalem, 1992), 249; Yazıcıoğlu, “Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'in Nesefî”, 282; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 34; Korkmaz, *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri*, 32; Abdünnebi b. Abdürresul Ahmednagari, *Mevsuatu Mustalahati Camiu'l-Ulum el-Mulakkab bi-Düsturi'l-Ulema*, ed. Ali Dahruc (Beyrut: Mektebetu Lübnan Naşirun, 1997), 18.

Mâtürîdî'yi doğduğu yere nispetle, *Tebsiratü'l-edille* adlı eserinin birçok yerinde “eş-Şeyh el-İmâm Ebû Mansur Mâtürîdî” diye zikretmektedir.⁸⁴

Mâtürîdî'nin doğduğu Semerkant, Mâverâünnehir bölgesinin önemli şehirlerinden birisidir. İslâm coğrafyacısı⁸⁵ Makdisî (öl. 390/1000), *Ahsenü't-Tekâsim* adlı meşhur eserinde Semerkant ve civarı hakkında övücü sözler söyledikten sonra bölgede ilmin çok olduğunu belirtmektedir.⁸⁶ Sâ mânîler, bu bölgeye hakim olduklarında ilmî, kültürel ve ekonomik anlamda bölgeyi ileri seviyelere taşımışlardır.⁸⁷ Ticaret yolları üzerinde olan Semerkant, yerleşim yeri ve tabii görünümü ile Müslüman seyyahlar tarafından “cennet” kelimesiyle vasıflandırılmıştır.⁸⁸ Bölge, Sâ mânîler döneminde ilmî yönden ileri seviyelerde olmasının yanında farklı görüş ve düşüncelere de açıktır. Bu yüzden bölge, sadece Temel İslâm Bilimlerine ait alanlarda değil, felsefe, matematik, kimya, tıp, astronomi gibi alanlarda da kayda değer bir gelişim ortaya koymuştur. Mâtürîdî, her yönüyle gelişmeye açık bir bölgenin öğrencisi olarak ilmî çalışmalarına başlamıştır.⁸⁹

Mâtürîdî, kendi mensuplarınca farklı lakaplarla anılmıştır.⁹⁰ Bu lakaplar, Mâtürîdî'nin hem ilmî hem de ehli sünnet müdafaasındaki mücadele seviyesiyle o dönem için kendisi ile temasta olanların nazarındaki sevgisini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu lakaplardan bazıları şöyledir: “eş-Şeyh el-İmâm”, “eş-Şeyh Ebi Mansûr el-Mâtürîdî”, “eş-Şeyhü'l-İmâmü'l-Hüdâ”, “Şeyhü'l-İslâm Ebû Mansûr

⁸⁴ Ebü'l-Muin Meymun b. Muhammed b. Muhammed el-Hanefî Nesefî, *Tebsiratü'l-edille fî usulî'd-dîn*, ed. Hüseyin Atay (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993), 1/19-39-314-338-474.

⁸⁵ Marina Tolmacheva, “Makdisî, Muhammed b. Ahmed”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/431-432.

⁸⁶ Muhammed b. Ahmed Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsim fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm* (Beyrut: Dâru's-Sâdir, 1991), 278.

⁸⁷ Aydın, “İmâm Mâtürîdî'nin Yetiştirdiği İlmî Ortam ve Semerkant'ta İlim Merkezleri”, 575-577.

⁸⁸ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 88; Osman Aydın, “Semerkant”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/481-484.

⁸⁹ Aydın, “Semerkant”, 36/481-484; Korkmaz, *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri*, 29.

⁹⁰ Ebü'l-Feyz Muhammed Murtaşâ ez-Zebîdî, *İthâfî's-Sâdeti'l-Müttakîn bi-Şerhi Esrâri İhyâ'i 'Ulûmi'd-Dîn* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, ts.), 2/6; Merve Mahmûd, “İmâm Mâtürîdî'nin Kelâm Yöntemi Olarak Akıl ve Nakil Arasında Kurduğu Denge” (Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik: Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 78.

el-Mâtürîdî”⁹¹, “Zâhid”⁹², “Şeyh”, “İmâmü’l-Hüdâ”⁹³, “İmâmü’l-Mütekellimîn”⁹⁴, “Reisü Ehli’s-Sünne”, “İmâm”, “Âlemü’l-Hüdâ”, “eş-Şeyhü’l-İmâm”, “Kıdvetü’l-Ferîkayn”⁹⁵.

Mâtürîdî’nin kendisi gibi ailesi ve nesebi hakkında da kaynaklarda yeteri kadar bilgi mevcut değildir. Babasının isminin Muhammed, dedesinin isminin ise Mahmûd olduğu bilinmektedir. Kaynaklarda Mâtürîdî hakkında “Ebû Mansûr” künyesinden bahsedilmektedir. Bu künye kendisinin bir erkek evladı olduğu izlenimi verse de araştırmacıların genel kanaati oğlunun olmadığı yönündedir. Ebû Mansûr künyesinin o dönemde oğlu olmayan herkes hakkında söylendiği ve söylenen kişiye bir erkek evladının olması konusunda “yardım olunsun, yardım görsün” diye Allah’a edilmiş dua mahiyetinde bir söylem olduğu yönündedir.⁹⁶

Mâtürîdî’nin Arap asıllı olduğu iddiaları da vardır.⁹⁷ Ancak bu iddiayı temellendirebileceğimiz geçmişten günümüze bir kaynak yoktur. Aksine Mâtürîdî’nin yaşadığı çevreye, bulunduğu bölgenin gelenek ve göreneklerine, eserlerinde kullandığı dil ve üslup yönünden ifade bozukluklarına⁹⁸ bakılınca onun Türk asıllı olduğu kanaati ağır basmaktadır. Hatta Mâtürîdî’nin eserlerine dil ve üslup yönüyle bir değerlendirme yapan Ebü’l-Yüsr el-Pezdevî (öl. 493/1100), Mâtürîdî’nin *Kitâbü’t-Tevhîd* adlı eserinin alanında yetkin bir eser olduğunu ancak dil ve üslup olarak problemlili bir eser olduğu⁹⁹ iddiasından dolayı kendi eserini kaleme aldığını ifade etmektedir.¹⁰⁰ Alâeddîn

⁹¹ Ak, “İmam Mâtürîdî ve Ehl-i Sünnete Katkısı”, 149-150.

⁹² Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 3.

⁹³ Alâeddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanai’ fî Tertibi’s-Şerâi* (Mısır: Matbaatü’l-Cemâliye, 1909), 1/37; İbn Kutluboğa, *Tacü’t-Teracim*, 249; Zebîdî, *İthâfî’s-Sâdeti’l-Müttakîn bi-Şerhi Esrâri İhyâ’i ‘Ulûmi’d-Dîn*, 2/6; Muhammed b. Muhammed b. Nasrullah b. Sâlim b. Ebû’l-Vefâ el-Kureşî, *el-Cevâhirü’l-Mudîyye fî Tabakâti’l-Hanefiyye*, ed. Muhammed Abdülfettâh el-Hulv (Kahire: Daru Hicr, 1993), 3/360.

⁹⁴ Ebû’l-Hasenât Muhammed Abdülhayy el-Leknevî, *el-Fevâidü’l-Behiyye fî Terâcimi’l-Hanefiyye*, ed. Muhammed Bedreddîn Ebû Firâs en-Nâsânî (Mısır: Matbaatü’s-Saade, 1906), 195.

⁹⁵ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî’nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 21-23; Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, 17; Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 8; Özen, “Yeterince Tanınmayan Bir İmam: Mâtürîdî”, 413; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 33-34; Ak, “Mâverâünnehir’de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî”, 282-283.

⁹⁶ Özen, “Mâtürîdî”, 2003, 28/146-151.

⁹⁷ Kutlu, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî”, 6.

⁹⁸ Ulrich Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunni Theology in Samarqand*, çev. Rodrigo Adem (Leiden: Brill, 2016), 191.

⁹⁹ Yazıcıoğlu, “Mâtürîdî Kelâm Ekolü’nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû’l-Mu’în Neseffî”, 291; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî’nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 70-71.

¹⁰⁰ Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 32-33; Ögük, *Mâtürîdî’nin Düşünce Sisteminde Şer Hikmet İlişkisi*, 2. Özen, “Mâtürîdî”, 2003, 28/146-151.

es-Semerkindî (öl. 539/1144) de Pezdevî gibi Mâtürîdî'nin fıkıh ve fıkıh usûlüne dair görüşlerinin ve delillendirmelerinin sağlamlığına vurgu yapar ancak dil ve mana yönünden anlaşılabilirliğinin düşük olması nedeniyle kendisinin ihmal edildiğini ifade eder.¹⁰¹

1.2.2. Vefâtı

Mâtürîdî'nin doğumu ile ilgili belirsizlik vefât tarihinde de karşımıza çıkmaktadır. Ancak vefâtı ile ilgili elimizde mevcut olan birkaç delil niteliğindeki kayıt, onun doğum tarihi ile ilgili olan belirsizliği az da olsa gidermektedir. Ebû'l Mu'în en-Nesefî, Mâtürîdî'nin Ebû'l Hasan el-Eş'arî'den kısa bir süre sonra vefât ettiğini söyler ancak net bir tarih de vermez.¹⁰² Daha sonraki kaynaklarda farklı tarihler zikredilmiş olsa da bu tarihler genellikle birbirine çok yakın tarihlerdir. Ancak Kureşî (öl. 775/1373), Mâtürîdî'nin 333/944 yılında vefât ettiğini net olarak belirtmektedir.¹⁰³ Kureşî'den sonra gelen İbn Kutluboğa¹⁰⁴ (öl. 879/1474), Zebîdî (öl. 893/1488), Kâtip Çelebi (öl. 1067/1657), Beyâzîzâde (öl. 1098/1687) ve Leknevî (öl. 1886) gibi isimler de aynı tarihi kabul etmişlerdir.¹⁰⁵ Günümüzde de bu tarih kabul edilmektedir.¹⁰⁶

Mâtürîdî, Semerkant'ta Çârkedîze mezarlığına defnedilmiştir.¹⁰⁷ Lakin defnedildiği yerde bulunan türbeye Sovyetler Birliği zamanında müdahale edilmiş ve konut yapılabilmesi için türbe yıkılmıştır. 1920 yılında Semerkant'a yaptığı bir seyahatte Barthold (öl. 1930), Çârkedîze Mezarlığı'nda Mâtürîdî'nin türbesini

¹⁰¹ Özen, "Mâtürîdî", 2003, 28/146-151.

¹⁰² Nesefî, *Tebsiratü'l-edille fî usulî'd-din*, 1993, 1/474; Zebîdî, *İthâfî's-Sâdeti'l-Müttakîn bi-Şerhi Esrâri İhyâ'i 'Ulûmi'd-Dîn*, 2/7; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudîyye fî Tabakâti'l-Hanefîyye*, 3/361.

¹⁰³ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudîyye fî Tabakâti'l-Hanefîyye*, 3/361.

¹⁰⁴ İbn Kutluboğa, *Tacü't-Teracim*, 250.

¹⁰⁵ Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-Merâm*, 7. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn* (Dersaadet: El-Matbaatü'l-Ûlâ, 1893), 2/368; Zebîdî, *İthâfî's-Sâdeti'l-Müttakîn bi-Şerhi Esrâri İhyâ'i 'Ulûmi'd-Dîn*, 2/7; Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behîyye fî Terâcimi'l-Hanefîyye*, 195; Korkmaz, "İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri", 94.

¹⁰⁶ Nesefî, *Tebsiratü'l-edille fî usulî'd-din*, 1993, 1/474; Huleyf, *İmam Mâtürîdî Kitâbü't-Tevhîd*, 12; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 37-38; Özen, "Mâtürîdî", 2003, 28/146-151; Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunnî Theology in Samarqand*, 126; Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 31; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 8; Abdülhamit Sinanoğlu, "İmam Mâtürîdî'nin Düşüncesinde İnsan Hürriyeti Sorunu", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/30 (2016), 250.

¹⁰⁷ Zebîdî, *İthâfî's-Sâdeti'l-Müttakîn bi-Şerhi Esrâri İhyâ'i 'Ulûmi'd-Dîn*, 2/7; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudîyye fî Tabakâti'l-Hanefîyye*, 3/361; Korkmaz, "İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri", 98; Önal, "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmi'ndeki Yeri", 328.

gördüğünü kaydeder.¹⁰⁸ Sonraki yıllarda bölgeye giden bir grup ilim heyeti, kabrin zikredilen yerde olmadığına dair bir tespiti paylaşırlar. Hali hazırda kabrin yeri, yeniden tespit edilmiş ve tespit işlemlerinin ardından yıkılan türbenin yerine yeni bir türbe inşa edilmiştir. Çağdaşı, arkadaşı ve bir rivayete göre de öğrencisi¹⁰⁹ olan Hakîm es-Semerkandî, Mâtürîdî'nin mezar taşına şu sözleri yazdırtmıştır: “*Burası bütün hayatını ilme adayan, gücünü ilmin yaygınlaşması ve öğretilmesi yolunda tüketen, din yolundaki eserleri övgüyle anılan ve ömrünün meyvelerini devşiren kişinin mezarıdır.*”¹¹⁰

1.3. İlmî Kişiliği

Mâtürîdî'nin yaşadığı Sâmnîler döneminin genel yapısına baktığımızda, hükümdarlarının ilme ve ilim ehline karşı olumlu tutumları dikkat çekmektedir. Sâmnî hükümdarları sayesinde bölgede ilmî çalışmalar için uygun bir ortam oluşmuştur.¹¹¹ Mâverâünnehir'de ilme değer veren bir devletin olması, bölgede tefsir, fıkıh, hadis, tasavvuf, kelâm, tıp, kimya, astronomi, matematik gibi ilimlerin gelişmesine katkı sağlamıştır.¹¹² Hatta daha önceki dönemlere nazaran ilmî faaliyetler adına daha özgür bir ortamın oluşması bazı fikirlerin de özgürce ifade edilebilmesine zemin hazırlamıştır.¹¹³ Bundan dolayıdır ki bu özgür ortam, Semerkant ve çevre şehirlerinde ehli sünnet olarak kabul edilmeyen bazı akım ve fikirlerin ortaya çıkmasının yolunu açmıştır. Ortaya çıkan bu fikirlerle mücadeleyi yine bölgenin ehli sünnet âlimleri üstlenmişlerdir. Böyle bir durumda hem bu âlimlerin yetişmesi ve hem de bu fikirlere cevapların verilebilmesi babından ilk medreseler Türkistan'da açılmıştır.¹¹⁴

¹⁰⁸ Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, 94-95.

¹⁰⁹ Ak, “Mâverâünnehirli Hanefî Âlimlerin Mâtürîdîliğin Gelişimine Katkıları”, 401.

¹¹⁰ Ak, “Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî”, 268; Özen, “Mâtürîdî”, 2003, 28/146-151; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 38; Karataş, *İmam Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 23.

¹¹¹ Ak, “Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî”, 244.

¹¹² Cengiz Çuhadar, “Mâtürîdî'nin İstidlal (Çıkarım)'e Bakışı”, ed. Cengiz Çuhadar vd. (Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu Hanefilik-Mâtürîdîlik, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2017), 2/361.

¹¹³ Usta, “Sâmnîler”, 36/64-68.

¹¹⁴ V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler 1927*, ed. Hüseyin Dağ (Ankara: Çağlar, 2004), 56.

Bölgede ilme verilen değerin sonucunda âlimler, ortaya çıkan bu batıl din ve bid'at akımlara karşı mücadele etmişlerdir.¹¹⁵ Bu mücadeleye kelâm, fıkıh, tasavvuf, hadis gibi dinî ilimler alanında eserler ve dersler ortaya koymakla başlanmış ve yine bu alanda işin ehli öğrenciler yetiştirmekle devam edilmiştir. Bunun ötesinde özellikle bid'at fikir ve düşüncelere karşı somut adımlar atılmıştır. Bölgedeki ehli sünnet âlimleri tarafından bu fikirlere karşı net bir duruş gösterilmiş ve ilmi mücadelenin de bu somut adımları desteklemesiyle batıl fikirlere karşı belli bir başarı elde edilmiştir.¹¹⁶

Bölgede bid'at fikirlerle mücadele eden isimlerden biri de Mâtürîdî olmuştur.¹¹⁷ Zira onun yaşadığı zaman ve zeminde pek çok batıl din, bid'at fikir ve akımdan bahsedilir.¹¹⁸ Mâtürîdî, İslâm dışı dinlere, bid'at fikir ve akımlara karşı mücadele ederken¹¹⁹ bölgenin de yapısına uygun olarak muhataplarına karşı hem aklî hem de naklî deliller getirmiştir.¹²⁰ Mücadelede ise temel yöntem, ne hicaz ve civarındaki gibi genel olarak nakille yetinmek ne de Mu'tezile gibi akli gereğinden fazla ön plana çıkarmak, şeklinde olmuştur.¹²¹ Sonuç olarak Ebû Hanîfe'nin de başını çektiği akıl ile nakli buluşturan yöntem¹²², dönemin bozuk fikirleri ile mücadelede Mâverâünnehir'de ilgi görüp, sorun çözmüştür. Ayrıca bu yöntem ve yöntemin bölgedeki temsilcileri sayesinde yetişen Mâtürîdî, yine aynı yöntemin bir temsilcisi olarak Mâtürîdîyye adlı kelâmî mezhebin ilk öncüsü olmuştur.¹²³

¹¹⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 17.

¹¹⁶ Özen, "Mâtürîdî", 2003, 28/146-151.

¹¹⁷ Yazıcıoğlu, "Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'în Neseff", 286; Işık, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İmân Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, 33; Önal, "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmi'ndeki Yeri", 348; Talip Özdeş, *İmam Mâtürîdî'nin Te'vilâtü Ehli'sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanımı* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 27.

¹¹⁸ Ögük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer Hikmet İlişkisi*, 13.

¹¹⁹ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 24; Ramazan Biçer - Fatih Kurt, "Mâtürîdî'den Ahmed Yesevî'ye Ehl-i Sünnet Yolu" (VI. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu -Yesevîlik-, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2018), 146.

¹²⁰ Önal, "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmi'ndeki Yeri", 349.

¹²¹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 1/17; Yusuf Şevki Yavuz, "Mâtürîdîyye", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/165-175; Önal, "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmi'ndeki Yeri", 350.

¹²² Ak, "Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî", 261; Ak, "Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı", 446-447; Özdeş, "Mâtürîdî'nin Fikhî Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 344; Önal, "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmi'ndeki Yeri", 350.

¹²³ Bekir Topaloğlu, "Mâtürîdî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/151-157; Ak, "Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî", 283; Önal, "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmi'ndeki Yeri", 343; Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 72; Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 32.

Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin Bağdat'ta ortaya koyduğu akıl-nakil buluşmasını daha da sistemleştirmiş, adına te'vîl demiş ve bu sistemi tüm insanlığa güvenle uygulamalarını tavsiye etmiştir.¹²⁴ Te'vîl adı altında “vahyi aşmadan akli devreye almak” Mâtürîdî'nin en fârik vasıflarındandır.¹²⁵ Zira ona göre bilginin kaynakları arasında akıl da vardır¹²⁶ ve akıl sadece bilginin kaynağı değil aynı zamanda bilgi üzerinde denetleyici bir vazife icra etmektedir.¹²⁷ O, akıl hakkında, “Allah'tan kaynaklanır”,¹²⁸ ve yine “haberini doğru ya da yalan oluşu da akıl ile tespit edilebilir” diyerek aklın ne kadar önemli olduğuna işaret etmiştir.¹²⁹ Bu yüzdendir ki Mâtürîdî akli devreye alarak sunduğu çözümler sayesinde önce Semerkant merkezli olmak üzere Mâverâünnehir bölgesinde, daha sonraki asırlarda ise neredeyse ümmetin çoğunluğuna hakim olacak kelâmî bir mezhebin öncü şahsiyeti olmuştur.¹³⁰

Mâtürîdî, meselelerin öğrenilmesinde ve yorumlanmasında akıl ile nakli birlikte değerlendirmiştir.¹³¹ Mâtürîdî, akli vahyin üzerine çıkarmamış ancak âyet ve hadisleri anlama ve anlamlandırmada ve dahi naslardan hüküm çıkarmada, muasır Eş'arî'ye nazaran akıldan daha fazla istifade etmiştir.¹³² Aslında bu durum hoca-talebe ilişkisi içerisinde olağan bir durumdur. Zira Mâtürîdî, Semerkant bölgesinde gördüğü eğitimlerini, Ebû Hanîfe'nin başını çektiği bir eğitim silsilesinden almıştır.¹³³ Kaynaklarda geçtiğine göre Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin dördüncü kuşak öğrencisidir.¹³⁴

¹²⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 40; Ak, “İmam Mâtürîdî ve Ehl-i Sünnete Katkısı”, 145; Topaloğlu, “Mâtürîdî”, 28/151-157; Bilgili, “Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı”, 420.

¹²⁵ Biçer - Kurt, “Mâtürîdî'den Ahmed Yesevî'ye Ehl-i Sünnet Yolu”, 145.

¹²⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 46; Karataş, *İmam Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 44; Kutlu, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî”, 17; Şükrü Özen, “Mâtürîdî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/159-165; Bilgin, *El-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'an'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 40; Özdeş, *İmam Mâtürîdî'nin Te'vilâtü Ehl-i'sünne Adh Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanımı*, 83.

¹²⁷ Biçer - Kurt, “Mâtürîdî'den Ahmed Yesevî'ye Ehl-i Sünnet Yolu”, 146.

¹²⁸ Niyazi Kahveci, “Mâtürîdî Aklının Felsefî Analizi”, *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2020), 549.

¹²⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 54.

¹³⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 12; Önal, “Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmi'ndeki Yeri”, 354.

¹³¹ Çuhadar, “Mâtürîdî'nin İstidlal (Çıkarım)'e Bakışı”, 2/371.

¹³² Ali Osman Küçükahmet, *İslâm'da Mezhepler Gerçeği ve Günümüzde Alevîlik* (İstanbul: Özgü Yayınları, 2007), 104; Şovosil Ziyodov, “Mâtürîdî ve Onun Zahidlik Sembolü” (Uluğ Bir Çınar İmâm Mâtürîdî, İstanbul: Doğu Araştırmaları Merkezi, 2014), 295.

¹³³ Ak, “Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî”, 238; Düzgün, “Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî”, 23; Bilgili, “Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı”, 402.

¹³⁴ Özen, “Mâtürîdî”, 2003, 28/146-151; Bilgili, “Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı”, 410-411.

Bu durumda Mâtürîdî'nin hocası Ebû Bekr Ahmed b. İshâk el-Cûzcânî el-Bağdâdî (III./IX. yüzyıl), onun hocası Ebû Süleyman el-Cûzcânî (öl. 200/816) onun da hocası Ebû Hanîfe'nin ilk nesil öğrencilerinden Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'dir (öl. 189/805).¹³⁵

Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin sistemleştirdiği ehli sünnet kelâm ekolünün hocalarından ders alarak yetişmiş ve asıl ününü de kelâm alanında yapmıştır. Bu yüzden fakih ve müfessir kimliğinden daha çok mütekellim yönü ile ön plana çıkmıştır.¹³⁶ Bu konuda Eş'arî'den farklı olarak görüşlerini dile getirmek ve muhataplarının iddialarını çürütmek için aklî delillerden Eş'arî'ye göre daha çok istifade etmiştir.¹³⁷ Mâtürîdî böyle bir eğitimin ardından hem kendi döneminde hem de gelecek asırlarda Hanefî kelâm ekolünün Ebû Hanefî'den sonra ikinci kurucusu¹³⁸ ve bir anlamda da devam ettiricisi olmuştur.¹³⁹ Hatta Mâtürîdî hakkında Neseî'nin şu sözleri de onun ne kadar kıymetli bir şahsiyet olduğunu göstermesi bakımından önemlidir:

*“İlim deryasına dalarak, oradan ilmin cevherlerini çıkaran, getirdiği dini hüccetlerin inceliklerini keskin zekâsı, derin ilmi ve dehasıyla süsleyen Mâtürîdî'nin yaşadığı ilim çevresinde, kendisinden başka ilim adamı olmasaydı bile o, gerçekten bu yeri dolduracak güçteydi. Onun eserlerindeki inceliklere, delillere, keşfetme ve değerlendirme yeteneğine vakıf olanlar ve onun muarızlarını ilzam etmekte, ilmi mücadele adabında izlediği başarı usulünü anlayanlar, Mâtürîdî'nin mevkiini takdir ederler.”*¹⁴⁰

Nitekim Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'nin *Usûli'd-dîn* adlı eserinde geçen şu kayıt da Mâtürîdî'nin ne kadar kıymetli bir âlim¹⁴¹ olduğunu göstermektedir:

¹³⁵ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 1/18; Bilgili, “Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı”, 408.

¹³⁶ Kutlu, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî”, 8; Önal, “Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmi'ndeki Yeri”, 337.

¹³⁷ Önal, “Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmi'ndeki Yeri”, 351.

¹³⁸ Ak, “Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî”, 282.

¹³⁹ Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-Merâm*, 23; Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 1/18; Yazıcıoğlu, “Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'in Neseî", 282; Önal, “Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmi'ndeki Yeri”, 343.

¹⁴⁰ Korkmaz, “İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri”, 97; Korkmaz, *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri*, 35.

¹⁴¹ Yazıcıoğlu, “Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'in Neseî", 291.

“Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebi üzere Tevhîd ilminde zahid İmâm Ebu Mansûr Mâtürîdî es-Semerkandî'nin 333/944 bir kitabını görüp inceledim. Ebu Mansûr Ehl-i Sünnet ve'l Cemaatin reislerindendi, Şeyh imam babam, cediti Zahid Şeyh İmam Abd-el Kerim b. Musa'dan naklen onun kerametlerini bana hikâye etmiştir. Zira bizim ceddimiz ashabımızın kitapları ile Şeyh imam Ebû Mansûr Mâtürîdî'nin Kitâbü't-Tevhîd ve Kitâbü't-Te'vilât'ının manalarını iyi öğrenmişlerdi.”¹⁴²

Mâtürîdî'nin, kelâmla ilgili Ebû Hanîfe'den sonra özellikle Mâverâünnehir'de açtığı bu yol ve mezhep içerisinde ikinci kurucu olarak adlandırılması, onu hak ettiği konuma taşımaya yetmemiş olacak ki, neredeyse iki asır gündemde olamamış hatta daha sonraki dönemlerde de Eş'arî ve Eş'arîyye kadar ön planda tutulmamıştır. Eserlerinin ya da görüşlerinin Osmanlı devlet medreselerinde okutulmuyor oluşu da bunu daha ileri bir boyuta taşımıştır.¹⁴³ Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine doğru devletin kısmen geri kalmasıyla birlikte Avrupa'da ortaya çıkan ve salt akılla hareket eden bazı felsefî görüşler Osmanlı Devleti'ni de etkilemiş ve bu durum karşısında çözüm arayışları olmuş ve Beyâzîzâde Ahmet Efendi'nin (öl. 1098/1687) teklifi ile Mâtürîdî'nin görüşleri ele alınarak medreselerde okutulmaya başlanmıştır. Bu yolla kısmen de olsa felsefî görüşlere karşı bir duruş sergilenebilmiştir.¹⁴⁴ Böylelikle Mâtürîdî, Osmanlı'nın son dönemlerinde daha fazla ilgi görmüştür. Tarihi süreç içerisinde anlamlandırılmayan bir ihmalle karşı karşıya kalan Mâtürîdî, yavaş yavaş da olsa hak ettiği değere kavuşmuştur.¹⁴⁵

Her ne kadar Sünnî kelâmın kurucusu olarak Ebû'l-Hasan el-Eş'arî gösterilse de Mâtürîdî'nin yaşadığı dönem ve kelâma dair görüşleri dikkatle incelendiğinde bu alandaki öncü rolün Mâtürîdî'de olduğunu söylemek zor değildir.¹⁴⁶ Bekir Topaloğlu'na (öl. 2016) göre de bu konudaki öncü şahsiyet Mâtürîdî'dir. Ona göre Eş'arî'nin *el-Lüma* isimli eseri hem küçük hacimli bir risale hem de içerdiği konular az ve içeriği kısıtlıdır. Bu durum, Topaloğlu'nun kanaatini daha da kuvvetlendirmektedir. Mâtürîdî'nin, *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eseri incelendiğinde kelâm

¹⁴² Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 3.

¹⁴³ Mâtürîdî, *Tevlâtü'l-Kur'ân*, 1/19; Kutlu, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî”, 26; Yazıcıoğlu, “Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'în Neseff”, 288; Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 61.

¹⁴⁴ Mâtürîdî, *Tevlâtü'l-Kur'ân*, 1/19.

¹⁴⁵ Kutlu, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî”, 27.

¹⁴⁶ Kutlu, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî”, 8.

ilminin üç ana konusu olan İlâhiyyât, Sem'îyyât ve Nübüvvât'ı içerdiği ve bu üç ana konunun üzerinde çalışıldığı görülecektir. Topaloğlu, Mâtürîdî'nin eserinin Eş'arî'nin eserinden daha kapsamlı ve sistematik olmasından dolayı, ayrıca kelâma dair konuların çoğunu ele almış olması hasebiyle Sünnî kelâmın öncülüğü konusunda Mâtürîdî'yi Eş'arî'den daha öne geçirmektedir. Topaloğlu'na göre bu durum, Sünnî kelâmın öncülüğünün Mâtürîdî'de olması gerektiği hakkındaki iddiasına ispat olarak yeter bir delildir.¹⁴⁷

Mâtürîdî, tefsir alanında donanımlı ve aynı zamanda kendinden sonra gelen müfessirleri etkileyen bir âlimdir.¹⁴⁸ O, ilk dirâyet tefsiri olarak kayda geçen *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eserini kaleme alarak bu alanda bir ilk olmuştur.¹⁴⁹ Bir anlamda dirâyet tefsirinin kurucusu olmuştur.¹⁵⁰ O, ilk önce Kur'ân'ı, Kur'ân'la¹⁵¹ ve sonrasında Sünnetle¹⁵² tefsir etmiştir. Aynı zamanda âyetleri açıklarken sahâbenin¹⁵³, tâbiîn¹⁵⁴ ve tebe-i tâbiîn¹⁵⁵ görüşlerine yer vermiştir.¹⁵⁶ Bu konuda sahâbilerden en çok İbn Abbâs'tan rivayette bulunmuştur.¹⁵⁷ Farklı görüşleri dikkate alıp beraberinde akfî çıkarımlar yaparak¹⁵⁸ bir tefsir yazması onun, Kur'ân'ı anlama yolundaki büyük bir gayretinin neticesidir. O, âyetleri tefsir ederken hem nakle hem de akla dayanan bir sistem ortaya koymuştur.¹⁵⁹ Ayrıca Mâtürîdî, tefsirini semantik bir yaklaşımla ele

¹⁴⁷ Topaloğlu, "Mâtürîdî", 28/151-157.

¹⁴⁸ Ak, "İmam Mâtürîdî ve Ehl-i Sünnete Katkısı", 146; Ak, "Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî", 286.

¹⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/19; Kırcı, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Tefsir ve Te'vil Anlayışı", 285; Kutlu, "Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî", 9.

¹⁵⁰ Bekir Topaloğlu, "Te'vilâtü'l-Kur'ân", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/32-33.

¹⁵¹ Muhittin Akgül, "Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2001), 60; Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 81; Karataş, *İmam Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 103; Bilgin, *El-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 59.

¹⁵² Akgül, "Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân", 61; Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 81; Bilgin, *El-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 64.

¹⁵³ Bilgin, *El-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 67.

¹⁵⁴ Bilgin, *El-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 70.

¹⁵⁵ Bilgin, *El-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 72.

¹⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/19; Ak, "Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî", 262-263; Özdeş, "Mâtürîdî'nin Fikhî Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 347; Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 38-39; Akgül, "Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân", 61-62.

¹⁵⁷ Bilgin, *El-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 68.

¹⁵⁸ Topaloğlu, "Mâtürîdî", 28/151-157.

¹⁵⁹ Topaloğlu, "Mâtürîdî", 28/151-157.

alırken¹⁶⁰, kelimelerin sözlük anlamları için ehline başvurmuştur.¹⁶¹ Kelimeleri açıklarken kelimenin bulunduğu yerin anlam bağlamından koparmadan kelimeyi açıklamıştır.¹⁶² Kapalı kalan yerleri anlamada yine aklı devreye almıştır.¹⁶³ Böylece tefsir ile beraber o dönemin âlimlerinin kullanmaktan çekindiği “te’vîl” yöntemini kullanarak yeni bir metot ortaya koymuştur.¹⁶⁴ Hatta bu metottan dolayı dönemin bazı âlimleri tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmiş ancak bu eleştiriler dahi onu bu metottan geri çevirememiştir. Bunların dışında Mâtürîdî, açıklamalarında kıraat¹⁶⁵ ve mushaf farklılıklarını da dikkate almıştır.¹⁶⁶ Te’vîl yöntemi ile âyetleri tefsir eden Mâtürîdî, bu sayede ehl-i sünnet itikadını sağlam bir zemine oturtan ilk kişi olmuştur.¹⁶⁷ Mâtürîdî, tefsirini yazarken istifade ettiği te’vîl metoduyla o dönem için ilk sayılabilecek bir metot ortaya koymuş ve izlediği bu metot da onu haklı bir kalıcılığa sevk etmiştir.¹⁶⁸

Mâtürîdî’ye göre te’vîl ile tefsir arasında fark vardır. Ona göre tefsir sahabeye, te’vîl ise fakihlere aittir.¹⁶⁹ Bu yüzden, âyetin özünden uzaklaşmadan, müteşâbih âyetler hakkında te’vîl yöntemi ile tefsir yapmaktan çekinmemiştir.¹⁷⁰

Mâtürîdî her ne kadar tefsirinde farklı rivayetleri dikkate alsada İsrâiliyat sayılabilecek nakillere yer vermemek için gayret gösterdiği müşahede edilmektedir.¹⁷¹ Ancak bununla birlikte Mâtürîdî, âyetleri birebir çevirmek yerine önemli olanın

¹⁶⁰ Yazıcıoğlu, “Mâtürîdî Kelâm Ekolü’nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû’l-Mu’în Nesefî”, 288; Önal, “Mâtürîdî’nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmi’ndeki Yeri”, 345; Özdeş, *İmam Mâtürîdî’nin Te’vilâtü Ehli’sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanımı*, 108.

¹⁶¹ Özdeş, *İmam Mâtürîdî’nin Te’vilâtü Ehli’sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanımı*, 43; Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 35.

¹⁶² Akgül, “Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Te’vilâtü’l-Kur’ân”, 64-65; Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 81; Bilgin, *El-Mâtürîdî’nin Te’vilâtü’l-Kur’ân’ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 92.

¹⁶³ Ak, “Mâverâünnahir’de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî”, 285; Topaloğlu, “Mâtürîdî”, 28/151-157.

¹⁶⁴ Mâtürîdî, *Tevîlâtü’l-Kur’ân*, 1/19; Ak, “Mâverâünnahir’de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî”, 238; Kırca, “Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin Tefsir ve Te’vil Anlayışı”, 286; Ak, “Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı”, 447.

¹⁶⁵ Özdeş, *İmam Mâtürîdî’nin Te’vilâtü Ehli’sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanımı*, 152; Karataş, *İmam Mâtürîdî Kur’an’ı Kur’an’la Te’vil*, 96.

¹⁶⁶ Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 81; Özdeş, *İmam Mâtürîdî’nin Te’vilâtü Ehli’sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanımı*, 59.

¹⁶⁷ Kırca, “Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin Tefsir ve Te’vil Anlayışı”, 285; Ak, “Mâverâünnahir’de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî”, 286.

¹⁶⁸ Mâtürîdî’nin izlediği yol hakkında detaylı bilgi için bk: Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 80-81.

¹⁶⁹ Kırca, “Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin Tefsir ve Te’vil Anlayışı”, 290; Özdeş, *İmam Mâtürîdî’nin Te’vilâtü Ehli’sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanımı*, 71.

¹⁷⁰ Özdeş, “Mâtürîdî’nin Fıkhî Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 350.

¹⁷¹ Bilgin, *El-Mâtürîdî’nin Te’vilâtü’l-Kur’ân’ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 80.

âyetlerin bizleri götürmek istediği mana ve hedefin olduğuna vurgu yapmıştır.¹⁷² Ayrıca Mâtürîdî'nin, Kur'ân'ın ana konularını tefsir ederken bu tür isrâîlî bilgileri kullanmadığını da görmekteyiz.¹⁷³

Mâtürîdî'nin tasavvuf ile ilgisini anlamak ve anlamlandırmak için yeteri kadar bilgi mevcut değildir.¹⁷⁴ Lakin bazı eserlerde kendisi ile alakalı rüyalara,¹⁷⁵ menkıbevî anlatımlara¹⁷⁶ ve kerametlerinin olduğunu¹⁷⁷ söyleyenlere rastlamak mümkündür.¹⁷⁸ Hatta Hızır ile görüşüp onun duasını aldığı da bildirilmektedir.¹⁷⁹ Bu yönüyle bakıldığında Mâtürîdî'ye sufi demek mümkün görülebilir. Bununla beraber en yakın arkadaşı olan Hakîm es-Semerkindî, tasavvuf eserlerinde adı geçen meşhur bir mutasavvıftır. Bundan dolayı Mâtürîdî'nin sufi yönünün olması muhtemeldir, denilebilir.¹⁸⁰ Elbette ki bu tür anlatımlardan kendisinin tasavvuf ile ilgisi hakkında net bir şeyler söylemek mümkün değildir. Ancak bazı âyetlere getirdiği yorumları,¹⁸¹ zamanındaki bid'at ve sapık fırkalara karşı yaptığı reddiyeleri¹⁸² ve öğrencilerinin bazılarının kendisinden bahsederken tasavvufi bazı kelime ve kavramları kullanmaları göz önüne alınırsa onun tasavvufi bir çizgide olduğu sonucunu çıkarmak da mümkün denilebilir.¹⁸³

Mâtürîdî'nin, asıl emek verdiği alanlardan birisi de fıkıh ve fıkıh usûlüdür. Fıkıhı ve fıkıh usûlünü fıkıh hocalarından okumuştur.¹⁸⁴ Hocası Ebû Hanîfe gibi hem

¹⁷² Topaloğlu, "Mâtürîdî", 28/151-157; Bilgin, *El-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 88.

¹⁷³ Bilgin, *El-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 81.

¹⁷⁴ Özen, "Yeterince Tanınmayan Bir İmam: Mâtürîdî", 415.

¹⁷⁵ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 26; Özen, "Yeterince Tanınmayan Bir İmam: Mâtürîdî", 415.

¹⁷⁶ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 26; Ak, "Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî", 269.

¹⁷⁷ Bilgili, "Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmâm Mâtürîdî'nin Katkısı", 405.

¹⁷⁸ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 27; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/20; Ak, "İmam Mâtürîdî ve Ehl-i Sünnete Katkısı", 149; Ak, "Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî", 269-270.

¹⁷⁹ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 27; Kutlu, "Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî", 10; Özen, "Yeterince Tanınmayan Bir İmam: Mâtürîdî", 415; Özen, "Mâtürîdî", 2003, 28/146-151.

¹⁸⁰ Özen, "Mâtürîdî", 2003, 28/146-151.

¹⁸¹ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 28.

¹⁸² Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 23-24; Aydın, "İmâm Mâtürîdî'nin Yetiştirdiği İlmî Ortam ve Semerkant'ta İlim Merkezleri", 585.

¹⁸³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/20; Özen, "Mâtürîdî", 2003, 28/146-151.

¹⁸⁴ Ak, "Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî", 287.

itikadî hem de fikhî ilimlerle ilgilenen Mâtürîdî¹⁸⁵, öğrencileri tarafından “*fakih*” diye adlandırılması onun bu yönüne vurgu yapmaktadır. Ayrıca *Te’vîlâtü’l-Ku’rân* adlı eserinde, ahkâm âyetlerine getirdiği yorumlar Mâtürîdî’nin fikhî ve fikhî usûlü alanına dair yetkinliğini ortaya koymasından önemlidir.¹⁸⁶ Mâtürîdî fikha nazaran kelâmî anlamda daha çok ön plana çıksa da fikha dair söylemleriyle hem döneminde hem de sonraki nesillerde fikhîta da söz sahibi olmuştur.¹⁸⁷ Mâtürîdî’nin fakihlik yönünü tezin ilerleyen sayfalarında ayrı bir başlık altında inceleyeceğiz.

1.3.1. Eğitim Hayatı

Mâtürîdî, Semerkant’ta bulunan ve Ebû Süleyman Cüzcânî’nin (öl. 200/816 [?]) kurduğu, Dâru’l-Cüzcâniyye¹⁸⁸ adlı eğitim kurumunda yetişmiştir.¹⁸⁹ Hatta bu eğitim kurumunun en parlak talebesi olmuştur.¹⁹⁰ Dâru’l Cüzcânîye’nin kurucusu Süleyman Cüzcânî, Bağdat’ta Ebû Hanîfe’nin talebelerinden ders almış ve ardından Semerkant’ta dönüp Dâru’l-Cüzcâniyye’yi kurmuştur.¹⁹¹ Cüzcânî, Ebû Hanîfe’nin görüşlerinin benimsendiği Dâru’l-Cüzcâniyye’de¹⁹² ilmî faaliyetlerine ve öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir.¹⁹³ Böylece Ebû Hanîfe’nin kelâma ve fikha dair görüşleri Cüzcânî aracılığıyla Semerkant ve çevresine taşınmıştır.¹⁹⁴ Semerkant’ta kurulan bu eğitim kurumunda bölgenin önde gelen hocaları dersler vermiştir. Hatta devlet tarafından farklı bölgelerden davet edilen hocalar sayesinde bölgede hem ilmî ortam gelişmiş hem de bölgeye ilim tahsil etmeye Semerkant dışından çok sayıda öğrenci gelmiştir.¹⁹⁵

¹⁸⁵ Kutlu, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî”, 7.

¹⁸⁶ Bilgin, *El-Mâtürîdî’nin Te’vîlâtü’l-Kur’ân’ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 90.

¹⁸⁷ Yazıcıoğlu, “Mâtürîdî Kelâm Ekolü’nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû’l-Mu’in Neseff”, 281.

¹⁸⁸ Ak, “Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı”, 437.

¹⁸⁹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü’l-Kur’ân*, 1/14; Ak, “Mâverâünnehir’de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî”, 267; Kutlu, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî”, 7. Yavuz, “Mâtürîdîyye”, 28/165-175.

¹⁹⁰ Ak, “Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı”, 448; Önal, “Mâtürîdî’nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmi’ndeki Yeri”, 330.

¹⁹¹ Karadaş, “Semerkand Hanefî Kelâm Okulu Mâtürîdîlik - Oluşum Zemini ve Gelişim Süreci”, 91.

¹⁹² Ak, “Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı”, 437; Aydın, “İmâm Mâtürîdî’nin Yetiştirdiği İlmî Ortam ve Semerkant’ta İlim Merkezleri”, 585.

¹⁹³ Ak, “Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı”, 441; Düzgün, “Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî”, 18.

¹⁹⁴ Yavuz, “Mâtürîdîyye”, 28/165-175; Karadaş, “Semerkand Hanefî Kelâm Okulu Mâtürîdîlik - Oluşum Zemini ve Gelişim Süreci”, 66.

¹⁹⁵ Korkmaz, “İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin Hayatı ve Eserleri”, 90; Ak, “Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı”, 436.

Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebelerinden Ebû Yusuf (öl. 182/798), Bağdat başkadhlığına getirilince Mâverâünnehir bölgesine Hanefî kadî atamaları yapmıştır.¹⁹⁶ Hem Bağdat'ta kendilerinden ders alan Cüzcânî gibi bazı âlimlerin memleketlerine dönmesi¹⁹⁷ ve orada eğitim faaliyetlerine başlaması hem de hilâfetin merkezinden bölgeye yapılan Hanefî kadî atamalarıyla bölgede¹⁹⁸ Ebû Hanîfe'nin görüşleri iyiden iyiye yayılmaya başlamıştır. Bu vesileyle Ebû Hanîfe'nin kelâm, fıkıh ve usûl alanlarındaki görüşleri ve ilmî sistemi bölgeye taşınmış ve bu taşınmayla birlikte Hanefîlik bölgede sistemli bir şekilde yayılım göstermiştir.¹⁹⁹

Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin talebelerinden Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed'in Bağdat'ta öğrenciliğini yapıp²⁰⁰ Semerkant'ta dönen Cüzcânî'nin kurduğu bu eğitim kurumunun başarılı, çalışkan ve dikkat çeken bir öğrencisi olmuştur. Hatta rivayetlere göre bazı hocaları onun derse gelmesini bekler, o gelmeden derse başlamazlarmış.²⁰¹ Mâtürîdî'nin hayatı hakkında bilgi veren, İbn Yahya'nın *Cümelü usûli'd-dîn* adlı eserine yazılmış olan şerhte²⁰², Mâtürîdî hakkında şu cümleler zikredilmektedir: “Zamanında ilimde, anlayışta, mezhepleri bilmede, takva hassasiyetinde yegâne idi.”²⁰³ Kendisi hakkında sarf edilen bu cümleler Mâtürîdî'nin başarılı bir öğrencilik hayatı geçirdiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Mâtürîdî, eğitiminin kahir ekseriyetini Dâru'l-Cüzcâniyye'de tamamlamıştır.²⁰⁴ Hocası ve aynı zamanda Dâru'l-Cüzcâniyye'nin sorumluluğunu yürüten Ebû Nasr el-İyâzî'den de (v. III./IX yüzyılın son çeyreği [?]) dersler almış²⁰⁵, hocasının vefâtından sonra da Dâru'l-Cüzcâniyye'nin sorumluluğunu üstlenmiştir.²⁰⁶ Mâtürîdî'nin eğitim için bulunduğu şehirden başka bir şehre gidip gitmediğine dair

¹⁹⁶ Ak, “Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî”, 240; Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 77.

¹⁹⁷ Ak, “Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî”, 241.

¹⁹⁸ Düzgün, “Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî”, 19.

¹⁹⁹ Karadaş, “Semerkand Hanefî Kelâm Okulu Mâtürîdîlik - Oluşum Zemini ve Gelişim Süreci”, 66.

²⁰⁰ Düzgün, “Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî”, 18; Ak, “Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı”, 437.

²⁰¹ Nesefî, *Tebseratü'l-edille fi usuli'd-din*, 1993, 1/473; Ak, “Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı”, 439; Karadaş, “Semerkand Hanefî Kelâm Okulu Mâtürîdîlik - Oluşum Zemini ve Gelişim Süreci”, 92; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 39; Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 88.

²⁰² Ak, “Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî”, 275.

²⁰³ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 6; Özen, “Yeterince Tanınmayan Bir İmâm: Mâtürîdî”, 411.

²⁰⁴ Ak, “Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı”, 437; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 39.

²⁰⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 23.

²⁰⁶ Ak, “Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı”, 439; Yavuz, “Mâtürîdîyye”, 28/165-175.

elimizde kesinlik arz edecek herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.²⁰⁷ Konu ile ilgili Sönmez Kutlu, Mâtürîdî'nin bölgenin diğer âlimleri gibi başka şehirlere eğitim maksatlı seyahat etmediğini belirtmektedir.²⁰⁸ Ancak araştırdığımız kaynaklar içinde sadece bir yerde Mâtürîdî'nin, Basra'ya eğitim almaya gittiği ve orada Ebû Hanîfe'nin eserlerinden bir kısmını okuduğu öne sürülmektedir.²⁰⁹

1.3.2. Hocaları

Mâtürîdî hakkında yazılan en eski eserlere baktığımızda bile Mâtürîdî'nin hocalarının sıralı ve toplu bir şekilde verildiği bir kaynağa rastlamak mümkün görünmemektedir. Ancak birbirlerine yakın zamanda yazılmış klasik eserlerdeki isimler ya da daha sonraki asırlarda yapılan daha güncel araştırmalar neticesinde ortaya çıkan farklı farklı isimler birleştirilince Mâtürîdî'nin hocalarının kimler olduğu bilgisine ulaşılmaktadır.²¹⁰ Ulaşılan bu isimler dönemin önemli ve bölgenin söz sahibi âlimleridir.²¹¹

Her ne kadar Mâtürîdî'nin hocaları hakkında elimizdeki isimler farklı kaynaklardan derleme olsa da bilinen bir şey var ki Mâtürîdî'nin hocalarının silsile yolu ile Ebû Hanîfe'ye kadar vardığıdır.²¹² Yapılan çalışmalar neticesinde Mâtürîdî'nin beş hocadan ders aldığı net olarak tespit edilebilmiştir. Ancak Mâtürîdî'nin, tefsirinde sıkça geçen bir isim daha var ki, altıncı olarak o isim de zikredilecektir. Bu isim Ebû Avsece'dir. Mâtürîdî, bu isimden ders aldı mı, almadı mı, bu konuda kaynaklarda net bir ifade bulunmazken, bu isme tefsirinde çokça yer verdiği için dolayı hocaları arasında sayıp ve teze ekledik. Bu isimleri şöyle sıralamak mümkündür²¹³:

²⁰⁷ Karataş, *İmam Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 36.

²⁰⁸ Kutlu, "Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî", 25.

²⁰⁹ Neşet Çağatay - İbrahim Ağâh Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985), 209.

²¹⁰ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 13.

²¹¹ Huleyf, *İmam Mâtürîdî Kitâbü't-Tevhîd*, 13; Özdeş, "Mâtürîdî'nin Fikhî Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 345.

²¹² Ak, "Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı", 437; Ak, "Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî", 249-250; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 41-43; Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunnî Theology in Samarqand*, 147.

²¹³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 23; Önal, "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmi'ndeki Yeri", 329; Bilgili, "Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmâm Mâtürîdî'nin Katkısı", 408; Korkmaz, "İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri", 100; Özen, "Mâtürîdî", 2003, 28/147; Ak, "Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî", 250; Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunnî Theology in Samarqand*, 128.

- 1- Ebû Bekr Ahmed b. İshak b. Salih el-Cüzcânî (öl. III/IX yy.)
- 2- Ebû Nasr Ahmed b. el-Abbas el-İyâzî (öl. III/IX. yy. son çeyreği [?])
- 3- Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (öl. 248/862)
- 4- Nusayr b. Yahya el-Belhî (öl. 268/881)
- 5- Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Recâ el-Cüzcânî (öl. 285/898)²¹⁴
- 6- Ebû Avsece Teybe b. Kuteybe (öl. ?)²¹⁵

1.3.2.1. Ebû Bekr Ahmed b. İshak b. Salih el-Cüzcânî (öl. III/IX yy.)

Ehl-i Sünnet akidesini benimsemiş, Hanefî fakihi Ebu Bekr Ahmed b. İshak el-Cüzcânî el- Bağdâdî, Mâtürîdî'nin hocalarından olup²¹⁶, hayatı hakkında yeteri kadar bilgi mevcut değildir. Asıl adı Ebû Bekr Ahmed b. İshak b. Salih el-Cüzcânî'dir. Nisbesine bakılırsa Cüzcânî olduğu anlaşılmaktadır. Öğrencilik yıllarında Bağdat'ta bulunduğundan kendisine Bağdâdî de denilmiştir.²¹⁷

Dönemin önde gelen âlimlerinden Ebû Bekr el-Cüzcânî, Bağdat'ta Ebû Hanîfe'nin talebelerinden ders alan Ebû Süleymân el-Cüzcânî'nin (öl. 200/816) talebesidir.²¹⁸ Hem içinde bulunduğu eğitim kurumundan dolayı hem de dönemin ihtiyaçlarına binaen kelâm ve fıkıh alanında derinleşen Cüzcânî²¹⁹, yetiştirdiği öğrencilerin büyüklüğü noktayı nazarından önemli bir ilmî şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır. Cüzcânî'nin meşhur ve önde gelen iki talebesi vardır. Bunlar İyâzî ve Mâtürîdî'dir.²²⁰ Bu iki öğrencisinin Mâverâünnehir bölgesindeki ilmî çalışmalarına

²¹⁴ Işık, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İmân Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, 13; Ak, "İmam Mâtürîdî ve Ehl-i Sünnete Katkısı", 135; Ecer, "Türk Kültür Tarihinde Ebu Mansur Muhammed Mâtürîdî'nin Yeri ve Etkisi", 599; Özdeş, "Mâtürîdî'nin Fıkhî Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 345; Önal, "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmi'ndeki Yeri", 329; Ak, "Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı", 437; Bilgin, *El-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 9; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 44; Özdeş, *İmam Mâtürîdî'nin Te'vilâtü Ehlî'sünne Adli Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanımı*, 29; Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 38.

²¹⁵ Şükrü Maden, "Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kurân'ındaki Meçhul Kaynağı Ebû Avsece ve Dilbilimsel Tefsire Dair Açıklamaları Üzerine Bir İnceleme", *Dergiabant* 7/14 (2010), 414.

²¹⁶ Zebîdî, *İthâfî's-Sâdeti'l-Müttakîn bi-Şerhi Esrâri İhyâ'i 'Ulûmi'd-Dîn*, 2/7; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 13.

²¹⁷ Bulut, "İmam Mâtürîdî, Hocaları ve Öğrencileri", 141; Metin Yurdagür, "Cüzcânî, Ebû Bekr", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/97.

²¹⁸ Huleyf, *İmam Mâtürîdî Kitâbü't-Tevhîd*, 13; Ak, "Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı", 438; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 13; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 44.

²¹⁹ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 13.

²²⁰ Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunnî Theology in Samarqand*, 45; Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 41.

bakılınca Cüzcânî'nin büyüklüğü daha net anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Cüzcânî, Mâtürîdî'nin Hanefî fikhını öğrendiği hocalarındandır.²²¹

Cüzcânî'nin vefât tarihi hakkında net bilgi olmamakla birlikte öğrencisi İyâzî'nin 260 yılında vefât ettiği bilgisinden yola çıkarak hicrî III. yüzyılın ikinci yarısında vefât etmiş olduğu düşünülebilir.

Yapılan araştırmalarda Cüzcânî'nin birçok eserinden bahsedilmektedir. Ancak bunlardan sadece üç tanesinin adı geçmektedir. Birincisi *el-Fark ve 't-temyîz*, ikincisi *Kitâbü 't-Tevhîd*, üçüncüsü ise *Kitâbü 't-Tevbe'* dir.²²²

1.3.2.2. Ebû Nasr el-İyâzî (öl. III/IX. yy. son çeyreği [?])

Ebû Nasr Ahmed b. el-Abbâs b. el-Hüseyn es-Semerkindî el-İyâzî, Mâtürîdî'nin hem ders arkadaşı hem de ilk hocasıdır.²²³ Mâtürîdî'ye en çok tesiri olan kişidir.²²⁴ Tabakât eserlerinde Sa'd b. Ubâde'nin (öl. 14/635?) soyundan geldiği bilgisi geçmektedir.²²⁵ Ebû Nasr el-İyâzî, Mâtürîdî ile birlikte Ebû Bekr el-Cüzcânî'den ders almıştır.²²⁶ Mâtürîdî ile birlikte ders aldığı hesaba alınırsa hicrî III. yy. ilk yarısında, Semerkant'ta doğduğu söylenebilir. İslâm'ın yayılması için de sık sık savaşlara katıldığı ve hatta katıldığı bir savaşta da şehit düştüğü bilgisi aktarılmaktadır.²²⁷ İtikadî ve fikhî olarak Hanefî sistemine bağlı olan İyâzî, genç yaşında²²⁸ bulunduğu eğitim kurumunda ders vermeye başlamıştır.²²⁹ Hanefîliğin Mâverâünnehir'de yayılmasının

²²¹ Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, 195; Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunnî Theology in Samarqand*, 134.

²²² İbn Kutluboğa, *Tacü't-Teracim*, 110; Yurdagür, "Cüzcânî, Ebû Bekr", 8/97; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 13.

²²³ Mâtürîdî, *Kitâbü 't-Tevhîd*, 23; Nesefî, *Tebsiratü'l-edille fî usulî'd-din*, 1993, 1/470; Zebîdî, *İthâfû's-Sâdeti'l-Müttakîn bi-Şerhi Esrâri İhyâ'i 'Ulûmi'd-Dîn*, 2/7; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudîyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, 3/360; Huleyf, *İmam Mâtürîdî Kitâbü 't-Tevhîd*, 13; Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunnî Theology in Samarqand*, 127; Ahmednagari, *Mevsuatu Mustalahati Camiu'l-Ulum el-Mulakkab bi-Düsturi'l-Ulema*, 17; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 13.

²²⁴ Ziyodov, "Mâtürîdî ve Onun Zahidlik Sembolü", 294.

²²⁵ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 13; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 45.

²²⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü 't-Tevhîd*, 23.

²²⁷ Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 81; İlyas Üzüm, "İyâzî, Ebû Nasr", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/499; Karadaş, "Semerkand Hanefî Kelam Okulu Mâtürîdîlik - Oluşum Zemini ve Gelişim Süreci", 91.

²²⁸ Nesefî, *Tebsiratü'l-edille fî usulî'd-din*, 1993, 1/469; Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 81.

²²⁹ Korkmaz, "İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri", 101; Ak, "Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı", 439; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 13.

ve kökleşmesinin öncüsü olmuştur.²³⁰ İyâzî, kendisinden yaşça küçük olmasına rağmen Mâtürîdî'ye ayrı bir saygı duymuş ve Mâtürîdîliğin oluşum sürecinin temellendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Mâtürîdî hakkında “*Rabbin, dilediğini seçer ve yaratır.*”²³¹ âyetini okuyup, övücü sözler söylediği hocasıdır.²³² İyâzî, aynı zamanda ehl-i sünnet dışı oluşumlarla da mücadele etmiştir.²³³ Hocası Cüzcânî'den sonra ders verdiği eğitim kurumunun başına geçmiştir.²³⁴ Mâtürîdî de dahil geride kırk kadar öğrenci bıraktığı aktarılır.²³⁵ Mâtürîdî bu hocasından kelâm ve akla dair bilgileri öğrenmiştir.²³⁶

1.3.2.3. Yahyâ el-Belhî (öl. 268/881)

Mâtürîdî'nin hocalarından olan Nusayr b. Yahyâ el-Belhî²³⁷ hakkında kaynaklarımızda yeteri kadar bilgi mevcut değildir. Ancak yapılan çalışmalar, onun İmâm Muhammed'in öğrencisi Ebû Süleymân el-Cüzcânî'den ders aldığını²³⁸ ve Belh'te ilmî faaliyetlerine devam ettiğini göstermektedir.²³⁹ Belh'te, İmâm-ı Âzam'ın görüşlerini yaşamış ve yaymaya çalışmıştır.²⁴⁰ Horasan bölgesinin önde gelen fıkıh âlimlerindedir.²⁴¹ Mâtürîdî, Hanefî fikhını Belhî'den almıştır.²⁴²

²³⁰ Karadaş, “Semerkand Hanefî Kelam Okulu Mâtürîdîlik - Oluşum Zemini ve Gelişim Süreci”, 91.

²³¹ el-Kasas 68/28

²³² Neseî, *Tebsiratü'l-edille fi usuli'd-din*, 1993, 1/473; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 21.

²³³ Neseî, *Tebsiratü'l-edille fi usuli'd-din*, 1993, 1/471; Bulut, “İmâm Mâtürîdî, Hocaları ve Öğrencileri”, 141; Üzüm, “İyâzî, Ebû Nasr”, 23/499.

²³⁴ Ak, “Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı”, 438; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 13.

²³⁵ Neseî, *Tebsiratü'l-edille fi usuli'd-din*, 1993, 1/470; Zebîdî, *İthâfü's-Sâdeti'l-Müttakîn bi-Şerhi Esrâri İhyâ'i 'Ulûmi'd-Dîn*, 2/7; Korkmaz, “İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri”, 101; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 45; Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunni Theology in Samarqand*, 135; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 13.

²³⁶ Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunni Theology in Samarqand*, 136-137.

²³⁷ Zebîdî, *İthâfü's-Sâdeti'l-Müttakîn bi-Şerhi Esrâri İhyâ'i 'Ulûmi'd-Dîn*, 2/7.

²³⁸ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 14; Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 76.

²³⁹ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 14.

²⁴⁰ Bulut, “İmâm Mâtürîdî, Hocaları ve Öğrencileri”, 142-143.

²⁴¹ Korkmaz, “İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri”, 101; Önal, “Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmi'ndeki Yeri”, 329.

²⁴² Korkmaz, “İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri”, 101.

1.3.2.4. Ahmed b. Recâ el-Cüzcânî (öl. 285/898)

Ebû Süleymân el-Cüzcânî'nin öğrencilerinden olup, Mâtürîdî'ye de hocalık yapmıştır. Nişâbur kadılığı görevinde bulunmuştur.²⁴³ Mâtürîdî'nin, kendisinden rivayette bulunduğu hocalarındandır.²⁴⁴

1.3.2.5. Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (öl. 248/862)

Mâtürîdî'nin diğer bir hocası olup²⁴⁵, İmâm Muhammed'in (öl. 189/805) öğrencilerindendir.²⁴⁶ Horasan bölgesinin önde gelen fakihlerindendir.²⁴⁷ Rey ehlinden olup, Rey'de kadılık yapmıştır.²⁴⁸ Hanefî mezhebinin görüşlerini Rey'de yaymaya çalışmıştır. Râzî, dönemin meşhur âlimleri Tirmizî (öl. 279/892) ve Buhârî (öl. 256/870) gibi isimlere de hocalık yapmıştır.²⁴⁹ Ayrıca Halife Me'mun (öl. 218/833) zamanında Kur'ân'ın mahluk olmadığı konusunda mevcut düzene ve dönemin bazı âlimlerine karşı mücadele vermiştir.²⁵⁰

1.3.2.6. Ebû Avsece Tevbe b. Kuteybe (?)

Buraya kadar Mâtürîdî'nin Temel İslâm Bilimlerine ait hocaları zikredildi. Bununla birlikte Mâtürîdî'nin Nûr Sûresinin tefsirinde zikrettiği ve kendisine çokça başvurduğu ancak hakkında pek de bilgi bulunmayan Ebû Avsece Tevbe b. Kuteybe adlı hocasını da anmak yerinde olacaktır. Tam adı Ebû Avsece Tevbe b. Kuteybe el-Hüceymî en-Nahvî el-A'râbî'dir. Mâtürîdî'nin edebiyat hocasıdır. Ebû Avsece, edebiyatta Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'nın (öl. 209/824 [?]) ekolüne mensuptur. Mâtürîdî, âyetleri açıklarken dil çözümlenmeleri üzerinde sıklıkla

²⁴³ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 15; Bulut, "İmâm Mâtürîdî, Hocaları ve Öğrencileri", 142.

²⁴⁴ Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 43; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 15.

²⁴⁵ Zebîdî, *İthâfû's-Sâdeti'l-Müttakîn bi-Şerhi Esrâri İhyâ'i 'Ulûmi'd-Dîn*, 2/7.

²⁴⁶ Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunnî Theology in Samarqand*, 42; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 14.

²⁴⁷ Önal, "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmi'ndeki Yeri", 329.

²⁴⁸ Korkmaz, "İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri", 100; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 14; Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 77.

²⁴⁹ Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 42; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 46.

²⁵⁰ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 79; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 14.

durmaktadır. Bu durum neredeyse onun fârik vasıflarından biridir. Muhtemeldir ki Ebû Avsece, bu konuda Mâtürîdî'nin beslenme kaynağıydı.²⁵¹ Hakkında malumatın çok az olduğu Ebû Avsece, daha çok araştırma yapıp, gün yüzüne çıkarılması gereken ilmî bir şahsiyet olarak araştırmacıları beklemektedir.

1.3.3. Öğrencileri

Mâtürîdî, Semerkant bölgesinin yetiştirdiği önemli âlimlerinden biridir. Kendisi, önemli hocalardan ders aldığı gibi hatırı sayılır öğrenciler de yetiştirmiştir.²⁵² Kayıtlarda pek çok öğrenci yetiştirdiğine dair bilgiler mevcut olmasına karşın sadece dört öğrencisinin ismi tespit edilebilmiştir.²⁵³ Bazı kaynaklarda öğrencisi olarak zikredilen Hakîm es-Semerkandî'nin Mâtürîdî'nin öğrencisi olduğu bilgisi doğrulanamamıştır.²⁵⁴ Zira Mâtürîdî'nin ders arkadaşı gibi zikredilen Semerkandî, bazı kaynaklarda ise öğrencisi olarak geçmektedir.²⁵⁵ Her ikisinin de doğumlarına ve yaşamlarına bakılınca aralarında hoca-talebe ilişkisinden ziyade aynı dönemin hocaları olduğu ve birbirleri ile arkadaşlıkları olan iki büyük simanın olduğu kanaati daha ağır basmaktadır.²⁵⁶ Öğrenciliği tam olarak doğrulanamadığı için Semerkandî'yi Mâtürîdî'nin öğrencileri arasında zikredilmemiştir.

1.3.3.1. Ebû'l-Hasan er-Rüstüfağnî (öl. 345/956)

Tam adı Ebû'l-Hasan Ali b. Saîd er-Rüstüfağnî el-Hanefî'dir. Hayatı hakkında elimizde bulunan bilgiler çok kısıtlıdır. Onun Semerkant'ın köylerinden Rüstüfağn'a nispet edilmesi ve başka bir yerde isminin geçmemesi muhtemelen Rüstüfağn'da doğup ilk eğitimini de burada almış olması ihtimalini güçlendirmektedir. Yine büyük ihtimalle ilk eğitimini köyünde aldıktan sonra Semerkant'ta eğitime gelmiş olabileceğidir. Kayıtların zikrettiğine göre H 345 yılında Semerkant'ta vefât

²⁵¹ Maden, “Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kurân'ındaki Meçhul Kaynağı Ebû Avsece ve Dilbilimsel Tefsire Dair Açıklamaları Üzerine Bir İnceleme”, 414-416.

²⁵² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 24; Huleyf, *İmam Mâtürîdî Kitâbü't-Tevhîd*, 15; Karataş, *İmam Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 37; Önal, “Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmi'ndeki Yeri”, 330; Bilgili, “Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı”, 404.

²⁵³ Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, 47; Özdeş, *İmam Mâtürîdî'nin Te'vilâtü Ehlî'sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanımı*, 31.

²⁵⁴ Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunnî Theology in Samarqand*, 137.

²⁵⁵ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 16; Bilgili, “Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı”, 408.

²⁵⁶ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 16.

etmiştir.²⁵⁷ Rüstüfağnî, Mâtürîdî'nin hem yakın arkadaşlarından hem de öğrencisidir.²⁵⁸ Ayrıca Mâtürîdî'yi ilmî manada otorite kabul eden ilk kişidir.²⁵⁹

Rüstüfağnî'de Mâtürîdî'ye ait kelâmî görüşler ile Hanefîliğe ait fikhî görüşler ağır basmaktadır. Hocası Mâtürîdî ile içtihat hariç her konuda aynı görüştedir.²⁶⁰ Bu durum onun hocası Mâtürîdî ile aynı yolun temsilcisi olduğunu göstermektedir. Rüstüfağnî, bu yönüyle Mâtürîdîliğin de yayılmasında öncü rol oynamıştır.²⁶¹ Mâtürîdî'den İmâm Muhammed'in *el-Mebsût* adlı eseri ile *el-Câmiu'l-Kebîr* isimli eserinin zekât bölümüne kadar okumuştur.²⁶² Yapılan araştırmalarda Rüstüfağnî'ye ait olduğu net olan bir eser bulunmamaktadır. Ancak Nesefî, *Tebşiratü'l-edille* adlı eserinde Rüstüfağnî'ye ait olduğunu söylediği iki eserden bahsetmektedir.²⁶³

1.3.3.2. Ebû Ahmed el-İyâzî (öl. IV/X. asrın başları)

Hayatı hakkında çok bilgi yoktur. Mâtürîdî'nin hem hocası hem de ders arkadaşı olan Ebû Nasr el-İyâzî'nin oğludur.²⁶⁴ Ebû Ahmed el-İyâzî, babasının vefâtından sonra Mâtürîdî'nin öğrencisi olmuş ve Mâtürîdî'den fıkıh, kelâm ve tefsir dersleri almıştır.²⁶⁵ Dönemin meşhur medresesi Dâru'l-Cüzcâniyye'de eğitim görmüştür. Hakîm es-Semerkandî, İyâzî hakkında “*Mâverâünnehir'de yüz yıldan beri ilim, fıkıh, dil, beyan, incelik, iffet ve takva bakımından Ebû Ahmed gibisi çıkmadı*” demiştir.²⁶⁶ Bulunduğu yerde ehl-i sünnetin savunucusu olmuştur.

²⁵⁷ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 15; Muhammed Aruçi, “Rüstüfağnî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/296-297.

²⁵⁸ Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, 195; Ak, “Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı”, 440; Özen, “Mâtürîdî”, 2003, 28/146-151.

²⁵⁹ Bilgili, “Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmâm Mâtürîdî'nin Katkısı”, 412.

²⁶⁰ Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 43; Bilgili, “Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmâm Mâtürîdî'nin Katkısı”, 402; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 16; Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunnî Theology in Samarqand*, 141.

²⁶¹ Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunnî Theology in Samarqand*, 144; Ak, “Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî”, 273.

²⁶² Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 15; Ak, “Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî”, 288; Özen, “Mâtürîdî”, 2003, 28/159-165; Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 89.

²⁶³ Aruçi, “Rüstüfağnî”, 35/296-297.

²⁶⁴ Ak, “Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî”, 274.

²⁶⁵ Nesefî, *Tebşiratü'l-edille fi usuli'd-din*, 1993, 1/473; Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunnî Theology in Samarqand*, 138; Ak, “Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî”, 274.

²⁶⁶ Korkmaz, “İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri”, 104.

1.3.3.3. Abdülkerim el-Pezdevî (öl. 390/1000)

Tam adı Ebû Muhammed Abdülkerîm b. Musa b. Îsâ el-Pezdevî'dir. Pezde adlı bir yere nispetle Pezdevî olarak bilinmektedir. 390/1000 yılında vefât eden Pezdevî, Mâtürîdî'nin öğrencisidir.²⁶⁷ Meşhur Ebû'l-Usr el-Pezdevî (öl. 482/1089) ile Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'nin (öl. 493/1100) dedelerinin babasıdır.²⁶⁸ Mâtürîdî'den fıkıh ve hadis dersleri almıştır.²⁶⁹ Kendisine ait özel bir eserinin varlığı bilinmemektedir.²⁷⁰ Mâtürîdî'nin vefâtından sonra onun eserlerini ders olarak okutmuştur.²⁷¹

1.3.3.4. Ebû Seleme Muhammed b. Muhammed es-Semerkandî (öl. 340/951)

Ebû Seleme, Mâtürîdî'nin doğrudan öğrencisi değildir.²⁷² Ebû Seleme, Mâtürîdî'nin öğrencisi Ebû Ahmet el-ÿyâzî'nin öğrencisidir. Ancak kendisine nispet edilen *Cümelü usûli 'd-dîn* adlı eserde Mâtürîdî'nin görüşlerinin savunucusu ve ciddi anlamda devam ettiricisi²⁷³ olduğu için önemine binaen dolaylı olarak öğrencisidir, denilebilir.²⁷⁴ *Cümelü usûli 'd-dîn* adlı eserde Ebû Seleme, Mâtürîdîliğin erken dönemine ait bilgiler vermektedir.²⁷⁵

1.4. Eserleri

Mâtürîdî'ye ait olduğu söylenen toplamda on dört eserden bahsedilmektedir.²⁷⁶ Bu eserlerin büyük çoğunluğunu kendisi hakkında net bilgiler veren Nesefî,

²⁶⁷ Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, 195; Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunnî Theology in Samarqand*, 144; Ak, "Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî", 277.

²⁶⁸ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi* (Takdim); Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunnî Theology in Samarqand*, 45.

²⁶⁹ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 17; Korkmaz, "İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri", 103; Bilgili, "Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmâm Mâtürîdî'nin Katkısı", 409.

²⁷⁰ Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunnî Theology in Samarqand*, 145.

²⁷¹ Ak, "Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı", 441; Ak, "Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî", 277.

²⁷² Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunnî Theology in Samarqand*, 140.

²⁷³ Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 13; Ak, "Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî", 274.

²⁷⁴ Ak, "Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı", 441.

²⁷⁵ Metin Avcı, *İmam Mâtürîdî'nin Fikirlerinde Ebû Hanife'nin Etkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 38. Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 13; Ak, "Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî", 275.

²⁷⁶ Huleyf, *İmam Mâtürîdî Kitâbü't-Tevhîd*, 16; Ebu Zehra, *İslâm'da Siyasi İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 185; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 53-54; Özen, "Mâtürîdî", 2003, 28/146-

Tebssiratü'l-edille adlı eserinde zikretmiştir.²⁷⁷ Tüm eserleri günümüze ulaşmayan Mâtürîdî'nin, her şeye rağmen iki eseri günümüze kadar ulaşmış²⁷⁸ ve üzerinde tercüme ve şerh faaliyetleri yapılmıştır.²⁷⁹

1.4.1. Günümüze Ulaşan Eserleri

Mâtürîdî'ye ait olduğu söylenen eserlerden maalesef birçoğu günümüze ulaşmamıştır.²⁸⁰ Mâtürîdî'ye ait olduğu belirtilen onca eserden sadece iki tanesi elimizde mevcuttur.²⁸¹ Mevcut olan bu eserler, tefsir alanında yazdığı *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* ile kelâm alanında yazdığı *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserleridir.²⁸²

1.4.1.1. Te'vîlâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî'nin günümüze kadar ulaşan iki eserinden biri olan *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*²⁸³, dirâyet metodu ile yazılmış²⁸⁴ ilk tefsir olma özelliğinden dolayı ayrı bir öneme haizdir.²⁸⁵ Eser, literatürde farklı isimlerle de anılmış olmakla birlikte²⁸⁶ Kâtip Çelebi (öl. 1067/1657), eserin ismini *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne* olarak zikretmektedir.²⁸⁷

151; Bilgin, *El-Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 10; Özdeş, *İmam Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü Ehli's-sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanımı*, 37; Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, 45; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 17-18.

²⁷⁷ Neseî, *Tebssiratü'l-edille fî usulî'd-din*, 1993, 1/472; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 19.

²⁷⁸ Korkmaz, *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri*, 20.

²⁷⁹ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 383; Karataş, *İmam Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 39.

²⁸⁰ Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 34.

²⁸¹ Ömer Faruk Teber - Ahmet Tunahan Akgün, “İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik Hakkında Bibliyografya”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 12 (2019), 695; Düzgün, “Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî”, 25.

²⁸² İbn Kutluboğa, *Tacü't-Teracim*, 249; Zebîdî, *İthâfî's-Sâdeti'l-Müttakîn bi-Şerhi Esrâri İhyâ'i 'Ulûmi'd-Dîn*, 2/6-7; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/15; Işık, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İmân Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, 17-18; Özdeş, “Mâtürîdî'nin Fikhî Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 343.

²⁸³ Ahmed Efendi Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-Ulûm*, çev. Kemâleddin Mehmed Efendi Taşköprizâde (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1895), 596; Kureşi, *el-Cevâhirü'l-Mudiyeye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, 3/360; Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunni Theology in Samarqand*, 183.

²⁸⁴ Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, 8. Akgül, “Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân”, 59.

²⁸⁵ Önal, “Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmi'ndeki Yeri”, 335.

²⁸⁶ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 202.

²⁸⁷ Abdüllatîf b. Muhammed Riyâzîzâde, *Esmâ'ü'l-Kütübi'l-Mütemmim li-Keşfi'z-Zunûn*, ed. Muhammed Tuncî (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1977), 87; Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 79; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 30.

Ayrıca Kâtip Çelebi, eserinde *Te'vilât* hakkında övücü cümleler dile getirmektedir.²⁸⁸ Kureşî, eser hakkında “*benzeri olmayan bir kitap*” ifadesini kullanmaktadır.²⁸⁹ Tefsirin yanında eserde kelâm, fıkıh ve fıkıh usûlüne dair açıklamalar ve bilgilendirmeler mevcuttur.²⁹⁰ Bu manada fikhî bir tefsirdir, denilebilir.²⁹¹ Mâtürîdî'nin fıkıh ve usûlüne dair görüşlerinin en kapsamlı şekilde bulunabileceği eserdir.²⁹²

Mâtürîdî, tefsirini yazarken âyetleri, öncelikle âyetle sonrasında ise hadisle açıklamıştır. Bunların yanında sahabenin ve tâbiînin de görüşlerine başvurmuştur.²⁹³ Mâtürîdî, daha önce de ifade ettiğimiz gibi akla ayrı bir önem vermektedir. Akli çıkarımlar sonucunda “te'vil” adlı bir metodu ilim dünyasına kazandırmıştır. Mâtürîdî tefsirinde âyetlerin iniş sebeplerini de zikretmiştir. Bu sebeplerden Kitap ve Sünnetle delillendiremediği bazı görüşleri, akla da aykırı ise reddetmiştir. Aynı zamanda bazı âyetlerde semantik bir çalışma yapıp, görüşlerini bildirdiği olmuştur.²⁹⁴ Mâtürîdî, tefsirinde istifade ettiği bir diğer metot ise soru-cevap yöntemidir. Ayrıca bazı kimselerin isimlerini vermeden kendilerinden yaptığı nakiller de Mâtürîdî'nin çokça kullandığı argümanlardan biridir.²⁹⁵ Mâtürîdî'nin tefsirinde dikkat çeken diğer bir husus da konu hakkında kesin bir nas olmayan görüşlere katılmaması ve İsrâiliyat'ı reddetmesidir.²⁹⁶ Ayrıca Mâtürîdî eserinde, daha çok Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin görüşlerine yer vermekle birlikte Mu'tezile gibi çeşitli mezheplerin görüşlerine karşı da bazı kelâmî açıklamalarda bulunmuştur.²⁹⁷ Eser, günümüzde bile halen konuşulan bazı konulara o dönemde akıl-nakil dengesi içerisinde çözümler üretmeye çalışmıştır.²⁹⁸ Eser, günümüz ilim erbabı için kaynak niteliğindedir.²⁹⁹

²⁸⁸ Düzgün, “Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî”, 24.

²⁸⁹ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudıyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, 3/360.

²⁹⁰ Akgül, “Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân”, 58-59; Özen, “Mâtürîdî”, 2003, 28/146-151.

²⁹¹ Bilgin, *El-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 186.

²⁹² Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 33.

²⁹³ Akgül, “Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân”, 60-61.

²⁹⁴ Avcı, *İmam Mâtürîdî'nin Fikirlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi*, 35; Akgül, “Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân”, 64.

²⁹⁵ Akgül, “Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân”, 65.

²⁹⁶ Akgül, “Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân”, 66.

²⁹⁷ Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 37.

²⁹⁸ Özdeş, *İmam Mâtürîdî'nin Te'vilâtü Ehlî'sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanımı*, 38.

²⁹⁹ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 203.

Te'vilâtü'l-Kur'an hakkında Neseî "O öyle bir eser ki o alanda bir benzeri yoktur" demiştir.³⁰⁰ *Te'vilâtü'l-Kur'an*'a şerh yazan Alâeddîn es-Semerkindî³⁰¹ ise *Te'vilâtü'l-Kur'an* hakkında övücü cümleler³⁰² söyledikten sonra Ebû Hanîfe ve talebelerinin ilmî metodolojisinin Kur'an'ı Kerîm'e uygunluğunu ortaya koyan önemli bir eser olduğunu dile getirerek eserin önemine vurgu yapmıştır.³⁰³

Te'vilâtü'l-Kur'an'ın, dünya genelinde kırk kadar yazma nüshası vardır.³⁰⁴ Bu nüshaların çoğu Türkiye'dedir.³⁰⁵ Dünya çapında, esere yönelik neşir çalışmaları yapılsa da tam anlamıyla bitirilebilmiş değildir.³⁰⁶ Türkiye'de ise Bekir Topaloğlu editörlüğünde *Te'vilâtü'l-Kur'an*'a yeni bir tahkikli neşir çalışması başlatılmış ve bu çalışma 2011 yılında 17 cilt olarak tamamlanmıştır. Bitirilen bu çalışma İstanbul'da yayımlanmıştır.³⁰⁷

1.4.1.2. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî'nin kelâma dair yazdığı,³⁰⁸ sistematik kelâm alanında ilk eser olma özelliği taşıyan³⁰⁹ ve günümüze ulaşan iki eserinden biri de *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eseridir.³¹⁰ Kitap hakkında ilk dönemlerden beri aynı isim kullanılmıştır.³¹¹ Eserin tek nüshası³¹², onun da Cambridge Üniversitesinde olduğu kayıtlara geçmiştir.³¹³ Eserin *Te'vilâtü'l-Kur'an*'dan önce yazıldığı düşünülmektedir. *Kitâbü't-Tevhîd*'in tek

³⁰⁰ Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 8.

³⁰¹ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkah Usûlünün Yeniden İnşası*, 79.

³⁰² Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkah Usûlünün Yeniden İnşası*, 204.

³⁰³ Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 19.

³⁰⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 32; Özen, "Mâtürîdî", 2003, 28/146-151; Özdeş, *İmam Mâtürîdî'nin Te'vilâtü Ehli'sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanımı*, 41-42; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 9.

³⁰⁵ Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 9; Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 39.

³⁰⁶ Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunnî Theology in Samarqand*, 186.

³⁰⁷ Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunnî Theology in Samarqand*, 186.

³⁰⁸ Taşkoprîzâde, *Mevzûâtü'l-Ulûm*, 596; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudîyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, 3/360; Zebîdî, *İthâfû's-Sâdeti'l-Müttakîn bi-Şerhi Esrâri İhyâ'i 'Ulûmi'd-Dîn*, 2/6; Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, 195; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 5; Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunnî Theology in Samarqand*, 189; Riyâzîzâde, *Esmâ'ü'l-Kütübi'l-Mütemmim li-Keşfi'z-Zunûn*, 87; Korkmaz, "İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri", 106; Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 36.

³⁰⁹ Düzgün, "Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî", 24.

³¹⁰ İbn Kutluboğa, *Tacü't-Teracim*, 249.

³¹¹ Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 5.

³¹² Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 36.

³¹³ Sinanoğlu, "İmam Mâtürîdî'nin Düşüncesinde İnsan Hürriyeti Sorunu", 250.

nüshasını 1970 yılında Fethullah Huleyf neşretmiş³¹⁴, neşredilen bu eser Beyrut'ta basılmıştır.³¹⁵ Eser, Türkiye'de de Cambridge Üniversitesinde olan nüshadan hareketle Bekir Topaloğlu (öl. 2016) ve Muhammed Aruçi (öl. 2013) tarafından yeniden neşredilmiştir.³¹⁶ Ardından da eser, Bekir Topaloğlu tarafından kontrolü yapıp, tercüme edilmiş ve 2003 yılında Ankara'da yayımlanmıştır.³¹⁷

Kitâbü't-Tevhîd'in, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'dan önce yazıldığı tahmin edilmekle birlikte eser, alanında önemli bir yere sahiptir.³¹⁸ Zira eserin yıllar içindeki etki alanı ve üzerine yapılan çalışmalar düşünülünce önemi bir kez daha anlaşılmaktadır. Mâtürîdî eserini, Allah'ın insanı geliştirmesi için verdiğini söylediği aklın ve naklin ışığında ele alarak yazmıştır.³¹⁹ Eserde gözle görülür bir bölümlenmeden bahsetmek mümkün değildir lakin eseri, girişle birlikte beş bölümde incelemek mümkündür.³²⁰ O dönemin ilmî çalışmalarına bakılınca eser, içerdiği konular, konu başlıkları ve metodolojisi ile ön plana çıkmış³²¹, bu yönüyle aynı zamanda bilimsel bir de hüviyet kazanmıştır.³²² Bu durum, İslâm bilim tarihi açısından da çok önemlidir. İçeriğinde epistemoloji, ilâhiyyât, nübüvvet, kazâ-kader, şefaât, ahiret, iman, büyük günah ve sem'îyyât gibi kelâmın ana başlıklarının hep birlikte oluşu, kitabın bilimsel açıdan dolu bir eser olduğunu göstermektedir.³²³ Ayrıca eserin anlaşılması kolay olmayan bir üslupla yazıldığı söylenebilir.³²⁴

³¹⁴ Mâtürîdî, *Tevilâtü'l-Kur'ân*, 1/15; Avcı, *İmam Mâtürîdî'nin Fikirlerinde Ebû Hanife'nin Etkisi*, 33; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, 6.

³¹⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 26.

³¹⁶ Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunni Theology in Samarqand*, 15.

³¹⁷ Mâtürîdî, *Tevilâtü'l-Kur'ân*, 1/15.

³¹⁸ Korkmaz, "İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri", 107.

³¹⁹ Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, 31.

³²⁰ Bekir Topaloğlu, "Kitâbü't-Tevhîd", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/117-119; Önal, "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmi'ndeki Yeri", 332.

³²¹ Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunni Theology in Samarqand*, 201.

³²² Bilgin, *El-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 10; Önal, "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmi'ndeki Yeri", 354.

³²³ Topaloğlu, "Kitâbü't-Tevhîd", 26/117-119; Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunni Theology in Samarqand*, 203-214; Önal, "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmi'ndeki Yeri", 332-333; Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 36-37.

³²⁴ Yazıcıoğlu, "Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'în Neseî", 286; Korkmaz, "İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri", 107.

1.4.2. Günümüze Ulaşmayan Eserleri

Mâtürîdî'ye ait olduğu düşünülen ancak elimizde herhangi bir nüshası olmayan on iki adet eseri vardır. Bu eserler şu şekildedir:³²⁵

1- *Kitâbü'l-Makalât*: Adından da anlaşılacağı üzere dönemindeki kelâmî fırkaları yazdığı eseridir.³²⁶ Eserin, Türkiye'de bulunduğu iddia edilen bir yazma nüshasından bahsedilmektedir. Ancak bu eserin Mâtürîdî'ye ait olmadığı çok kimse tarafından dile getirilmektedir.³²⁷ Her ne kadar nüshanın Mâtürîdî'ye ait olmadığı durumundan yola çıkılarak, Mâtürîdî'nin böyle bir eseri olmadığı iddia edilmiş olsa da son yapılan araştırmalar göstermiştir ki eserin, Türkiye'de bulunan yazma nüshanın Mâtürîdî'ye ait olmaması, Mâtürîdî'nin böyle bir eserinin yokluğu anlamına gelmeyeceği kanaati dile getirilmiştir.³²⁸

2- *Reddü Evâ'ili'l-edille li'l-Ka'bi*: Mu'tezile kelâmcısı olan Ka'bi'ye reddiye olarak yazmıştır.³²⁹

3- *Reddü Tehzîbi'l-Cedel li'l-Ka'bi*: Kâ'bi'ye reddiye olarak yazdığı eserinde fıkıh usûlü ile ilgili konulara yer vermektedir.³³⁰

³²⁵ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'an*, 1/16; Nesefî, *Tebseratü'l-edille fi usuli'd-din*, 1993, 1/472; Teber - Akgün, "İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Hakkında Bibliyografya", 695-696; Önal, "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmi'ndeki Yeri", 336.

³²⁶ Ebü'l-Muin Meymun b. Muhammed b. Muhammed el-Hanefî Nesefî, *Tebseratü'l-edille fi usuli'd-din*, ed. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 2/443; İbn Kutluboğa, *Tacü't-Teracim*, 249; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudîyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, 3/360; Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, 195; Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-Ulûm*, 596; Riyâzizâde, *Esmâ'ü'l-Kütübi'l-Mütemmim li-Keşfi'z-Zunûn*, 87; Zebîdî, *İthâfî's-Sâdeti'l-Müttakîn bi-Şerhi Esrâri İhyâ'i 'Ulûmi'd-Dîn*, 2/6; Korkmaz, "İmam Ebü Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri", 110; Düzgün, "Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî", 24.

³²⁷ Özen, "Mâtürîdî", 2003, 28/146-151; Korkmaz, "İmam Ebü Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri", 109.

³²⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 27.

³²⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 28; İbn Kutluboğa, *Tacü't-Teracim*, 249; Zebîdî, *İthâfî's-Sâdeti'l-Müttakîn bi-Şerhi Esrâri İhyâ'i 'Ulûmi'd-Dîn*, 2/7; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudîyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, 3/360; Düzgün, "Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî", 24; Işık, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İmân Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, 19.

³³⁰ İbn Kutluboğa, *Tacü't-Teracim*, 250; Düzgün, "Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî", 24; Işık, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İmân Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, 19.

- 4- *Meâhizü'ş-şerâi' fi usûli'l-fikh*: Fıkıh usûlüne dair yazdığı eseridir.³³¹ Kendisinden sonra yazılan eserlerin çokça alıntı yaptığı bir eserdir.³³²
- 5- *Kitâbü'l-Cedel fi usûli'l-fikh*: Kâ'bî'nin fıkıha dair eserine bir karşılık olması hasebiyle yazdığı eseridir.³³³ Fıkıh usûlü alanında istifade edilen delillerin yazıldığı bir eserdir.³³⁴
- 6- *Reddü Vaîdi'l-Fussâk li'l-Kâ'bî*: Yine Kâ'bî'ye reddiye olarak yazdığı bir eserdir. Eserin içeri günahların cezalandırılması ile ilgilidir.³³⁵
- 7- *Reddü'l-Usûli'l-Hamse li-Ebî Ömer el-Bâhilî*: Basra Mu'tezile'sinin önde gelen isimlerinden Ömer el-Bâhilî'yle olan tartışmasını konu edinen bir eserdir.³³⁶
- 8- *Reddü Kitâbi'l-îmâme li-bâ'zi'r-Revâfız*: Şia'nın İmâmet ile ilgili görüşlerine reddiye olarak yazılmış bir eser olarak değerlendirilmektedir.³³⁷
- 9- *Red ala'l-Karâmita (fi'l-usûl)*: Karâmita'nın kelâmî görüşlerine karşı yazdığı reddiye türü eseridir.³³⁸

³³¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 29; Nesefî, *Tebîrâtü'l-edille fi usuli'd-dîn*, 1993, 1/193; Alâeddîn es-Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâ'ici'l-Ukul*, ed. Muhammed Zeki Abdulber (Katar: Metabiû Doha el-Hadise, 1984), 3; İbn Kutluboğa, *Tacü't-Teracim*, 250; Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-Ulûm*, 596; Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, 195; Huleyf, *İmam Mâtürîdî Kitâbü't-Tevhîd*, 16; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/368; Riyâzîzâde, *Esmâ'ü'l-Kütübi'l-Mütemmim li-Keşfi'z-Zunûn*, 87; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 31; Bilgili, “Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı”, 411; Ünsal, “Bir Fakih Olarak İmâm Mâtürîdî”, 224;

³³² Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 31; Özen, “Mâtürîdî”, 2003, 28/159-165.

³³³ İbn Kutluboğa, *Tacü't-Teracim*, 250; Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, 195; Huleyf, *İmam Mâtürîdî Kitâbü't-Tevhîd*, 16; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 31; Işık, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İmân Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, 19; Bilgili, “Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı”, 412; Riyâzîzâde, *Esmâ'ü'l-Kütübi'l-Mütemmim li-Keşfi'z-Zunûn*, 87; Özen, “Mâtürîdî”, 2003, 28/159-165.

³³⁴ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâ'ici'l-Ukul*, 3; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 31; Ünsal, “Bir Fakih Olarak İmâm Mâtürîdî”, 224.

³³⁵ İbn Kutluboğa, *Tacü't-Teracim*, 250; Korkmaz, “İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri”, 110-111.

³³⁶ İbn Kutluboğa, *Tacü't-Teracim*, 250; Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, 195; Düzgün, “Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî”, 24; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 28; Riyâzîzâde, *Esmâ'ü'l-Kütübi'l-Mütemmim li-Keşfi'z-Zunûn*, 87.

³³⁷ Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-Ulûm*, 596; İbn Kutluboğa, *Tacü't-Teracim*, 250; Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, 195; Işık, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İmân Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, 19; Düzgün, “Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî”, 24.

³³⁸ Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-Ulûm*, 596; Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, 195; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 27; İbn Kutluboğa, *Tacü't-Teracim*, 250; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 32; Düzgün, “Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî”, 24; Özen, “Mâtürîdî”, 2003, 28/159-165; Ünsal, “Bir Fakih Olarak İmâm Mâtürîdî”, 225;

10- *Red ala'l-Karâmita (fi'l-füru)*: Karâmita'nın fikhî görüşlerine karşı yazdığı reddiye türü eseridir.³³⁹

11- *Şerhu'l-Câmî's-Sağîr*: İmâm Muhammed'in *Câmî's-Sağîr* adlı eserine yazdığı eseridir. Ayrıca bu eser, *Câmî's-Sağîr'in* şerhi olması bakımından önem arz etmektedir.³⁴⁰

12- *Beyânü Vehmî'l-Mu'tezile*: Mu'tezile mezhebinin bazı görüşlerine karşı reddiye tarzı yazılan bir eserdir.³⁴¹

Son zamanlarda yapılan bazı tercüme kitaplar, Mâtürîdî'ye nispet edilmiştir. Lakin nispet edilen bu eserlerin ona ait olmadığı tespit edilmiştir. Bu eserlerin sadece isimlerini vermekle yetineceğiz: *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, *Risâle fi'l-Akâid (el-Akâidetü'l-Matürîdiyye)*, *Kitâbü't-Tevhîd* (meşhur eserinden ayrı), *Kitâbü'l-usûl (Usûlu'd-din)*, *Risâle fimâ la yecûzu'l-vakfu aleyhi fi'l-Kur'an*, *Pendnâme-i Mâtürîdî*, *Risâle-i Şeyh Ebu Mansûr Mâtürîdî*, *Risâle-i Cânvar Dâri*.³⁴²

1.5. Bir Fakih Olarak Mâtürîdî

Fikhî konular, hicri ikinci asrın başlarında tâbiîn fakihleri³⁴³, sonralarında ise günümüzde dört mezhep diye bilinen müçtehit fakihler³⁴⁴ tarafından ele alınmış, okunmuş ve okutulmuştur. Müçtehit fakihlerin önemli simalarından biri de Ebu Hanîfe'dir.

Ebü Hanîfe, fıkıh ve kelâm alanlarında kendi zamanının otoritesi olmuş ve aynı zamanda kurduğu eğitim sistemi içerisinde birçok talebe yetiştirmiştir. Bağdat'ta

³³⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 27; İbn Kutluboğa, *Tacü't-Teracim*, 250; Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, 195; Özen, *Ebü Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 32; Düzgün, “Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî”, 24; Bilgili, “Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı”, 412; Riyâzizâde, *Esmâ'ü'l-Kütübi'l-Mütemmim li-Keşfi'z-Zunûn*, 87; Özen, “Mâtürîdî”, 2003, 28/159-165; Ünsal, “Bir Fakih Olarak İmâm Mâtürîdî”, 225;

³⁴⁰ Özen, *Ebü Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 32; Bilgili, “Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı”, 412; Ünsal, “Bir Fakih Olarak İmâm Mâtürîdî”, 224.

³⁴¹ İbn Kutluboğa, *Tacü't-Teracim*, 249; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudîyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, 3/360; Zebîdî, *İthâfî's-Sâdeti'l-Müttakîn bi-Şerhi Esrâri İhyâ'i 'Ulûmi'd-Dîn*, 2/7; Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, 195; Taşkoprîzâde, *Mevzûâtü'l-Ulûm*, 596; Korkmaz, “İmam Ebü Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri”, 110; Düzgün, “Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî”, 24; Riyâzizâde, *Esmâ'ü'l-Kütübi'l-Mütemmim li-Keşfi'z-Zunûn*, 87.

³⁴² Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'an*, 1/15-16; Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunni Theology in Samarqand*, 325; Özen, *Ebü Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 19-20; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 54-55; Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 45-46; Teber - Akgün, “İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Hakkında Bibliyografya”, 696.

³⁴³ Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 152-153.

³⁴⁴ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 169.

kurduğu bu eğitim sistemine yerelden katılan öğrenciler olduğu gibi Semerkant, Buhara gibi bölge dışından eğitim almaya gelen öğrenciler de olmuştur. Bu öğrencilerden bazıları aldıkları eğitimlerden sonra kendi bölgelerine dönmüş ve Ebû Hanîfe'nin düşünce sistemini bölgeye taşımışlardır. Bölgelerinde kurdukları medreseler aracılığıyla Ebû Hanîfe'nin fikhî ve kelâmî görüşlerini okutmaya ve yaymaya başlamışlardır. Mâtürîdî, böyle bir medresenin öğrencisi olarak silsile yolu ile Ebû Hanîfe'ye kadar gitmektedir.³⁴⁵ Mâtürîdî, her ne kadar mütekellim ve müfessir kimliği ile ön plana çıkmış olsa da tefsirindeki ahkâm âyetlerine getirdiği yorumları, içinde bulunduğu eğitim sistemi ve hocaları incelenince Mâtürîdî'nin, aynı zamanda bir fakih olduğu ortaya çıkmaktadır. Hatta fıkıh ve usûl-i fıkıh³⁴⁶ alanında yazdığı eserler Mâtürîdî'nin fıkıh alanındaki yetkinliğini ortaya koymasından bakımından önemlidir.³⁴⁷

Mâtürîdî, Rey Ekolü'nün Mâverâünnehir'deki temsilcisi olmuştur.³⁴⁸ Hatta Nesefî'nin aktardığına göre “*Ebû Hanîfe'yi en iyi anlayan kimse, Mâtürîdî'dir*”.³⁴⁹ Zira Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin hem itikadî hem de fikhî mirasını anlayıp, her ikisini devam ettirebilen ender âlimlerdendir.³⁵⁰ Bu manada Ebû Hanîfe'den alıntılar da yapmıştır.³⁵¹ Hocalarından öğrendiği fikhî sistemle soru ve sorunlara akıl-nakil dengesi içerisinde yaklaşmayı tercih etmiştir.³⁵² Mâtürîdî, hocalarının hocası pozisyonundaki Ebû Hanîfe'nin açtığı yolda devam etmiş³⁵³ ve hüküm verirken aklî delilleri ciddi manada kullanmıştır. Hatta bundan dolayı dönemin bazı alimlerinden eleştiriler dahi almıştır. Aynı şekilde öğrenci yetiştirirken bu denge üzerinde çokça durmuş, fıkıh

³⁴⁵ Ak, “Mâverâünnehir’de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî”, 287.

³⁴⁶ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 31; Bilgili, “Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmâm Mâtürîdî'nin Katkısı”, 411-412; Özen, “Yeterince Tanınmayan Bir İmâm: Mâtürîdî”, 417; Özdeş, “Mâtürîdî'nin Fikhî Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 345.

³⁴⁷ Ünsal, “Bir Fakih Olarak İmâm Mâtürîdî”, 224; Ak, “Mâverâünnehir’de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî”, 288.

³⁴⁸ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 29.

³⁴⁹ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 22; Ak, “Mâverâünnehir’de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî”, 287.

³⁵⁰ Kutlu, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî”, 3; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 35.

³⁵¹ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 35.

³⁵² Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 79; Önal, “Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmi'ndeki Yeri”, 349.

³⁵³ Rudolph, *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunnî Theology in Samarqand*, 317.

derslerini bu minval üzere okutmuştur. Netice itibariyle Mâtürîdî, her şeyiyle Hanefî mezhebinin sistemine tabi olmuştur denilebilir.³⁵⁴

Zaman içerisinde kendisinden hayli söz ettirecek olan Mâtürîdî'ye eserlerinde fıkıhla ilgili atıfta bulunan isimler olmuştur. Bu isimleri Şükrü Özen ve diğer bazı araştırmacılar, şu şekilde tespit etmiştir: “Ebû Zeyd ed-Debûsî (öl. 430/1039), *el-Esrâr fi'l-Usûl ve'l-Fürû'*; Fahrulislâm el-Pezdevî (öl. 482/1089), *Şerhu'l-Câmî's-Sağîr*; Alâeddîn es-Semerkindî (öl. 539/1144), *Tuhfetu'l-Fukâhâ*; Mergînânî (öl. 593/1197), *el-Hidâye*; İbnü'l-Hümâm (öl. 861/1457), *Fethü'l-Kadîr*; Kâsânî (öl. 587/1191), *Bedâiu's-Sanâi fi-Tertîbi's-Şerâi*; Attâbî (öl. 586/1190), *Şerhu'l-Câmî's-Sağîr*; Molla Hüsrev (öl. 885/1480), *Dürerü'l-Hükkâm fi-Şerhi Gureri'l-Ahkâm*; İbn Nuceym el-Mısri (öl. 970/1563), *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*; İbn Âbidîn (öl. 1252/1836), *Reddü'l Muhtâr* ve Leknevî (öl. 1303/1886), *Nâfiu'l-Kebîr fi-Şerhi'l-Câmî's-Sağîr*.”³⁵⁵ Bu isimlerin Mâtürîdî'ye atıfta bulunmaları Mâtürîdî'nin fıkıh alanında otorite olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Mâtürîdî'ye atıf yapan bu isimlerden bazılarının, kendi usûl eserlerinde Mâtürîdî'den hiç bahsetmemeleri ise dikkat çekmektedir. Özen bu isimleri şu şekilde sıralamaktadır: Ebû Zeyd ed-Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*; Pezdevî, *Kenzu'l-Vusul*; Şemsüleimme es-Serahsî, *Usûl*.³⁵⁶ Bununla birlikte Mâtürîdî'den, kendi bölgesinin âlimlerinin bahsetmemiş olması araştırılmaya muhtaç bir konudur. Her şeye rağmen Mâtürîdî, zamanla itikadî anlamda müstakil bir mezhep olma hüviyeti kazanmış olsa da kendisi hakkında, bilinçli bir tercih olarak hem itikatta hem de amelde Hanefî mezhebinin imâmı Ebû Hanîfe'nin takipçisi olmuş ve Ebû Hanîfe'nin çizdiği sınırlar içerisinde kalmış bir fakihtir.³⁵⁷ Bu yönüyle Hanefî mezhebinin öncülerindedir.

Mâtürîdî'nin fıkha dair görüşlerini anlayabileceğimiz en iyi argüman, elimizde mevcut olan tefsiridir.³⁵⁸ Özen, Mâtürîdî'nin tefsirinden mülhemle, Mâtürîdî'nin usûlüne dair bazı tespitlerde bulunmuştur. Ona göre Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin

³⁵⁴ Zebîdî, *İthâfî's-Sâdeti'l-Müttakîn bi-Şerhi Esrâri İhyâ'i 'Ulûmi'd-Dîn*, 2/7.

³⁵⁵ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 33-34; Bilgili, “Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı”, 412-413; Ahmet Ünsal, “Bir Fakih Olarak İmam Mâtürîdî”, *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018), 225.

³⁵⁶ Ak, “Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmam Mâtürîdî”, 289.

³⁵⁷ Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-Ulûm*, 596.

³⁵⁸ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 33.

Sünnîliği çizgisinde yer alan, usûlünü inşa ederken de Kur'ân'dan istifade eden bir âlimdir.³⁵⁹

Mâtürîdî'nin fikhî görüşleri, içerisinde bulunduğu Hanefî ekolünün görüşleri ve hüküm vermedeki metotları ile büyük oranda örtüşmektedir.³⁶⁰ Mâtürîdî, bir hüküm vereceği zaman ilk önce Kitap'tan delil aramış, orada bir delil bulamazsa, sonrasında Sünnet'e başvurmuştur. İcmâ ile ilgili tutumu da yine Hanefî ekolüne muvafık olarak bir konuda sahabe icması varsa onu, kesin bir delil olarak değerlendirmiştir. Mâtürîdî'de sahabe sözünün de ayrı bir yeri vardır. Sahabe sözünün sünnetten hemen sonra gelmesi onun bu konudaki yaklaşımını ortaya koyması bakımından önemlidir. Mâtürîdî'de sahâbe görüşlerini kabul etme noktasında özellikle bazı sahâbîlerin ön plana çıktığını görüyoruz. Bunlar, Hz. Ebû Bekir (r.a.) (öl. 13/634), Hz. Ömer (r.a.) (öl. 23/644), Hz. Osman (r.a.) (öl. 35/656), Hz. Ali (r.a.) (öl. 40/661), Abdullah b. Ömer (r.a.) (öl. 73/693), Âişe (r.anhâ) (öl. 58/678), Zeyd b. Sabit (r.a.) (öl. 45/665?), Ubey b. Kâ'b (r.a.) (öl. 33/654), Abdullah b. Abbas (r.a.) (öl. 68/687/88), Abdullah b. Mesud (r.a.) (öl. 32/652-53), Ebû Hüreyre (r.a.) (öl. 58/678), Ebû'd-Derdâ (r.a.) (öl. 32/652) gibi.³⁶¹ Mâtürîdî, tâbiînden de bazı isimlere atıfta bulunmuş ve onların görüşlerinden istifade etmiştir. Bu isimlerden birkaçı şu şekildedir: Alkame b. Kays (öl. 62/682), Amr b. Şurahbil (öl. 63/683), Mesrûk b. Ecda' (öl. 63/683?), Ebû İmran en-Nehâi (öl. 96/714), Mücâhid b. Cebr (öl. 103/721), İkrime (öl. 105/723), Dahhâk b. Müzâhim (öl. 105/723), Hasan el-Basrî (öl. 110/728), Muhammed b. Sirin (110/729), Atâ b. Ebî Rebah (öl. 114/732), Amr b. Dinar (öl. 126/744?), Abdurrahman b. Zeyd b. el-Eslem (öl. 182/798).³⁶² Mâtürîdî, kıyâs ve istihsânı da savunmaktadır.³⁶³ Ancak müçtehidî, karar verirken kıyâs ya da istihsân noktasında serbest bırakmaktadır.³⁶⁴

Mâtürîdî'nin, fikhî olarak en çok atıfta bulunduğu kişiler Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed'dir. Mâtürîdî, bu isimler arasında ortaya çıkan bazı görüş

³⁵⁹ Geniş bilgi için bakınız: Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 35-38.

³⁶⁰ Özdeş, "Mâtürîdî'nin Fikhî Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 347.

³⁶¹ Özdeş, *İmâm Mâtürîdî'nin Te'vilâtü Ehli'sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanımı*, 46-47; Bilgin, *El-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 68; Özdeş, "Mâtürîdî'nin Fikhî Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 347.

³⁶² Özdeş, *İmâm Mâtürîdî'nin Te'vilâtü Ehli'sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanımı*, 47; Bilgin, *El-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 70.

³⁶³ Kutlu, "Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî", 17.

³⁶⁴ Özdeş, "Mâtürîdî'nin Fikhî Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 347.

ayrılıklarını değerlendirmeye tabi tutar ve konu hakkında kendi kanaatini de dile getirirdi. Mâtürîdî, fikhî anlamda en çok eleştirdiği isim İmâm Şâfiî'dir (öl. 204/820). Mâtürîdî'nin atıfta bulunduğu diğer kimseler ise şu şekildedir: İbni Ebî Leylâ (öl. 83/702), İmâm Evzaî (öl. 157/774), İmâm Züfer (öl. 158/775), Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778), , Mâlik b. Enes (öl. 179/795), Dâvûd ez-Zâhirî (öl. 270/884).³⁶⁵

1.5.1. Mâtürîdî'nin Fıkıh Metodolojisi

Mâtürîdî, fikhin olgunluk çağı Abbâsîler döneminde doğmuş, ilmîni ve ömrünü bu devlet zamanında ihya etmiştir. Mâtürîdî, Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde başlayan, sahâbe döneminde gelişen ve müçtehitler dönemi ile zirveye ulaşmış olgunlaşmış fikhî birikimden istifade etmiştir. Bu ilmî birikim Mâtürîdî'nin, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adında bir eser yazmasına vesile olmuştur. Bu eser, her ne kadar tefsir alanında bir eser olsa da Mâtürîdî'nin, ahkâm ayetlerine getirdiği yorumlar dikkate alınınca bu eser, ona bir de fakih ünvanı kazandırmıştır. Bu haliyle bile Mâtürîdî, döneminin meşhur fakihlerinden ilgi görmüş değildir. Mesela kendisi gibi Hanefî olan ve çağdaşı Kerhî (öl. 340/952) ve Cessâs (öl. 370/981), kendisinden sonra gelen Debûsî (öl. 430/1039), Pezdevî (öl. 482/1089) ve Serahsî (öl. 483/1090) gibi isimler eserlerinde Mâtürîdî'ye yer vermemişlerdir.³⁶⁶

Mâtürîdî'yi fıkıh alanında en net biçimde dikkate alıp onu ön plana çıkaran isim Alâeddîn es-Semerkandî'dir (öl. 539/1144). O, *Mîzânü'l-usûl fî netâ'ici'l-ukul* adlı eserinde Mâtürîdî'ye atıflar yapmıştır. Semerkandî, böyle bir girişimle Nesefî'nin (öl. 508/1115) Mâtürîdî hakkında açmış olduğu bu yolu daha da yukarı çıkararak, hem Mâtürîdî'yi yeniden ilim dünyasının gündemine sokmuş hem de Mâtürîdî'nin ilmîni yüceltmekle onu önemli bir konuma yerleştirmiştir.³⁶⁷

³⁶⁵ Özdeş, *İmam Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü Ehlî'sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanımı*, 51.

³⁶⁶ Özen, "Mâtürîdî", 2003, 28/159-165.

³⁶⁷ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 29; Özen, "Mâtürîdî", 2003, 28/159-165; Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 18; Bilgili, "Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı", 407.

Mâtürîdî, fihkî “bir şeyin hem kendisini hem de başkasına delâletini bilmektir” diye tarif etmektedir.³⁶⁸ Başka bir yerde ise “bir şeyi başkasına delalet eden benzeriyle birlikte bilmek, görünenden hareketle görünmeyene vakıf olmak yahut açık olandan hareketle gizli ve kapalı olanı bilmek” şeklinde izah eder.³⁶⁹ Mâtürîdî’nin yapmış olduğu bu tanımlar fikhın bilinen en eski tanımlarındandır.³⁷⁰

Mâtürîdî’nin fikhî yönünü ortaya koyabilmek için onun fikh üzerine yazdığı eserlere de bakmak gerekir. Lakin Mâtürîdî’nin bize kadar ulaşan fikhî bir eseri olmamakla birlikte fikhla ilgili yazdığı eserlere daha sonraki âlimler tarafından yapılmış atıflar vardır. Bundan mütevellit Mâtürîdî’nin, fikhla ilgili metodunu, görüşlerini ve birikimini anlamak için başvurabileceğimiz en net kaynak *Te’vîlâtü’l-Kur’ân* adlı eseridir.³⁷¹ Ayrıca kendisine yapılan atıflar ve alıntılar Mâtürîdî’nin metodunu ortaya koymasına bakımından önem arz eden ikinci bir unsurdur. Mâtürîdî’den alıntı yapan bazı isimler şu şekildedir: Debûsî, Pezdevî, Serahsî, İbn Mâze, Semerkandî, Mergînânî, Kâsânî, Attâbî, Molla Hüsrev, İbn Nuceym, İbn Âbidîn, Leknevî.³⁷²

Mâtürîdî’nin fikhî metodolojisini anlamak için silsile yolu ile kendisine tâbî olduğu Ebû Hanîfe ve onun liderlik ettiği rey ekolüne bakmak doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu yaklaşım bize Mâtürîdî’nin metodolojisi hakkında daha sağlıklı bir temellendirme yapma imkanı sağlamaktadır. Zira o, Ebû Hanîfe’nin liderlik ettiği fikh geleneğinin ve düşünce sisteminin önemli bir temsilcisidir.³⁷³ Ebû Hanîfe’nin fikhî metodunu özetleyen şu cümlesi bu konuya temel olması bakımından önemlidir:

“Allah’ın kitabında açık bir hüküm bulursam onu alırım. Bulamazsam Resulullah’ın sünnetine müracaat ederim. Onda olanı alırım. Eğer bu iki kaynakta da aradığımı bulmazsam sahâbeden dilediğimin kavlini tercih ederim. Onların görüşü varken bir

³⁶⁸ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî’nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 39; Bilgin, *El-Mâtürîdî’nin Te’vîlâtü’l-Kur’ân’ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 185; Özen, “Mâtürîdî”, 2003, 28/159-165.

³⁶⁹ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî’nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 39 (105 numaralı dipnot); Özen, “Mâtürîdî”, 2003, 28/159-165; Ünsal, “Bir Fakih Olarak İmâm Mâtürîdî”, 226.

³⁷⁰ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî’nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 40.

³⁷¹ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî’nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 33; Özen, “Mâtürîdî”, 2003, 28/159-165.

³⁷² Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî’nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 33-34.

³⁷³ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî’nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 29; Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 75; Karataş, *İmam Mâtürîdî Kur’an’ı Kur’an’la Te’vil*, 59.

başkasının görüşüne iltifat etmem. Ama söz İbrâhim en-Nehâî, Şa'î, İbn Sirin, Hasan el-Basrî, Atâ b. Ebî Rabah, Said b. el-Müseyyeb gibi müçtehitlere gelince onlar nasıl içtihat yapmışlarsa ben de onlar gibi içtihat ederim."³⁷⁴

Ebû Hanîfe'nin yukarıdaki sözlerinden, bir mesele hakkında hüküm verirken kitap, sünnet, sahâbe sözü ve kendi içtihadı olarak bir sıralama takip ettiğini görmekteyiz. Bu konuda Ebû Hanîfe, kitap ve sünnetin dışında sahâbe sözü ile ilgili şöyle bir ayrıma gitmektedir. Eğer ki sahâbe bir meselede ittifak etmişse onu doğrudan kaynak olarak almaktadır ancak ihtilaf etmişse o zaman kendi kabul şartları çerçevesince değerlendirmiş, şartlarına uyan hadisleri ve sahâbîleri kaynak olarak almıştır.³⁷⁵

1.5.1.1. Kitap ve Sünnet

Mâtürîdî, yukarıda bahsettiğimiz Ebû Hanîfe'nin bu metodundan farklı bir metot ortaya koymamış ve fıkhîta onun metodunu takip etmiştir.³⁷⁶ Nitekim *Te'vilâtü'l-Kur'an*'ında Nisa Sûresinin 59. ayetini tefsir ederken Mâtürîdî, şunları kaydetmektedir.

(يا ايها الذين امنوا اطيعوا الله و اطيعوا الرسول واولى الامر منكم فان تناز عتم فى شئى
فردوه الى الله و الرسول ان كنتم تؤمنون بالله واليوم الاخر ذلك خير و احسن تاويلا*)

Âyetin meâli şu şekilde: "*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulu'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz - Allah'a ve ahirete gerçekten inanyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzelidir*"³⁷⁷ Bu ayette geçen "*Allah'a ve peygambere götürün*" ifadesinden, Allah'ın kitabı ve hayatta ise Hz.

³⁷⁴ Yaman - Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 113; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 173; Özdeş, "Mâtürîdî'nin Fikhî Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 346.

³⁷⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Islahatı Fikhiyye Kamusu* (İstanbul: Enes Sarmaşık Yayınları, 1999), 1/374; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 173; Yaman - Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 114-115; Özdeş, "Mâtürîdî'nin Fikhî Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 347.

³⁷⁶ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 35; Özen, "Mâtürîdî", 2003, 28/159-165. Karataş, *İmam Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 101; Özdeş, "Mâtürîdî'nin Fikhî Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 347.

³⁷⁷ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Tevilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, ed. Yusuf şevki Yavuz, çev. Yunus Vehbi Yavuz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 3/256.

Peygamber'in (s.a.s.) kendisi³⁷⁸, vefatından sonra ise Resul'ünün (s.a.s.) sünnetinin anlaşılacağını ifade etmektedir.³⁷⁹ Açıklamaların devamında Mâtürîdî şunları aktarmaktadır:

“ Bazıları da içtihadı iptal etmek, Allah'ın Kitabı ile Resul'ünün sünnetinde nas olarak bulunmayan görüşleri terk etmek için bu ayeti delil getirmiştir. Onlar şöyle demektedir: Bu tür problemlerin durumunu Yüce Allah'a ve Resul'üne (s.a.s.) bırakırız. Bize göre bu görüş isabetli değildir. Ayetin iki türlü yorumu ihtimali vardır. Birincisi şudur: Problem Hz. Peygamber'in döneminde ortaya çıkmışsa Resulullah'a götürülmesi ve ona sorulması gerekir, bu durumda içtihat ve şahsi görüş kullanılmaz. Fakat tartışma Resul-i Ekrem'in vefatından sonra meydana gelmişse problemin çözümü sırasıyla Allah'ın kitabında yahut Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetinde veya Müslümanların icmâında aranır. Şayet bunların birinde hüküm bulunursa alınır, bulunmazsa içtihatla hüküm verilir.”³⁸⁰

Mâtürîdî, sünnete ayrı bir önem vermektedir. Sünnete itaatin Allah'a itaat olduğunu beyan etmiştir.³⁸¹ Ayrıca Mâtürîdî, neshi kabul eder³⁸² ve ona göre sünnet, âyetin hükmünü nesh edebilir.³⁸³ Konu ile ilgili Bakara suresinin otuz dördüncü âyetinde geçen “*insana secde edilemeyeceği*” konusu ile aynı suresinin yüz sekseninci âyetinde geçen “*varise vasiyetin olamayacağı*” konularını sünnetin düzenlediğini ifade etmektedir.³⁸⁴

Zikredilmesi gereken başka bir konu da Mâtürîdî'nin haber-i vâhîde (الخبر الواحد) karşı tutumudur. O, haber-i vâhîdi zan ifade ettiğinden dolayı bir meselenin hükmünü sadece haber-i vâhidle kesinleştirmek yerine o haberi araştırıp soruşturur. Bundan dolayı haber-i vâhîdi öncelikli hüküm verme kaynakları arasında görmez.³⁸⁵ Ancak bu demek değildir ki, hiç istifade edilmez. Mâtürîdî, haber-i vâhid ile gelen haberin kabul edilebilmesi için râvilerin ve rivayet içeriğinin dikkatle incelenip doğruluk tarafının ağır bastığı kanaatine ulaşılması halinde amel edilebileceğini ifade

³⁷⁸ Özen, “Mâtürîdî”, 2003, 28/159-165.

³⁷⁹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 3/258.

³⁸⁰ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 3/258-259.

³⁸¹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 3/256.

³⁸² Bilgin, *El-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 188.

³⁸³ Bilgin, *El-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 192.

³⁸⁴ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 1/118, 361.

³⁸⁵ Özen, “Mâtürîdî”, 2003, 28/159-165.

eder.³⁸⁶ Bundan dolayı Mâtürîdî pek çok kelâmcı gibi haber-i vâhidin itikâdî konularda değil de âmelî konularda delil olarak kullanılabileceğini belirtir.³⁸⁷

1.5.1.2. İcmâ

İcmâ (الاجماع), sözlükte azmetmek, bir şeyi yapmaya kararlı olmak, toplamak, dağınık şeyleri bir araya getirmek, ittifak etmek, bir hususta fikir birliği etmek gibi anlamlara gelmektedir.³⁸⁸ İstılahta ise icmâ, Muhammed (s.a.s.) ümmetinden olan müçtehitlerin Hz. Peygamberin vefatından sonra herhangi bir zamanda, şer’î-dinî bir hüküm hakkında ittifak etmeleridir.³⁸⁹ Mâtürîdî’ye göre icmâ “*delillerden hüküm çıkarmadaki kabiliyetleri ve dindarlıklarıyla tanınan fakihlerin bir konuda emir veya yasak bulunduğu birleşmeleri*”dir.³⁹⁰ Mâtürîdî, icmânın delil oluşunu kitap ve sünnetle ispat etmeye çalışır ve bu doğrultuda bazı âyetleri sunar. Mesela, Bakara Sûresi’nin 143. âyetinde geçen³⁹¹ “*vasat*” (وسط) kelimesinden hareketle icmân kitapta yeri olduğunu ifade etmektedir. Ona göre “*vasat*” kelimesi “*adil*” anlamında kullanılmıştır. “*Adil*” kelimesi ise “*şâhitlik yapma hakkına sahip ve şâhitliği kabul edilen kimseler*” için kullanılmaktadır. Bu durum, Allah’ın, Muhammed (s.a.s.) ümmetine verdiği bir özelliktir. Onlar bir konu hakkında ittifak ettiklerinde bu ittifakın hüccet olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.³⁹² Yine Mâtürîdî, Nisâ Sûresi’nin 59. âyetindeki şu ifadenin de icmâ delil olduğunu söylemektedir: (فان تنازعتم فى شىء فردوه الى الله و الرسول ...Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah’a ve peygamberine götürün... ”³⁹³ Mâtürîdî, bu âyete şöyle bir açıklama getirmektedir: “*Cenâb-ı Hak, anlaşmazlık ortaya çıkınca meseleyi Allah ve Resül’üne*

³⁸⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, 49; Kutlu, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî”, 16-17; Ünsal, “Bir Fakih Olarak İmâm Mâtürîdî”, 230.

³⁸⁷ Kutlu, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî”, 17.

³⁸⁸ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 1/16; Serinsu, *Dini Terimler Sözlüğü*, 156; Şa’bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 104-105; İbrahim Kâfi Dönmez, “İcmâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/417-431; Zuhayli, *Fıkıh Usûlü*, 49.

³⁸⁹ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 1/163; Dönmez, “İcmâ”, 21/417-431; Şa’bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 105; Zuhayli, *Fıkıh Usûlü*, 50.

³⁹⁰ Bilgili, “Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmâm Mâtürîdî’nin Katkısı”, 418.

³⁹¹ el-Bakara 2/143: “Böylece, sizler insanlara birer şahit olasınız ve Peygamber de size bir şahit olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık...”

³⁹² Mâtürîdî, *Tevîlâtü’l-Kur’ân*, 1/289.

³⁹³ Ünsal, “Bir Fakih Olarak İmâm Mâtürîdî”, 226.

*götürmeyi emretmiştir, fakat icma olunca böyle bir emir vermemiştir. Bu da bir konuda tartışma olmaksızın icma olunca, Kitap ve Sünnet'e tevdi edilen hükme başvurmanın gerekli olmadığını göstermektedir”.*³⁹⁴

Mâtürîdî, icmâ delillendirirken birçok hadisten istifade etmektedir. Bunlardan mana olarak en çok üzerinde durduğu “*ümmezin dalâlette birleşmeyeceği*” hadisi ile “*birlik olmak, cemaat olmak*” ile ilgili hadisleridir.³⁹⁵ Bu hadisleri delil göstererek icmân hüccet olduğunu ifade etmektedir. Mâtürîdî'nin icmâ hüccet olarak kabul etmesini desteklemesi babından İmâm Şâfiî'nin, meşhur usûl eseri er-Risâle'de icmâ ile ilgili kendisine yöneltilen bir soru üzerine Mâtürîdî'nin üzerinde durduğu ve yukarıda zikredilen konuları içeren hadisleri örnek olarak muhatabına aktarması³⁹⁶ Mâtürîdî'nin icmâ hakkında durduğu yeri sağlamlaştırma bakımından önemli bir destek noktası olmuştur.

1.5.1.3. Kıyâs

Kıyâs (القياس), sözlükte bir şeyin başka bir şey ile ölçülmesi, iki şeyi birbirine eşitlemek anlamlarına gelmektedir.³⁹⁷ İstilahta kıyâs, kitap, sünnet ve icmâda hükmü bulunmayan meseleye, aralarındaki illet birliği sebebiyle, bu kaynaklardan birinde yer alan meselenin hükmünü vermektir.³⁹⁸ Mâtürîdî, tefsirinde “kıyâs” kelimesini herhangi bir teorik anlatımla ele almasa da kıyâs yapılabileceğini ifade ettiği bazı ayetler üzerinden kıyâsa değinmiştir. Mesela, en-Nisâ Sûresi, 11. ayetin tefsirinde Mâtürîdî, şöyle söylemektedir:

“Bu ayette, aynı zamanda, ayetin taşıdığı hüküm hakkında kıyâs yapma, düşünme ve akıl yürütmenin câiz olduğuna ilişkin delil vardır. Çünkü iki kızın mirası, istidlal yolu ile sabit olup onların hakkında da nas yoktur. Yalnız başına erkek evlatların mirası da böyledir; istidlal yolu ile sabit olup hakkında nas yoktur. Asabe sıfatıyla, babanın

³⁹⁴ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 3/259.

³⁹⁵ Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 110.

³⁹⁶ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *Er-Risâle*, çev. Abdulkadir Şener - İbrahim Çalışkan (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 256.

³⁹⁷ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 1/171.

³⁹⁸ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 1/16; Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 126; H. Yunus Apaydın, “Kıyas”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/528-538; Zuhayli, *Fıkıh Usûlü*, 60.

*mirastan elde ettiği hak da istidlal ile ortaya çıkmış olup hakkında nas yoktur. Miras payı olarak elde ettiği miras hakkında ise nas vardır. Bunun gibi, farz sahibi olarak (Ashab-ı feraizden) hak kazanan herkesin aldığı pay hakkında nas bulunmaktadır. Bu durum şuna işaret etmektedir ki zikredilmeyen miras payı içtihadı, tefekkür ve kıyâsa bırakılmıştır.*³⁹⁹

Ayrıca Mâtürîdî, el-Mâide Sûresi, 91. âyetin mealinde geçen “hamr” (الخمير) kelimesinin tefsirinde kıyâsa ait açıklamalar üzerinden bazı hükümlere ulaşmaktadır.⁴⁰⁰

1.5.1.4. İstihsân

Sözlükte hüsn kelimesinden türeyen istihsân (الاستحسان), “bir şeyi iyi ve güzel bulmak” anlamalarına gelir.⁴⁰¹ İstilahta ise “Müçtehidin bir meselede icmâ, zaruret, örf, maslahat, gizli kıyâs gibi özel ve daha kuvvetli görünen bir delile dayanarak o meselenin benzerlerinde izlenen genel kuraldan ve ilk hatıra gelen çözümden vazgeçmesi ve hukukun amacına daha uygun bulduğu başka bir hüküm vermesi şeklinde özetlenebilen yöntemin adıdır.”⁴⁰² Mâtürîdî istihsânı kabul eder⁴⁰³ ve “*bir hadisenin çözümü için irca edebileceği bir asıl ve kurabileceği bir benzerlik bulunmadığı takdirde âlimin yapabileceği en iyiyi tercih için içtihat etmesinden ibarettir. Ona göre müçtehit iki yol izler: Bazen başkasına bakar, onu örnek alır, buna kıyâs denir, bazen da zann-ı galibe göre hüküm verir, buna da istihsân denir*” diye tanımlar.⁴⁰⁴ Mâtürîdî’nin istihsâna bakış açısını daha net anlayabilmek için Hanefî mezhebinin istihsâna bakış açısını ortaya koyan şu ayetler konumuza temel olması bakımından önem arz etmektedir: Mesela, Bakara Sûresinin 233. âyetinde geçen “*çocuklarını emziren kadının bakım nafakası*”⁴⁰⁵, aynı sûrenin 236. âyetinde geçen

³⁹⁹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 3/51.

⁴⁰⁰ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. S. Kemal Sandıkçı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 4/331.

⁴⁰¹ Zuhayli, *Fıkıh Usûlü*, 93.

⁴⁰² Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 1/174; Ali Bardakoğlu, “İstihsan”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/339-347; Apaydın, *İslâm Hukuk Usulü*, 107-108; Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 181; Zuhayli, *Fıkıh Usûlü*, 94.

⁴⁰³ Özdeş, “Mâtürîdî’nin Fıkhî Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 347.

⁴⁰⁴ Bardakoğlu, “İstihsan”, 23/339-347.

⁴⁰⁵ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Bekir Topaloğlu - S. Kemal Sandıkçı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 2/104.

“zıfâf olmadan boşanan kadınlara verilmesi gereken müt’aların belirlenmesinde”⁴⁰⁶ ve Nisa Sûresinin 43. âyetinde “sarhoşken ne dediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın”⁴⁰⁷ âyetlerine istihsân kavramına doğrudan değinmese de bu kavram üzerinden hareketle istihsâna yorum getirdiği söylenebilir.

1.5.1.5. İstishâb

Mâtürîdî’nin İstishâb (الاستصحاب) hakkında kaynaklarda geçen bazı görüşlerinin olduğunu görüyoruz. İstishâb, sözlükte “beraber olmayı istemek” anlamına gelmektedir. Usûlde ise “bir şeyin geçmişteki varlığına ya da yokluğuna dayanarak, değiştiğine dair delil bulunmadıkça şimdi de var veya yok olduğuna hükmetmektir.”⁴⁰⁸ Mâtürîdî bu konuda “mutlak bir delille vücûbu sübût bulan bir hükmün devam ettiği veya ortadan kalktığı bilinmiyorsa müçtehit hükmü ortadan kaldıran delili gücü yettiği ölçüde araştırır; bulamazsa istishâbın bu kısmı münazarada hasma karşı bir delil teşkil eder. Kitap ve Sünnet gibi daha üstün bir delil bulunmadığı takdirde mükellefin bununla amel etmesi vâciptir. Bu tür bir istishâbı kıyâsla terk etmek câiz değildir” demektedir.⁴⁰⁹

1.5.1.6. İctihât

Son olarak Mâtürîdî’nin fıkıh metodolojisinde icthât kavramına değinmek gerekmektedir. İctihât (الاجتهاد), sözlükte “çaba göstermek, bütün gücünü harcamak, ısrarcı olmak, zahmete katlanmak” gibi anlamlara gelen “cehd” (جهد) kökündendir.⁴¹⁰ İstilahta farklı tanımları olmakla birlikte “şer’î bir hüküm hakkında bir kanaate (zan) ulaşabilmek için bütün gücün harcanması” şeklinde tanımlanabilir.⁴¹¹ Mâtürîdî, icthâdın olması gerektiğini savunmaktadır.⁴¹² İctihât hakkında Mâtürîdî, Bakara Sûresinin 269. âyetinin tefsirinde “hikmet” kavramını açıkladıktan sonra şunları

⁴⁰⁶ Mâtürîdî, *Tevîlâtü’l-Kur’ân*, 2/122.

⁴⁰⁷ Mâtürîdî, *Tevîlâtü’l-Kur’ân*, 3/214-215.

⁴⁰⁸ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 1/195; Zuhayli, *Fıkıh Usûlü*, 120;

⁴⁰⁹ Semerkandî, *Mizânü’l-Usûl fî Netâ’ici’l-Ukul*, 659-660; Özen, “Mâtürîdî”, 2003, 28/159-165.

⁴¹⁰ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 1/242; H. Yunus Apaydın, “İctihât”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/432-445; M. Rahmi Telkenaroğlu, “Muhattie-Musavvibe (İctihâdî Çözümlemelerde Doğrunun Tek Olup Olmadığı) Tartışmasında Meşhur Dört Mezhep İmamı Hangi Görüşü Benimsedi?”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 233;

⁴¹¹ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 1/17; Apaydın, *İslâm Hukuk Usulü*, 321.

⁴¹² Özdeş, “Mâtürîdî’nin Fikhî Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 347.

kaydetmektedir: “Ayrıca hikmete, Kur'an'ı anlamak, dini konular hususunda tam anlayış sahibi olmak ve nübüvvet anlamları da verilmiştir. Bir de şöyle denilmiştir: Hikmet, doğruya isabet demektir. Bu sonuncu mana da göz önünde bulundurularak tefsirini yapmakta olduğumuz ayet-i kerimede, bilinmeyen meselelerin hükümlerini ortaya koymak için içtihadta bulunmanın meşruiyeti ve müçtehidin içtihadında isabet ettiğinin delili bulunmaktadır”⁴¹³ Mâtürîdî, bu âyetin haricinde İsrâ Sûresinin, 35. âyetini de içtihadta örnek vermektedir. Âyette geçen “Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın...” ifadesinin içtihadta delil olduğunu dile getirmektedir. Ona göre “Allah, ölçü ve tartıyı tam yapmayı emretti ve bu tamlık ancak içtihat ile mümkün olur. Zira kişinin ölçmesinde içtihadı teklif edilmesinde bilerek fazla ya da noksan yapmayı terk etmek içindir. Bunu yaptığı zaman ölçüyü tam yapar ve gerekeni yerine getirir.”⁴¹⁴ Mâtürîdî, İsrâ Sûresinin, 36. âyetinde geçen “hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme!” ifadesinin içtihat ve kıyâsı iptal etmek için delil olarak sunanlara karşı da yine sahâbe üzerinden örnek vererek reddiye yapmaktadır. Ona göre hakkında Hz. Peygamberden (s.a.s.) kesin bir rivayet olmadığı halde, sahâbenin kendi aralarında şura yapmış olmalarını sunulan bu iddianın reddi için bir delil niteliğindedir.⁴¹⁵

1.5.2. Mâtürîdî Fıkının Genel Özellikleri

Mâtürîdî'nin fıkına ait genel özellikleri şu şekilde sıralayabiliriz.

1-Mâtürîdî, fıkıh alanında kendisini takip ettiği Ebû Hanîfe'nin yolunu benimsemiştir.⁴¹⁶

2-Mâtürîdî, hüküm vermede Kitap ve Sünnet'i öncelemiştir. Üzerinde ittifak olunan hadisler hakkında yorum getirmeden onları delil olarak kabul ederken ihtilaf edilen hadislerde ise şartlar çerçevesince seçici davranmıştır.⁴¹⁷

3- Mâtürîdî, icmâi bir delil olarak kabul etmiştir.⁴¹⁸

⁴¹³ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 2/215.

⁴¹⁴ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Yunus Vehbi Yavuz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 8/304.

⁴¹⁵ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 8/305.

⁴¹⁶ Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 73; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 35.

⁴¹⁷ Karataş, *İmam Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 90.

⁴¹⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 1/289.

4-Mâtürîdî, kıyâs ve istihsânı hüküm elde etmede bir yöntem olarak kullanmıştır.

5-Mâtürîdî, akla önem veren bir fakihdir. Bu yönüyle ehli rey ekolünü yani akıl ile nakli buluşturan bir sistemi takip etmiştir.⁴¹⁹

6-Mâtürîdî, Istîshâbü'l-hâl ile sahâbe sözlerini delil olarak kabul eder.⁴²⁰

7-Mâtürîdî, içtihadın kullanılmasının gerekliliğini düşünmektedir.⁴²¹

8-Mâtürîdî, dirayet tefsirinin öncüsüdür. Bundan mütevellit tefsirinde te'vîli ön plana çıkarken semantik tahlillerle de bu görüşlerini desteklemiştir. Ayrıca tâbiîn görüşlerini, tarihî verileri, kıraat farklılıklarını, edebiyatı ve şiiri dikkate almıştır.⁴²² Bu durum, verdiği hükümleri de etkilemiştir.

9-Mâtürîdî, âyetlerin açıklanmasında o dönem için birçok âlimin yapmaya çekindiği te'vîl yönteminden istifade etmiştir.⁴²³

10-Mâtürîdî, usûl-fürû konularında, kelâmî görüşlerine muvafık bir sistem ve değerlendirme yapmaya çalışmıştır.⁴²⁴

11-Mâtürîdî, ahkâm ayetleri hakkında geniş izahat yapmış⁴²⁵, yeri geldiğinde fikhî açıklamalarda bulunmuştur.

12-Mâtürîdî, bazı hükümlerde sahih olduğunu düşündüğü rivayet varsa onunla hüküm vermiş ancak üzerinde ihtilaf edilen bir mesele varsa o konuda kendi görüşünü de dile getirmiştir.⁴²⁶

13-Mâtürîdî, ilmî çalışmalarında Temel İslâm Bilimleri dışında pozitif ilimlerden de istifade etmiştir.⁴²⁷

14-Mâtürîdî, usûl konularında amel-itikat ayrımı yaparak her iki alanda verilen hükümlerin bir olamayabileceğini ifade etmiştir.⁴²⁸

15-Mâtürîdî, bazı fikhî kavramların (nesih, kıyâs, illet, istihsân...) tanımlanması ve içeriklerinin uygulanması, bazı delillerin (istîshâbü'l-hâl, sahabe

⁴¹⁹ Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, 74.

⁴²⁰ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 38.

⁴²¹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'an*, 2/215.

⁴²² Karataş, *İmam Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 90.

⁴²³ Karataş, *İmam Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 83.

⁴²⁴ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 37.

⁴²⁵ Karataş, *İmam Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 100.

⁴²⁶ Karataş, *İmam Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 101.

⁴²⁷ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 36-37.

⁴²⁸ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 38.

kavilleri) hüccet olup olmadıkları, eşyada aslolan ibâha mı yoksa haramlık mı konusunun bilinemeyeceği ve bu konuda esas olanın tevakkuf etmek olduğu meselesi, küfrün amelî konulardaki mükellefiyeti kaldırıp kaldırmayacağı gibi konularda Irak bölgesi fakihlerinden ayrılmıştır.⁴²⁹

16-Mâtürîdî, teâruz gibi görünen delilleri makul çerçevede açıklama yönüne gitmiştir.⁴³⁰

17-Mâtürîdî, eserinde bazı tefsircilerin yorumlarını dile getirmiş, bu yorumlardan isabetli bulmadıkları hakkında açıklama yapmış ve niçin isabetli bulmadığını da delillendirmiştir.⁴³¹

18-Mâtürîdî'ye göre amelî konularda küfür, sorumluluğu kaldırır.⁴³²

19-Mâtürîdî, eserinde kıraat ve mushaf farklılıklarını dikkate alarak açıklamalarda bulunmuştur.⁴³³

1.5.3. Hanefî Fakihi Olarak Mâtürîdî'nin Hanefî Fıkıhına Katkısı ve Hanefî Eserlerdeki Bazı Görüşleri

Hanefî mezhebi, kurulduğu topraklarla sınırlı kalmamış, usûl bilgisi ve sorunlara getirdiği çözümlerle ulaştığı yerlerde kalıcı olmuştur. Ebû Hanîfe'nin kurduğu sistem, hicri 150'de vefatı ile özellikle Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed aracılığıyla ekolleşme sürecine girmiş ve gelişen bu ekol bölgeye hâkim siyasi güç Sâ mânîlerin desteğiyle⁴³⁴ Mâverâünnehir'de kendisine çok güçlü bir karşılık bulmuştur. Bir anlamda Hanefîliğin mirasının Mâverâünnehir'deki varisi olmuştur.⁴³⁵ Bilhassa İmâm Muhammed'den ders alan Mâverâünnehir kökenli öğrenciler, Hanefîliği Semerkant, Buhara, Nişâbur, Belh, Rey gibi şehirler üzerinden Türkistan'a taşımışlardır.⁴³⁶ Bu şehirlerde kurulan medreseler aracılığıyla civar şehirlerin öğrencileri, Hanefî mezhebine ait görüşleri öğrenmiş ve nesilden nesile

⁴²⁹ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 38.

⁴³⁰ Karataş, *İmam Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 264.

⁴³¹ Karataş, *İmam Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 134.

⁴³² Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 38.

⁴³³ Karataş, *İmam Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 96.

⁴³⁴ Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 133.

⁴³⁵ Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*, 113.

⁴³⁶ Bilgin, *El-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 19; Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*, 124; Bilgili, "Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı", 406.

aktarmışlardır.⁴³⁷ Sistemin liderliğini, Irak ve civarında Kerhî (öl. 340/951) ve öğrencileri üstlenirken, Semerkant ve civarında ise özellikle beşinci asırdan sonra Mâtürîdî ve öğrencileri üstlenmiştir.⁴³⁸ Bu yönüyle Mâtürîdî, Hanefî mezhebinin bir müntesibi, kendisinden sonra gelenlerin de başvurduğu bir kaynak olmuştur.

Mâtürîdî, İmâm Muhammed'den ders alan ve silsile yolu ile hocası da olan Ebû Süleymân el-Cüzcânî'nin⁴³⁹ kurduğu Cüzcânîye medreselerinde yetişmiştir.⁴⁴⁰ Mâtürîdî aynı zamanda medresenin başarılı bir öğrencisi olmuştur. O, hem ders aldığı hocaları ve yetiştirdiği öğrencileri hem de eserleriyle sadece itikadi olarak değil fıkıh ve usûl alanında da Ebû Hanîfe'nin yolunda giden bir âlim olmuştur.⁴⁴¹ Günümüze ulaşan iki eserinde⁴⁴² yer alan görüşleri onun bu yönünün delili niteliğindedir. Tüm bu bilgiler ışığında denilebilir ki, Mâverâünnehir'de fıkıh ilmi deyince akla Ebû Hanîfe gelirken, Cüzcânîye medresesi deyince de akla Mâtürîdî gelmektedir. Tabidir ki bu sistemin böyle olmasının müsebbibi Mâtürîdî'nin hoca ve ders silsilesidir. Mâtürîdî'nin hocaları hakkında net bilgiler edindiğimiz Neseî'ye göre (bazı kaynaklara göre küçük farklılıklar vardır) Mâtürîdî'nin silsile ile Ebû Hanîfe'ye kadar ulaşan hocalarını şöyle sıralamak mümkündür:

- Ebû Hanîfe (öl. 150/767)
- Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (öl. 189/804)
- Ebû Süleyman Musa b. Süleyman el-Cüzcânî (öl. 200/816)
- Ebî Bekr el-Cüzcânî (öl. 285/898)
- Ebû Bekr Ahmed b. İshâk el-Cüzcânî (öl. III. yüzyılın ikinci yarısı)
- Ebû Nasr Ahmed el-İyâzî (öl. 275/888 civarı)
- Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (öl. 333/944)⁴⁴³

⁴³⁷ Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, 73-74.

⁴³⁸ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 68.

⁴³⁹ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 13; Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*, 125.

⁴⁴⁰ Ak, "Mâtürîdilîğin Ortaya Çıkışı", 437.

⁴⁴¹ Ak, "İmâm Mâtürîdî ve Ehl-i Sünnete Katkısı", 146; Bilgili, "Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmâm Mâtürîdî'nin Katkısı", 402.

⁴⁴² Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, 4.

⁴⁴³ Avcı, *İmâm Mâtürîdî'nin Fikirlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi*, 54.

Mâtürîdî'nin hocalarına baktığımızda iyi bir Ebû Hanîfe takipçisi olması için zeminin uygun olduğu görülmektedir.⁴⁴⁴

Mâtürîdî'nin eserlerindeki görüşleri incelendiğinde, büyük oranda Ebû Hanîfe'ye bağlılığın söz konusu olduğu görülecektir.⁴⁴⁵ Bu durum onun içinde yetiştiği ortamla doğrudan alakalı bir durumdur. Zira Mâtürîdî, dönemindeki Hanefî âlimlerin ders halkasında yetişmiştir.⁴⁴⁶ Bir gerçek daha var ki, o dönemde Hanefîlik, çıkış bölgesi olan Irak haricinde en büyük desteği bu bölgeden almıştır. Bölge halkı fıkıhı, Hanefî âlimlerden öğrenmişlerdir.⁴⁴⁷ Böyle bir durumun sonucu olarak Mâtürîdî, bulunduğu bölgedeki hâkim fıkıh otoritesi olan Ebû Hanîfe'nin iyi bir takipçisi olmuştur. Hatta Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'den akseden bazı konulardaki kapalılıkları açıklığa kavuşturmuştur.⁴⁴⁸ İlk dönem kaynaklarının bu konuda İmâm Mâtürîdî'nin Ebû Hanîfe'nin görüşlerini en iyi bilen kişi olarak zikretmesi de bu konunun bir başka yönüdür.⁴⁴⁹

Hanefîliğin Türkistan bölgesinde güçlü bir şekilde tutunmasının sebeplerinden biri de mevcut siyasi gücün, Hanefîliği dolaylı/dolaysız bir şekilde desteklemesidir. Örneğin, Sâ mânîlerin ilme verdikleri değerle⁴⁵⁰ bölgede neşvünema bulan Hanefîlik/Mâtürîdîlik çizgisi daha sonraki zamanlarda Selçukluların desteğini açık bir şekilde almasıyla iyiden iyiye etki alanını genişletmiş ve bölgede kalıcı olmuştur.⁴⁵¹ Hanefîliğin özellikle itikadî yönüne sahip çıkan Mâtürîdî, Hanefîlik ile birlikte, ilerleyen zamanlarda bölgenin fikhî-itikadî hâkimi olmuştur. Buna bağlı olarak Mâtürîdî'nin öğrencisi Rüstüfağnî'nin *Fevâid* adlı eserinde, Mâtürîdî'ye atıflar yapması⁴⁵² bu konuda hem ilk eser olma özelliği taşımakta hem de Mâtürîdîliği kalıcı hale getirmek adına önemli bir hareket olarak göze çarpmaktadır.⁴⁵³ Bununla birlikte

⁴⁴⁴ Özdeş, *İmâm Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü Ehli'sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanımı*, 51.

⁴⁴⁵ Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarîlik Maturidilik İlişkisi*, 126; Bilgili, "Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmâm Mâtürîdî'nin Katkısı", 402.

⁴⁴⁶ Özdeş, "Mâtürîdî'nin Fikhî Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 345.

⁴⁴⁷ Bilgili, "Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmâm Mâtürîdî'nin Katkısı", 406.

⁴⁴⁸ Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarîlik Maturidilik İlişkisi*, 126.

⁴⁴⁹ Avcı, *İmâm Mâtürîdî'nin Fikirlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi*, 53.

⁴⁵⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 21.

⁴⁵¹ Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 81.

⁴⁵² Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 117.

⁴⁵³ Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 104.

Rüstüfağnî'den sonra Mâtürîdî'nin dolaylı yoldan öğrencisi kabul edilen Ebû Seleme tarafından yazılan *Cümelü Usûli'd-dîn* adlı eserine şerh yazan İbn Yahya, *Şerhu Cümelü Usûli'd-Dîn* adlı eserinde Mâtürîdî'den geniş bir şekilde bahsetmiştir.⁴⁵⁴ Ayrıca Pezdevî ve Neseфі gibi iki büyük ismi de Mâtürîdî'ye atıf yapanlar içinde anmak yerinde olacaktır.⁴⁵⁵

Mâtürîdîliğin bölgede kalıcı olmasının bir başka sebebi de Semerkant ve civarının, Kuteybe b. Müslim tarafından fethedildikten sonra Abbâsîler tarafından ağır vergilere bağlanmasıyla ortaya çıkan durumdur. Ebu Hanîfe, bu vergilerin Müslüman olanlardan alınmaması gerektiğinin mücadelesini vermiştir. İşte bu mücadele, bölgede olumlu bir karşılık bulmuş, bu durum bölgenin itikadî ve fikhî anlamda Ebû Hanîfe'ye yakınlaşmasını sağlamıştır. Ebû Hanîfe, bölgede bir anlamda hakim güç olunca onun silsilesinden gelen öğrenciler de doğal olarak bölgede bilinir ve dikkate alınır kimseler olmuşlardır.⁴⁵⁶

Mâtürîdî ile Hanefilik arasındaki sıkı bağ yalnızca ilk dönemlerde değil sonraki dönemlerde de kendini göstermiştir. Zira fikhen Mâtürîdî'yi takip eden bazı alimlerin, öğrencilerine Hanefî fikhını okuturken aynı zamanda Neseфі'nin Mâtürîdî'ye dayandırarak yazdığı itikat kitabını okutmaları kayda değer bir bilgidir. Alâeddîn es-Semerkandî'nin ise Mâtürîdî ile olan sıkı bağı ve Mâtürîdî'nin eserini okutması bir başka örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁵⁷ Yine Alâeddîn es-Semerkandî'nin açıkça dile getirmese de Ebû Hanîfe'nin Mâtürîdî'ye etkisinden bahsetmesi kayda değer bir bilgidir.⁴⁵⁸ Ayrıca Fatih-Süleymaniye Medreselerinde verilen icâzetnamelerde zikredilen hoca silsilesi, Hanefî-Mâtürîdî ilişkisini ortaya koyması bakımından önemli bir argümandır.⁴⁵⁹

⁴⁵⁴ Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 119.

⁴⁵⁵ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 2; Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 104.

⁴⁵⁶ Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 78.

⁴⁵⁷ Avcı, *İmam Mâtürîdî'nin Fikirlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi*, 60.

⁴⁵⁸ Bilgin, *El-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 44.

⁴⁵⁹ Hüseyin Atay, "Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcâzetnameleri", *Vakıflar Dergisi* 13 (1981), 197-198; Ak, "Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmam Mâtürîdî", 290.

Sonuç olarak Mâtürîdî'nin hoca silsilesine, usûl ve fûrû eserlerinde yer alan fikhî görüşlerine ve kendisinden sonra gelen bazı âlimlerin Mâtürîdî'ye atfen okuttukları derslere bakılınca Mâtürîdî'nin, Hanefî mezhebine mensup bir fakih olduğunu görmekteyiz.⁴⁶⁰ Nitekim daha kendi döneminde ilmi değerini ortaya koyması bakımından “fakih” ünvanıyla anılması dikkate değer bir durumdur.⁴⁶¹ Bu yönüyle Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin sıkı bir takipçisidir.⁴⁶²

Hanefî bir fakih kimliğiyle Mâtürîdî'ye, Hanefî mezhebine ait bazı eserlerde atıfta bulunulmuştur. Konu ile ilgili birkaç örnek şöyledir:

İmâm Serahsî (öl. 483/1090) meşhur eseri Mabsût'ta iki konuyla Mâtürîdî'ye yer vermektedir. Bunlardan birincisi kible yönünün tespit edilmesidir. Serahsî konu ile ilgili şu şekilde bir aktarım yapmaktadır:

“Kible yönünü bulmanın yolu şudur: Yılın en uzun günlerinde güneşin yazın battığı yöne bakılır ve tespit edilir. Sonra yılın en kısa günlerinde güneşin kışın battığı yöne bakılır. Sonra (bu iki nokta arasındaki mesafe üçe bölünür), üçte ikisi sağa, üçte biri sola alınır. İşte buraya yönelen kişi kibleye yönelmiş olur. Bundan sonra kuzey tarafına yönelmenin anlamı yoktur. Çünkü bu kişi, yüzünü çevirdiği zaman yılın en kısa günlerinde güneşin battığı yere veya daha öteye yönelmiş olur. Bu durumda ne kibleye ne de Harem'e yönelmiş olur” demiştir.⁴⁶³

İmâm Serahsî'nin (öl. 483/1090) Mâtürîdî'ye atıf yaptığı bir başka konu ise sulh ile ilgilidir. Konu ile ilgili Serahsî şöyle demektedir:

“Müslümanların arasına kin ve düşmanlığın sokulması noktasında, inkar üzerine sulh akdini geçersiz kabul edenlerin yaptığını şeytan bile yapmamıştır. Çünkü sulh akdinin geçersiz kabul edilmesi durumunda insanlar arasındaki çekişmeler uzayıp devam edecektir” demektedir. Ancak biz bu görüşü kabul etmiyoruz. Çünkü böyle bir sulh akdini kabul etmeyenler, haram ve rüşvetten korunmak amacıyla ihtiyati olarak bu yola başvurmuşlardır. Ameller ise bilindiği gibi niyetlere göre değerlendirilir. Bu

⁴⁶⁰ Bilgili, “Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmâm Mâtürîdî'nin Katkısı”, 402.

⁴⁶¹ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 1.

⁴⁶² Taşkoprizâde, *Mevzûâtü'l-Ulûm*, 596.

⁴⁶³ Şemsü'l-eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Mabsût*, ed. Mustafa Cevat Akşit (İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2011), 10/342.

noktada biz Ebu Hanîfe'nin dediği: “Sulh akdinin en câiz olanı, inkardan sonra yapılandır” deriz.⁴⁶⁴

Kâsânî (öl. 587/1191), *Bedâiu's-Sanai' fi Tertîbi's-Şerâi* adlı eserinde Mâtürîdî'ye çokça yer vermiştir. Bu atıfların bazılarının konuları abdest, gusül, hayz, necâset, namaz, tilâvet secdesi, istihlâf, zekat, yemîn, kira gibidir. Bilgili'ye göre Kâsânî eserinde Mâtürîdî'ye, mezkûr konular dahil olmak üzere toplamda yirmi iki yerde atıfta bulunmuştur.⁴⁶⁵ Mesela, Kâsânî eserinde, Hanefî mezhebindeki “ağız dolusu kusmak abdesti bozar” hükmünün “ağız dolusu” ifadesiyle mezhebin ilk kaynaklarında neyin kastedildiğinin açıklanmadığı durumundan hareketle “ağız dolusu” terkibine, Hasan b. Ziyâd'dan bir açıklama yapmıştır. Kâsânî, Mâtürîdî'nin ismini zikrederek Hasan b. Ziyâd'ın bu açıklamasına “Mâtürîdî de katılmaktadır” diyerek yapılan bu açıklamaya kendisinin de katıldığını ifade etmektedir.⁴⁶⁶ Yine Kâsânî eserinde, balgamin abdesti bozup/bozmayacağı meselesinde Mâtürîdî'nin gerçekte mezhep imamları arasında bir ayrılık olmadığı iddiasından yola çıkarak mezhep imamlarını aynı hüküm üzerinde buluşturduğu görüşüne yer vermiştir.⁴⁶⁷ Kâsânî'de bu ve buna benzer epeyce hüküm bulunmaktadır.

Osmanlı'da Fatih Sultan Mehmet'in hocası aynı zamanda İslâm Hukukçusu Molla Hüsrev'in (öl. 885/1480) *Dürerü'l-Hükkâm Şerh-u Ğurerü'l-Ahkâm* adlı eserinde Mâtürîdî'ye atıf yaptığını görüyoruz.⁴⁶⁸

Mâtürîdî'nin görüşlerine eserinde yer veren diğer bir isim de Mergînânî'dir. Örneğin Mergînânî, alım-satım akdinde vekilin ifadesi ile ilgili bir konuda

⁴⁶⁴ Şemsü'l-eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, ed. Komisyon (Mısır: Matbaatü's-Saade, 2009), 20/139.

⁴⁶⁵ Bilgili, “Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı”, 413.

⁴⁶⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanai' fi Tertîbi's-Şerâi*, 1/26; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 47.

⁴⁶⁷ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanai' fi Tertîbi's-Şerâi*, 1/27; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 47.

⁴⁶⁸ Muhammed b. Feramurz b. Ali Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hükkâm Şerh-u Ğurerü'l-Ahkâm*, ed. Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî Şürünbülâlî (Daru'l İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), 1/318, 2/420; Bilgili, “Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı”, 413.

Mâtürîdî'nin adını anarak yaptığı açıklamada, Mâtürîdî'nin görüşüne yer vermektedir.⁴⁶⁹

Mâtürîdî'ye atıf yapan başka bir isim de İbn Âbidîn'dir (öl. 1252/1836). Bilgili'nin tespitlerine göre onun meşhur eseri *Reddül-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*'da Mâtürîdî'ye on bir atıf vardır.⁴⁷⁰

Ebü'l-Leys Semerkandî (öl. 373/983), *Fıkhı'l-Ekber*'in şerhini yaptığı *Şerhu Fıkhı'l-Ekber* adlı eserinde içinde, iman, takva, iman-İslâm karşılaştırması, sıfatlar, tevhid ve kıyamet konularında Mâtürîdî'ye altı yerde atıf yapmıştır.⁴⁷¹

Mâtürîdî'den sonra onu hem ilim dünyasına tanıtacak hem de ihmal edilen ilmi kişiliğini yeniden canlandıracak olan üç isim bu manada önem arz etmektedir. Bunlardan ilki Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî⁴⁷² (öl. 493/1099), ikincisi Neseî⁴⁷³ (öl. 508/1115), üçüncüsü ise Alâeddîn es-Semerkandî'dir⁴⁷⁴ (öl. 539/1144).

Yukarıda zikredilen örneklerin haricinde Mâtürîdî'nin yeniden tanınmaya başladığı beşinci asrın sonundan günümüze kadar farklı farklı âlimlerin farklı kaynaklarında kendisine çokça atıfta bulunulmuştur.⁴⁷⁵ Ayrıca Mâtürîdî, öğrencileri aracılığıyla silsile halinde gelecek nesillere de hocalık yapmış ve bu yolla da görüşleri yayılmıştır.⁴⁷⁶ Konu ile ilgili daha önce de belirttiğimiz gibi Ş. Özen bir çalışma yapmış ve bu çalışmayı yayınlamıştır. Daha fazla örnek için mezkûr çalışmaya bakılabilir.⁴⁷⁷

Verilen örneklerden de yola çıkarak şunu söylemek doğru bir yaklaşım olacaktır. Mâtürîdî, kendi dönemi dahil sonraki dönemlerde fakih kimliği ile de

⁴⁶⁹ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelil el-Ferganî el-Merginânî, *El-Hidâye fi Şerhi Bidâyeti'l-Mübedî*, ed. Talal Yusuf (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Türâsi'l-Arabî, ts.), 3/144; Özen, *Ebü Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 59.

⁴⁷⁰ Bilgili, "Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı", 413.

⁴⁷¹ Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, 125.

⁴⁷² Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, 129.

⁴⁷³ Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, 133.

⁴⁷⁴ Özen, *Ebü Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 78; Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, 133.

⁴⁷⁵ Ak, "İmam Mâtürîdî ve Ehl-i Sünnete Katkısı", 148.

⁴⁷⁶ Ak, "Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî", 272.

⁴⁷⁷ Özen, *Ebü Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 33-34; Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, 137-138; Ak, "Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî", 289.

kendisinden söz ettirmiş ve sonraki dönemlerde yazılan fıkıh eserlerinde var olmuş bir âlimdir. Hanefî mezhebinin âlimlerine olan etkisi⁴⁷⁸ ve mezhebe yaptığı katkısı bu manada yadsınamayacak kadar sağlamdır.

Bu başlık altında son olarak Mâtürîdî'nin Hanefî mezhebine katkılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1- Mezhep içi farklı görüşlerin delillendirilmesini sağlamıştır.⁴⁷⁹
- 2- Mezhep içi farklı görüşlerin illetlerini tespit etmeye çalışmıştır.⁴⁸⁰
- 3- Mezhep imâmlarının mezhep içi tearuz gibi görünen farklı görüşlerine açıklık getirmiştir.⁴⁸¹
- 4- Benzer görünen görüşlerin farklılıklarını ortaya koymuştur.⁴⁸²
- 5- Mezhepte naslara ters gibi görünen hükümlerin iç yüzünü ortaya koyarak, hükümlerin dayanaklarına açıklama getirmiştir.⁴⁸³
- 6- Mezhebin görüşlerini hem Mu'tezile'ye karşı hem de Şafiî mezhebine karşı savunmuştur.⁴⁸⁴
- 7- Mâtürîdî bazen de mezhep imâmlarından gelen görüşleri sadece aktaran pozisyonunda kalarak bir katkı ifâ etmiştir.⁴⁸⁵

⁴⁷⁸ Ak, "Mâverâünehirli Hanefî Âlimlerin Mâtürîdîliğin Gelişimine Katkıları", 401.

⁴⁷⁹ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 65; Bilgili, "Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı", 420.

⁴⁸⁰ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 65; Bilgili, "Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı", 421; Hasan Gümüšoğlu, *İslâm'da İtikâdî Mezhepler* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2021), 178.

⁴⁸¹ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 66; Bilgin, *El-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'an'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*, 190; Bilgili, "Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı", 421.

⁴⁸² Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 66; Bilgili, "Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı", 421.

⁴⁸³ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 66; Bilgili, "Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı", 421.

⁴⁸⁴ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 67; Bilgili, "Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî'nin Katkısı", 421.

⁴⁸⁵ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 67.

İKİNCİ BÖLÜM

MÂTÜRÎDÎ'NİN NÛR SURESİNDEKİ FIKHÎ GÖRÜŞLERİ ve HANEFÎ MEZHEBİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

İmâm Mâtürîdî hem yaşadığı dönemde hem de vefatından sonra ilmî manada neredeyse iki asra yakın ihmal edilmiş bir âlimdir.⁴⁸⁶ Bu ihmal onun ilim dünyasında tanınmasını sonraki asırlara ötelemiştir. Ancak onun, mütekellim ve müfessir kimliğinin yanında fıkıhla da ilgilenmiş olması zamanla dikkat çekmiş ve kendisi hakkındaki araştırmaların çoğalmasına vesile olmuştur. Bu manada ilk ciddi ve büyük çalışmalar Ebû'l-Muîn en-Nesefî ve Alâeddîn es-Semerkandî tarafından yapılmıştır.⁴⁸⁷ Meşhur eseri *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'daki ahkâm âyetlerine getirdiği fikhî yorumlar, fıkıh usûlüne ait çalışmaları, elimizde mevcut olmasa da hicrî dördüncü asrın sonlarından itibaren bazı eserlerine yapılan ilmî atıflar, fıkıhla ilgili yazdığı reddiyeler ve özellikle Nesefî ve Semerkandî'nin onun üzerindeki çalışmaları, Mâtürîdî'nin bir fakih olarak değerlendirilmesine yeter sebep olarak görülmüştür.

Araştırmanın bu bölümünde Mâtürîdî'nin fakih olarak ortaya koyduğu düşüncelerinden hareketle, Nûr Sûresi özelinde, fikhî görüşlerini inceleyeceğiz. Mâtürîdî, tefsirini yazarken Nûr Sûresinde geçen ahkâm âyetlerine getirdiği açıklamaları temel olarak ele alacağımız bu bölümde, yer yer Hanefî mezhebinin önde gelen eserleri ile karşılaştırmalar yapacağız. Mâtürîdî'nin kendisine has fikhî yorumlarını tespit etmeye çalışacağız.

2.1. Mâtürîdî'nin Nûr Sûresi'nde Ahkâm Âyetleri Bağlamında Fikhî Görüşleri

Kur'ân-ı Kerim'de yirmi dördüncü, nüzûl sıralamasında yüz ikinci sûre olan Nûr sûresi, Medenî bir sûredir.⁴⁸⁸ Sûrenin âyetleri, hicretten sonra çeşitli yıllarda, farklı

⁴⁸⁶ Ak, "Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî", 281; Kutlu, "Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî", 23; Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 28; Özen, "Mâtürîdî", 2003, 28/159-165.

⁴⁸⁷ Özen, *Ebû Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 78; Özen, "Mâtürîdî", 2003, 28/159-195.

⁴⁸⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 10/103; Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Tefsir-i Keşşâf*, ed. Mustafa Hüseyin Ahmet (Kahire: Daru'r-Reyyân li'tTurâs, 1987),

vesilelerle indirilmiştir. Sûre, Haşr sûresinden sonra⁴⁸⁹, Hac sûresinden önce nazil olmuştur.⁴⁹⁰ Altmış dört âyetten oluşan sûre adını, 35. âyette geçen ve Allah'ın göklerin ve yerin nuru olduğunu dile getiren âyet ile 40. âyette geçen Allah'ın nurundan mahrum kalanların başka bir nûr bulamayacaklarını ifade eden âyetten almaktadır.⁴⁹¹ Özellikle otuz beşinci âyet aynı zamanda “nûr âyeti” olarak bilinmektedir.⁴⁹² Sûre, içinde çokça ahkâm âyeti barındırmaktadır.⁴⁹³ Sabûnî, *Revâiu'l-Beyân* adlı ahkâm âyetlerini açıkladığı eserinde bu sûre hakkında Fahreddin Râzî'nin şöyle bir ifadesi olduğunu aktarmaktadır:

“Allahu Teâlâ bu sûrenin başında birçok hüküm ve cezâ beyân ederken sonunda da tevhid delillerini zikretmiştir. Sûrenin başındaki "fereznâhâ" (farz kıldığımız) ifadesi hükümlere işaret ederken, "Onda açık açık âyetler indirdik" ifadesi de tevhid delillerine işaret etmektedir. "... İbret alınız..." ifadesi de bunu teyit eder. Zira henüz hükümler ma'lûm değil ki ibret alınabilsin. Öyleyse bu ifade, "Açık açık âyetler" ifadesinin tamamlayıcısıdır”⁴⁹⁴

Mâtürîdî, sûrenin ilk âyetinde geçen ve Allah'ın “sûre” diye isimlendirmesine atıf yaparak, bunun böyle söylenmesine sebep olarak Nûr Sûresinin içinde çokça ahkâm ve âdâb âyetlerinin bulunmasına bağlamaktadır.⁴⁹⁵

Sûre, zina suçu işleyenlerin cezası ve suçtan sonraki durumları hakkındaki hükümler, namuslu kadınlara atılan iftira ile ilgili hükümler, evlere girip çıkma adabı ile ilgili hükümler, selamlaşma, köle ve câriye hukuku, fuhşun haram oluşu, tesettür, liân, şâhitlik ve evlenme-evlendirme gibi Müslümanların gerek şahsi gerekse

3/208; Hasan Basri Çantay, *Tefsirli Kur'ân Meâli*, ed. M. A. Yekta Saraç (İstanbul: Risale Yayınları, 2009), 2/215.

⁴⁸⁹ Zemahşerî, *Tefsir-i Keşşâf*, 3/208; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, ed. Halil Eser (İstanbul: Eser Neşriyat, 1993), 7/289.

⁴⁹⁰ Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 4/48.

⁴⁹¹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/188; Çantay, *Tefsirli Kur'ân Meâli*, 2/215; Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/48; M. Kâmil Yaşaroğlu, “Nûr Sûresi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/247-248.

⁴⁹² Yaşaroğlu, “Nûr Sûresi”, 33/247-248.

⁴⁹³ Muhammed Ali Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, çev. Mazhar Taşkesenlioğlu (İstanbul: Şamil Yayınevi, 2011), 2/75.

⁴⁹⁴ Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/81.

⁴⁹⁵ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/103.

toplumsal hayatlarının düzenlenmesine ait hükümler ile ahlaki konuları içermektedir.⁴⁹⁶

Çalışmanın bu kısmında Nûr Sûresindeki ahkâm âyetlerini değerlendireceğiz. Değerlendirme yaparken âyetleri tek tek ele almak yerine daha önceden tespit edilen ve fikhî hüküm içeren âyetler üzerinde durulacaktır. Konu ile ilgili on sekiz başlık belirlenmiştir. Ayrıca değerlendirme yapılırken sûre içerisindeki âyet sıralaması gözetilerek açıklamalar yapılacak ve ihtiyaç halinde başka âyetlere de yer verilecektir.

2.1.1. Zina Haddi

Zina, ıstilahta “şer’i bir nikah akdine dayanmaksızın, bilerek ve isteyerek yapılan gayrimeşru cinsel ilişki” olarak tanımlanır.⁴⁹⁷ Zina, İslâm’da haram kılınmıştır.⁴⁹⁸ Cezası, had cezalarından⁴⁹⁹ olmakla birlikte zina, büyük günahlar arasında zikredilmiştir.⁵⁰⁰ Nûr Sûresinin 2. âyeti, zina eden bir kadın ile erkeğin cezalandırılması gerektiğinden ve cezanın infaz usulünden bahsetmektedir.⁵⁰¹ Konu ile ilgili geçen âyet şu şekildedir:

“Zina eden, kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız Allah'ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın. Müminlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun.”⁵⁰²

Mâtürîdî, bu âyette geçen “yüz sopa vurun” ifadesinden toplamda yüz sopa vurulması gerektiği anlaşılmalıdır yoksa âyetin zahirine bakarak bazılarının zannettiği

⁴⁹⁶ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/103; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 7/289; Çantay, *Tefsirli Kur'ân Meâli*, 2/215; Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/48-49; Yaşaroğlu, “Nûr Sûresi”, 33/247-248.

⁴⁹⁷ Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr*, ed. Mahmûd Ebû Dakika (Kahire: Matbaatu'l-Halebî, 1937), 4/79; Merginânî, *El-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, 2/344; İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, 463; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fikhiyye Kamusu*, 3/197; Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/50; Hüseyin Esen, “Zina”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/440-444; Serinsu, *Dini Terimler Sözlüğü*, 402.

⁴⁹⁸ el-İsrâ 17/32, en-Nisâ 4/15, el-En'âm 6/151, el-Ahzâb 33/30, el-Bakara 2/169, en-Nahl 16/90.

⁴⁹⁹ Serahî, *el-Mebsût*, 9/36; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanai' fî Tertîbi's-Şerâi*, 7/33; Merginânî, *El-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, 2/341; Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*, çev. Ahmed Davudoğlu (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1983), 8/161; Çantay, *Tefsirli Kur'ân Meâli*, 2/215.

⁵⁰⁰ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 7/292; Ali Bardakoğlu, “Had”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/547-551.

⁵⁰¹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/105.

⁵⁰² Nûr 24/2.

gibi herkesin yüz sopa vurma yetkisini kendisinde görmesinin doğru olmadığını ifade etmektedir. Zira âyette geçen “*feclidû*” (فاجلدوا) kelimesinin çoğul olarak gelmesi bu iddiaya delil olarak sunulamaz. Eğer ki böyle olmuş olsaydı Allah’ın koymuş olduğu ceza katbekat artmış olurdu. Mâtürîdî, konu ile ilgili iddiasını güçlendirmek için Hz. Peygamber’in (s.a.s.) “*Âdemoğluna zinadan nasibi takdir olunmuştur. O buna mutlaka erişir. Gözlerin zinası bakmak, kulakların zinası dinlemek, dilin zinası konuşmak, elin zinası tutmak, ayakların zinası yürümektir. Kalbe gelince o, arzu eder, ister. Üreme organı ise, bunu ya gerçekleştirir ya da boşa çıkarır*”⁵⁰³ hadisini zikretmektedir. Bu hadise istinaden, üreme organı ile yapılan zina fiilinin cezalandırma açısından diğer organlar ile yapılanlara genellenmesinin yanlış olduğunu söylemektedir. Ona göre zina fiilini göz, kulak, dil, el ve ayak ile işleyip de zinayı, bizatihi cinsel organıyla yapmamış kimselerin zina eden olduğu düşünülüp, kendilerine zina haddi uygulanamayacağıdır. Mâtürîdî, bu iki örnekten yola çıkarak “*zâhirden hareketle bu şekilde bir genelleme anlayışı yanlıştır*” demektedir.⁵⁰⁴ Ona göre âyetteki bu ifadeler hususidir. Bu cezayı uygulayacak kimselerin ve cezaya müstahak olanların belli şartları taşınması gerektiğini de ifade etmektedir.

Ayrıca bu âyette belirtilen yüz sopa cezası bekarlar ve muhsanlık şartını tam sağlamamış olan dullar içindir.⁵⁰⁵ Zira muhsan ve muhsana olanlara âlimlerin ittifakı ile recm cezası vardır.⁵⁰⁶ Mâtürîdî yüz sopa cezasının bekarlara ve muhsanlık şartını tam sağlamamışlara olduğuna dair iki delil sunmaktadır. Birincisi icmâ delilidir. İkincisi ise en-Nisâ Sûresi, 25. âyette geçen şu ifadedir: “*Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir.*”⁵⁰⁷ Bu âyet, cariyele verilen cezanın hür ve bekar kadınlara verilen cezanın yarısı olması gerektiğinden bahsetmektedir. Şu halde recm cezasının yarısını uygulamak mümkün görünmemektedir.⁵⁰⁸

⁵⁰³ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, ed. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire: Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâh, 1955), “Kader”, 21 (No: 2657).

⁵⁰⁴ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/106.

⁵⁰⁵ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/106.

⁵⁰⁶ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/106; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Muhtasarü'l-Kudûrî fi'l-Fıkhı Hanefî*, ed. Kâmil Muhammed Muhammed Uveyza (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 195; Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/88.

⁵⁰⁷ en-Nisâ 4/25.

⁵⁰⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/106-107.

Mâtürîdî, bu âyete istinaden bazı âlimler tarafından zina edenlere uygun görülen ek sürgün cezasının⁵⁰⁹ bir had cezası olamayacağını dile getirmektedir. Zira had cezası olmuş olsaydı mutlaka uygulanması gerekirdi. Mâtürîdî, bu cezanın tazir nevinden bir ceza⁵¹⁰ olabileceğini belirttikten sonra bu görüşünü şöyle delillendirmektedir: Âyette geçen “*müminlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun*” ifadesini delil olarak sunmaktadır. Zira sopa cezasına şahitlik eden müminlerin, had kapsamında sopaya ek olarak verilen sürgün cezasına şahitlik edemeyeceği açıktır. Mâtürîdî, bu hakikatten hareketle, verilen sürgün cezasının had kapsamında değerlendirilemeyeceğini ifade etmektedir.⁵¹¹ Mâtürîdî, verilen sürgünün cezadan daha ziyade zina edeni uslandırmaya yönelik bir eylem olduğunu düşünmektedir. Sürgün ile kişiyi ya bulunduğu ortamdan uzaklaştırmak ve onu böylece korumaya almak ya da yolculuk ve gurbetlik ile zina edenin bedenini yorup, psikolojisine etki ederek onun bu tür kötü fiillere düşmesine mani olmak ve böylece şehvetinin dizginlenmesine yardımcı olmak istenmektedir, demektedir.⁵¹²

Mâtürîdî'nin zina eden bir kimseye verilen yüz sopa cezasının yanında sürgünün verilip verilmemesi ile ilgili bir başka yorumu da şu şekildedir. Ona göre sürgün, had cezasına dahil değildir. Belki celdenin hafif tutulmasıyla ortaya çıkmış bir tazir cezası olabilir. Bununla beraber Mâtürîdî, âyette geçen “*merhamet duygusuna kapılmayın*” ifadesine dayanarak celdenin ağırlaştırıldığını ve bu ağırlaştırılmaya binaen de celde ile sürgünün aynı anda verilemeyeceğini dile getirmektedir.⁵¹³ Konu ile ilgili Mâtürîdî, Hanefî mezhebi ile aynı görüştedir.⁵¹⁴

Mâtürîdî, bu âyetle Mu'tezile'nin bir iddiasına da cevap vermektedir. Mu'tezile, kendilerine göre “*büyük günah işleyen imandan çıkar*” hükmü gereğince, bahse konu Nûr Sûresi, ikinci âyette geçen “*...Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız*

⁵⁰⁹ Ebü'l-Hasan İbnü'l-Mehâmîlî, *el-Lübab fi'l-Fıkhi's-Şâfiî*, ed. Abdülkerim b. Suneytan el-Amrî (Medîne: Dârü'l-Buhârî, 1995), 384; Serahsî, *el-Mebsût*, 9/44; Merginânî, *El-Hidâye fi Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, 2/343.

⁵¹⁰ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/111.

⁵¹¹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/107.

⁵¹² Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/107-108.

⁵¹³ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/108.

⁵¹⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, ed. Avnullah Enes Ateş, çev. Mehmet Keskin (Ankara: İtisam Yayınları, 2018), 7/452; Serahsî, *el-Mebsût*, 9/36; Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 4/86; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*, 8/184; Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/90.

Allah'ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın...” ifadesiyle zina edenlerin imandan çıktıklarını, zira Allah’ın, merhametsizliği kâfirlere karşı gösterilmesini istediğini⁵¹⁵ ve tüm bunların sonucunda zina işleyenlerin kâfir olduğunu düşünmektedir. Ancak Mâtürîdî, Mu’tezile’ye yine aynı âyetle cevap verir ve şöyle der:

“Bize göre âyette Mûtezile’nin lehine bir delil yoktur aksine şöyle bir delil vardır: Zina eden kişi eğer zina sebebiyle imandan çıkmış olsaydı o takdirde o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın! denmesine ihtiyaç duyulmazdı. Çünkü müminler, “onlar kâfirlere karşı şiddetlidirler” meâlindeki beyanla mümin olmayanlara karşı şiddetli olmakla nitelenmişlerdir. Bu da gösteriyor ki zina kişiyi imandan çıkarmış değildir. Bu yüzden cezanın tamamen kaldırılması ya da hafifletilmesi konusunda iman ve din sahibi olmaları yüzünden merhamet duygusuna mağlup olmamaları emredilmiştir. Yahut zina edenlere karşı merhamet gösterilmesinin yasaklanması, onların cezalarını bu dünyada iken tam olarak çekmelerini temin içindir. Aksi takdirde âhirette bu dünyada çektiği had cezasından ötürü bir fayda temin edemeyecektir ki bu fayda da orada azap görmemesidir.”⁵¹⁶

Mâtürîdî, bu âyette geçen ve Müslümanların, zina suçunu işleyenlere verilen cezaya tanıklık etmeleri hakkındaki ifadelerle istinaden şöyle bir soru sorar ve der ki *“Suçlar arasından neden zina suçunun cezasına tanıklık yapılması istenmiştir?”*. Bu soruya cevap arayan Mâtürîdî, *“bu konuda en doğrusunu Allah bilir”* dedikten sonra cevap olabilecek dört maddeye dikkat çekmektedir.

1- Cezaya tanıklık eden kimselerin sınılanması ve olaydan ibret almaları istenmiş olabilir.

2- İnsanlar arasında yapılan bu kötü fiilin cezasının yayılmasını sağlamak ve insanları aynı duruma düşmekten sakındırmak istenmiş olabilir.

3- Celladın ve cezayı tatbik edecek kimselerin suç mukabilinde takdir edilen cezadan fazlaya kaçmalarına mani olunması istenmiş olabilir.

⁵¹⁵ el-Feth 48/29.

⁵¹⁶ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/109.

4- Son olarak cezayı veren hâkim hakkında, “neye göre ceza verdi, doğru mu karar verdi, kanuna uydu mu yoksa keyfi mi davrandı, cezanın tatbikinde gereğini yaptı mı” gibi hâkimi itham edici şüphelerden uzak tutmak için yapılmış olabilir.⁵¹⁷

Konuya dair Hanefî fakihî Cessâs (öl. 370/981), infazın izlettirilmesi ile halkın ibret ve öğüt almasının hedeflendiği ve özellikle bu durumu etrafa yayabilecek kadar belli bir kalabalığın olmasının önemli olduğunu dile getirmektedir.⁵¹⁸

Bu âyetle ilgili neticede Mâtürîdî, Hanefî mezhebi gibi⁵¹⁹ zina eden kimseler hakkında, eğer ki muhsanlık şartlarını taşıyorlarsa konu ile ilgili hadislere istinaden recmedilmesi gerektiğini, taşıyorlarsa âyete binaen yüz celde vurulması kanaatinde. Ayrıca Mâtürîdî, bazı âlimler tarafından bu cezalara ek verilen celde ile birlikte sürgün cezasını had kapsamında değerlendirmeyip, bu cezayı bir tür tazir kapsamında değerlendirmiştir. Mâtürîdî'nin konu ile ilgili verdiği hükümler, Hanefî mezhebine de muvafıktır.⁵²⁰ Konu ile ilgili Kudûrî'nin *el-Muhtasar* adlı eserinde bu mesele aynıyla vakidir.⁵²¹ Serahsî, *el-Mebsût* adlı eserinde “*muhsan olan kişi için sopa ve recm cezasını birleştirmek meşru değildir*” demiştir.⁵²² Ayrıca Kâsânî'nin *Bedâiu's-Sanai'* adlı eseri ile Mevsîlî'nin *el-İhtiyâr* adlı eserinin ilgili bölümlerinde de bu hükümleri görmekteyiz.⁵²³ Merginânî de *el-Hidâye*'sinde konuya bu şekilde açıklık getirmiştir.⁵²⁴

2.1.2. Zina Eden Erkek ve Kadının Evlenme Durumları

İslâm, özellikle topluma sirayet eden suçluların cezalandırılması ve infazı konusundaki hassas duruşunu, infaz sonrasındaki iş ve işlemlerle de göstermiştir. Nûr Sûresinin üçüncü âyetiyle zina suçu sabit olanlara infaz sonrası yapılması gerekenler

⁵¹⁷ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/110.

⁵¹⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7/480.

⁵¹⁹ Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/84.

⁵²⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7/452-457; Merginânî, *El-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, 2/341; Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 3/203; Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/33; Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/91.

⁵²¹ Kudûrî, *Muhtasarü'l-Kudûrî fî'l-Fıkhı Hanefî*, 195.

⁵²² Serahsî, *el-Mebsût*, 9/37.

⁵²³ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanai' fî Tertibi's-Şerâi*, 7/33; Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 4/84-85.

⁵²⁴ Merginânî, *El-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, 2/343.

konusunda açıklamalar yapılmıştır. Zina gibi hem toplumsal hem de kişisel manada yıkıcı bir suçun cezası had kapsamında karşılık bulurken sonrası ile ilgili meseleler de yaratıcı tarafından kendi haline bırakılmamıştır. Mâtürîdî, Nûr Sûresinin üçüncü âyetiyle ilgili âyetin yorumlarında zina eden erkek ve kadının evlenme durumlarını dile getiren ayetle ilgili bazı açıklamalar yapmaktadır. Bu açıklamalara geçmeden önce âyetin mealini verelim:

*“Zina eden erkek ancak zina eden veya müşrik bir kadınla evlenir, zina eden kadınla da ancak zina eden veya müşrik bir erkek evlenir. Bu müminlere haram kılınmıştır.”*⁵²⁵

Âyette zahiren net bir hükümle karşı karşıyayız. Âyette zina eden erkek ve kadınların ya zina eden erkek veya kadınlarla ya da müşriklerle evlenmesine müsaade ediliyor. Âyet, harici bir evliliğe yani zina eden erkek ve kadının iffetli bir erkek ya da kadınla evlenmesine cevaz vermiyor. Mâtürîdî, bu âyetin zahirine bakıldığında ortaya çıkan anlamı, diğer delillerle bütüncül bir şekilde değerlendirdiğinde mevcut durumun farklı bir hükme evrildiğini ifade etmektedir. Konu ile ilgili Mâtürîdî, “*imân etmedikleri müddetçe müşrik kadınlarla evlenmeyin...*”⁵²⁶ âyetinin gereği olarak bu âyetin, zina eden erkekleri istisna etmesi gerekirdi, ya da “*...imân etmedikleri müddetçe müşrik erkelerle kadınlarınızı evlendirmeyin...*”⁵²⁷ âyetinin gereği olarak bu âyet, yine zina eden kadınları istisna etmeliydi, demektedir. Ancak her iki meselede de böyle bir istisna yoktur. Aksine fakihler ittifakla şunu ifade etmektedirler ki, zina eden de olsa mümin bir kadın ya da erkeğin müşrik biri ile nikahlanması câiz değildir.⁵²⁸

Mâtürîdî, bazı kimselerin bahse konu âyetin nüzûl sebebi olarak gösterilen Mersed hadisine⁵²⁹ dayanarak ifade ettiği ve iffetli kimselerin zina eden insanlarla

⁵²⁵ Nûr 24/3

⁵²⁶ el-Bakara 2/221.

⁵²⁷ el-Bakara 2/221.

⁵²⁸ Mâtürîdî, *Tevlâtü'l-Kur'ân*, 10/112; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7/481; Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 1/269; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 2/105.

⁵²⁹ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebi Dâvûd*, ed. Şuayb Arnavut (Lübnan: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 2009), “Nikah”, 4 (2051). (Amr bin Şuayb babası ve dedesi tariki ile rivayet ederek şöyle dedi: Mersed bin Ebû Mersed el-Ganevî, Mekke'ye esir götürürdü. Mekke'de Anâk adında bir fahişe vardı. O kadın Mersed'in dostu idi. Mersed şöyle dedi: Ben, Nebi'ye (s.a.s.) geldim ve “Ya Resulallah! Anâk'la evleneyim mi?” dedim. Resulullah (s.a.s.) bana cevap vermedi, sustu. Mütâkibin: “Zina eden erkek, ancak zina eden yahut müşrik bir kadını nikâhlar! Zina eden kadın da ancak zina eden yahut müşrik bir erkeğe nikâhlanır! Öyleleriyle evlenmek mü'minlere haram

evlenemeyeceği yorumuyla ilgili olarak, bu âyetin nüzûlüne sebep olan kimseler hakkındaki yorumlar için, “şayet kötü kadınlara evlilik teklif etmek isteyen kimseler de zina eden biri olsaydı, o zaman doğru bir yorum olurdu. Halbuki böyle bir durum vaki değildir”, diyerek bu yorumu isabetli bulmaz.⁵³⁰

Mâtürîdî, bir başka açıklamasında ise zina edenlerin nikahının yasaklanmasındaki yasağın nikah değil de zinanın bizzat kendisi olabileceği ihtimalini değerlendirir. Nasıl ki Nisâ Sûresinin 43. âyetinde ifadesini bulan “*Ey imân edenler, sarhoşken namaza yaklaşmayınız...*” emri ile yasak kapsamındaki amelin namaz değil de içki içmenin yasak oluşu anlaşılıyorsa, bu âyetle de asıl maksadın nikâhı yasaklamak değil zinanın yasaklanması olabilir, demektedir. Ona göre, zinanın yapılması, zina eden erkek ve kadını toplum içinde yaptıkları bu kötü fiil ile meşhur eder ve artık bu fiil ile anılır olurlarsa, iffetli kadın ve erkeklerin zinayı işleyenlerle evlenmek istemeyeceği gerçeğinden hareketle böyle bir açıklama yapmaktadır. Durum böyle olunca da zina eden erkek ve kadınlarla nikahlamak için yine zina eden erkek ve kadınlar, bir de müşrikler kalacaktır. Mâtürîdî, bu durumda böyle bir sonuçla karşılaşmamak için zinaya düşülmemesi noktasında bir uyarı mahiyetinde olduğunu söylemektedir.⁵³¹ Mâtürîdî, bu âyetin bir başka açıklamasında ise zina eden erkek ve kadınların kendileri gibi insanları isteyebileceğini ya da kendileri gibi zinayı günah kabul etmeyen müşrikleri tercih edebileceklerini ifade etmektedir.⁵³²

Mâtürîdî, eserinde zina eden kadınların kocalarına haram olacaklarına dair bazı görüşlere cevap vermektedir. O, böyle bir haramlığın izahının olmadığını belirterek, şunu dile getirmektedir:

“Eğer âyetin yorumu onların sandıkları gibi olsaydı o takdirde zina eden kadın kocasına -evlenmesi yasaklanmış olması hasebiyle- haram olurdu. Görmez misin ki bir erkeğin başkasının iddetini bekleyen bir kadınla evlenmesi câiz değildir. Şayet bir erkek, başka birisinin karısıyla şüphe yoluyla ilişkiye girse kadının bundan dolayı

kılınmıştır!” Nûr Sûresi üçüncü ayeti indi. Bunun üzerine Resulullah (s.a.s.) beni çağırdı ve bu âyeti bana okudu ve şöyle buyurdu: “O kadını nikâhlama!”

⁵³⁰ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/113.

⁵³¹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/114.

⁵³² Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/114.

iddet beklemesi gerekir ve bu durumda kadının kocasına haram olması gibi bir sonuç gerekmez."⁵³³

Bu mesele Hanefî kaynaklarda da aynıyla vakidir. Hanefî kaynakların evlenilmesi haram olanlar listesinde zina eden kadınların kocalarına haram olacaklarına dair herhangi bir ibare bulunmamaktadır.⁵³⁴

Mâtürîdî, Nûr sûresi üçüncü âyetindeki hükümler hakkında Hanefî mezhebine muhalefet etmemiştir. Zira âyetin zahirine bakıldığında zina eden erkek ve kadın sadece kendi denkleri ve müşriklerle evlenebilirken Mâtürîdî, yukarıda zikretmiş olduğu deliller ışığında, zina ettikten sonra tevbe edip halini ıslah eden bir kimsenin şartlar olgunlaşınca iffetli bir kimse ile de evlenebileceğinin câiz olabileceğini söylemektedir. Nitekim konu ile ilgili Hanefî kaynaklarda geçen nikah akdi yapılamayacak kimselerin içerisinde zina eden erkek ya da kadın diye bir madde bulunmamaktadır.⁵³⁵ Hanefî fakihî Cessâs, konu ile ilgili eserinde, "*büyük İslâm merkezlerindeki fakihlerin zina eden bir kadınla evlenilmesinin câiz olduğu konusunda ittifak olduğunu*" dile getirmektedir.⁵³⁶

2.1.3. Kazf Haddi

Kazf, sözlükte "atmak" manasına gelir.⁵³⁷ Istilahta ise kadın olsun erkek olsun iffetli birine zina isnat etmektir.⁵³⁸ Kazf, büyük günahlardandır.⁵³⁹ Cahiliye devrinde oldukça yaygın olan bu davranış, o dönem aile hayatını tehlikeye sokan, cinayetlere sebep olan kötü bir adet olarak zikredilmektedir.⁵⁴⁰ Böyle vahim sonuçlara sebep olan bu suçtu Allah, had kapsamında cezalandırılmasını emretmiş ve böylece iffetli

⁵³³ Mâtürîdî, *Tevlâtü'l-Kur'an*, 10/115.

⁵³⁴ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 7/487; Serahsî, *Mebûsût*, 4/370-395.

⁵³⁵ Serahsî, *Mebûsût*, 4/370-395; Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, ed. Mahmûd Ebû Dakika (Kahire: Matbaatu'l-Halebî, 1937), 3/84-88.

⁵³⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 7/484.

⁵³⁷ İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, 831; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 8/245; Hamza Aktan, "Kazf", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/148-149.

⁵³⁸ Merginânî, *El-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübedî*, 2/355; Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 4/93; Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve Istulâhatü Fıkhiyye Kamusu*, 3/18; Serinsu, *Dini Terimler Sözlüğü*, 198.

⁵³⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 8/245; Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/130.

⁵⁴⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/54.

kimseleri bir anlamda korumaya almıştır.⁵⁴¹ Zira kazf suçu, hem muhatabın kendi psikolojisinde hem de toplum nazarında tamiri mümkün olmayan yaralar açarak cemiyetin düzenini tehdit eder.⁵⁴² Fıkıhta asıl olan ne zarar vermek ne de zarara uğramaktır.⁵⁴³ İslâm böylece kazf gibi onur kırıcı bir suçun cezasını dört şahit getirilemediğinde hürse seksen, köleyse kırk sopa⁵⁴⁴ olarak takdir etmiş ve bununla suçun oluşturduğu olumsuz havayı ve hak kaybını önlemek, mağduru ve toplumu teskin etmek yoluna gitmiştir.⁵⁴⁵ Buna mukabil eğer suç dört şahit ile sabit olursa aleyhinde şهادette bulunulan kimseye had uygulanması gerekmektedir.⁵⁴⁶ Kazf, insan onur ve haysiyetine yapılabilecek en kötü davranışlardan biri olarak zikredilmiş ve bu insanî hak, Kur'ân tarafından korumaya alınmıştır.⁵⁴⁷ Bundan dolayı Allah, aynı zina gibi kazf suçuna da ağır cezalar getirmiştir.⁵⁴⁸ Kazf suçu, Nûr sûresi, dördüncü âyetle hükme bağlanmıştır.

“İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkanların tâ kendileridir.”⁵⁴⁹

Âyette, iffetli kadınlar hakkında herhangi bir şekilde zina isnadında bulunanlardan, olayla ilgili dört şahit getirmeleri istenmekte, dört şahit getiremeyenler hakkında iffetli bir kadına zina isnadında bulunup da iddiasını delillendiremediğinden dolayı iffete iftira suçundan had cezasının uygulanması istenmektedir.

Mâtürîdî, bu âyette geçen “atanlar” ifadesinden neyin kastedildiği ile ilgili meseleyi âyetin devamında dile getirilen dört şahit şartına istinaden, bu atılan şeyin hür kadınlara zina iftirası olduğunun anlaşıldığını dile getirmektedir. Zira dört şahit, sadece zina suçunda istenmektedir.⁵⁵⁰ Ayrıca âyette geçen muhsanlıktan maksadın hür

⁵⁴¹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/144; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 4/94.

⁵⁴² Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/130.

⁵⁴³ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 124.

⁵⁴⁴ Kudûrî, *Muhtasarü'l-Kudûrî fi'l-Fıkhı Hanefî*, 199; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 4/93; Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhîyye Kamusu*, 3/229; Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/116; Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/119.

⁵⁴⁵ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhîyye Kamusu*, 3/230.

⁵⁴⁶ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 7/489.

⁵⁴⁷ Aktan, “Kazf”, 25/148-149.

⁵⁴⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/117; Aktan, “Kazf”, 25/148-149.

⁵⁴⁹ Nûr 24/4

⁵⁵⁰ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/116; Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/117.

kadınlar olduğunu dile getirmekte⁵⁵¹ ve Nisâ Sûresinin 25. âyetinde geçen⁵⁵² cariyelerle ilgili hükümden yola çıkarak bu ifadeyi delillendirmektedir. Bununla birlikte hem zina hem de kazf ile ilgili cezaların, şartlar oluşunca aynıyla erkekleri de kapsadığını belirtmektedir.⁵⁵³ Yani, nasıl ki iffetli bir kadına zina iddiasında bulunulur da bu iddia ispat edilemediği takdirde kazf âyeti devreye girip kadını koruma altına alıyorsa aynı şekilde iffetli bir erkeğe de zina iddia edilip ispat edilemediğinde bu âyet devreye girer ve bu sefer de erkeği koruma altına alır. Mâtürîdî'nin bu yorumları Hanefî kaynaklarla örtüşmektedir.⁵⁵⁴

Mâtürîdî, iftiranın ispatı ile ilgili dört şahidi getiremeyenlere vurulması gereken seksen sopa cezanın, hemen, kazf anında tatbik edilip edilmeyeceği ile ilgili meselede, âyetin zahirine göre iftira atanın ölüm zamanına kadar şahit getirme hakkının olduğunu ifade etmektedir. Ancak ona göre âyetin ye's anına kadar şahit getirebilir diye anlaşılması haddin uygulanmasını bir anlamda imkânsız kılmaktadır. Zira ölüye had uygulanamaz. Ya da iddia sahibinin ölüm anında zaten şahit bulması mümkün değildir.⁵⁵⁵ Mâtürîdî, bu noktada ye's ve ölüme istinaden haddin düşmesi ihtimalinden dolayı had cezasının, iddia sahiplerinin sanki ölüme kadar şahit getirme hakları varmış gibi beklenti içine girilmeden ancak dört şahidin getirilebilmesi için mahkeme tarafından verilen sürenin de beklenilmesi neticesinde dört şahit getiremeyenlere uygulanması gerektiği kanaatini dile getirmekte ve şöyle bir delil sunmaktadır: *“Meselâ bir kimse kisas ya da başka bir hak ikrarında bulunsa, sonra da o eylemden affını iddia etse ya da ikrar etmiş olduğu suçun ıskatını ya da ondan temize çıkışını istese, o esnada ortaya konulan beyyine olmadan tasdik olunmaz.”* demektedir.⁵⁵⁶ Konu ile ilgili Hanefî âlim Serahsî, zina iddiasında bulunan birine, mahkemenin şahit getirebilmesi için vermesi gereken sürenin, mahkeme oturumunun (gününün) bitimine kadar olduğunu düşünmektedir.⁵⁵⁷ İmâmeyne göre ise bu süre iki

⁵⁵¹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/116.

⁵⁵² en-Nisâ 4/25: “...Evlendikten sonra bir fuhuş yapırlarsa, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır”.

⁵⁵³ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/118.

⁵⁵⁴ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanai' fi Tertibi's-Şerâi*, 7/41; Merginânî, *El-Hidâye fi Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, 2/356; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 4/93; Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/118.

⁵⁵⁵ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/119.

⁵⁵⁶ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/119.

⁵⁵⁷ Serahsî, *Mebûsât*, 9/194; Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 3/242.

ya da üç gün ile sınırlıdır.⁵⁵⁸ Bu ifadelerden de anlaşılmaktadır ki konu ile ilgili Mâtürîdî ile Hanefî mezhebi aynı doğrultuda düşünmektedir. Hanefî kaynaklara baktığımızda Mâtürîdî'nin görüşlerine muvafık görüşlerin olduğu başka görüşlere de rastlamak mümkündür.

Mâtürîdî, cezanın infazı ile ilgili uygulamanın cildi yaralamadan ve vücudun hep aynı bölgesine olmadan yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte sopa cezasının infazının hiçbir zaman baş, yüz ve cinsel organlara uygulanamayacağını belirtmektedir.⁵⁵⁹ Hanefî fakihlerinden Serahsî, konu ile ilgili *el-Mebsût* adlı eserinde Mâtürîdî'nin bu yorumuna benzer bir yoruma yer vermektedir.⁵⁶⁰ Ayrıca diğer Hanefî eserlerde de bu konu aynıyla mevcuttur.⁵⁶¹

2.1.4. Şâhitlik

Sözlükte “göz ve basiretle görerek hazır olmak, haber vermek, gözlemek, görmek” gibi anlamlara gelen şehâdet kelimesinden türeyen şâhit, ıstılahta olaya gözüyle ya da kulağıyla tanık olan, tanıklık eden anlamlarına gelmektedir.⁵⁶² Fıkıhta adaleti tesis ettiğinden dolayı şâhitliğin ayrı bir önemi vardır. Hakikatin ortaya çıkması şâhitliğin ikamesi ile mümkündür. Hangi suça kaç şâhit gerekli, bu şâhitlerin vasıfları neler olmalı, şâhitlikten çekilme olur mu, olursa nasıl olur, sonucu ne olur gibi sorular konunun hassasiyetini ortaya koyması bakımından önemlidir. Mesela kısasta iki erkek şâhit aranırken zina haddinin uygulanabilmesi için dört erkek şahide ihtiyaç duyulur. Özel hallerde ise kadınların şâhitliğine başvurulur. Hadler ve kısas dışındaki suçlarla ilgili iki erkek ya da bir erkek iki kadının şâhitliği yeterli görülür.⁵⁶³ İslâm âlimleri, şâhitlik etmeyi iyi kulların özellikleri arasında saymışlardır. Âlimler, şâhitliğin Allah'ın bir emri olduğundan dolayı farzı kifâye olduğunu, davacının istemesi halinde

⁵⁵⁸ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 3/243.

⁵⁵⁹ Mâtürîdî, *Tevlâtü'l-Kur'ân*, 10/128; Merginânî, *El-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, 2/341.

⁵⁶⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 9/112.

⁵⁶¹ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 3/245; Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/100.

⁵⁶² İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, 564; H. Yunus Apaydın, “Şahit”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/278-283.

⁵⁶³ Kudûrî, *Muhtasarü'l-Kudûrî fî'l-Fıkhı Hanefî*, 219. Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 2/140; Apaydın, “Şahit”, 38/278-283.

şâhidin bu vazifeden içtinap edemeyeceği konusunda birleşmişlerdir.⁵⁶⁴ Ancak had suçlarına şâhitlik gibi bazı şâhitlikler vardır ki, kişisel hak kaybı olmadığı müddetçe, bu şâhitliklerde şâhit muhayyer bırakılmıştır. Şâhit, bu muhayyerlik kapsamında ahlaksızlığı afişe etmek gibi bir durumla karşı karşıya ise bu şâhitliği yapmayıp onun yerine olayı örtbas etmeyi tercih edebilir.⁵⁶⁵

Nûr Sûresinin dördüncü âyetinde kazf meselesinden sonra şâhitlik bahsi gelmektedir. Konu ile ilgili âyet şu şekildedir:

*“İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şâhit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şâhitliklerini asla kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkanların tâ kendileridir.”*⁵⁶⁶

Mâtürîdî, âyetin zahirine bakarak zina iddiasında bulunan kimsenin iddiayı doğrulayacak şâhitler getirmesi için kendisine mühlet verilmesi gerektiği kanaatindedir.⁵⁶⁷ Ancak bu mühletin zina iddiasında bulunan şahsın ölümüne kadar uzamasının doğru olmadığını belirtmektedir. Zira ona göre şâhitliğin ölüme kadar ertelenebilir olması risk taşımaktadır. Ayrıca bu ertelemeye şâhitliğin, şahısların ölüm ihtimalinden dolayı hiç yapılamaması gibi bir durum da ortaya çıkarmaktadır. Mâtürîdî, şâhit getirebilmesi için kişiye mühlet verilmesi ile ilgili meselede, âyetin yorumu içerisinde net bir zaman diliminden bahsetmemekle birlikte Mâtürîdî'nin bu görüşünü desteklemesi babından, ilmî manada içinde olduğu Hanefî kaynaklarda geçen ve şâhitliğin mahkeme gününün sonuna kadar ya da en geç iki-üç gün içinde yapılması gerektiği görüşü, muhtemelen Mâtürîdî için de aynıyla vakidir.⁵⁶⁸

Mâtürîdî'ye göre bir kimse için had cezası, kazf ile birlikte gerekli olur. Artık bu durumdan sonra kişi ikrarından dönüp, suçtan affını ya da suçun ıskatını talep etse, bu talep beyyine olmadan yerine getirilmez. Kâziften ya dört şâhit getirmesi istenir ya da kâzife had cezası uygulanır.⁵⁶⁹ Hanefî âlimlerinden Serahsî kâzifin ikrarından

⁵⁶⁴ Merginânî, *El-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, 2/139; Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 2/139; Apaydın, “Şahit”, 38/278-283.

⁵⁶⁵ Apaydın, “Şahit”, 38/278-283.

⁵⁶⁶ Nûr 24/4

⁵⁶⁷ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/119.

⁵⁶⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/119; Serahsî, *Mebûsât*, 9/194.

⁵⁶⁹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/119.

dönmesiyle ilgili “*ikrardan dönmek işlemez*” diyerek, Mâtürîdî’nin görüşüne muvafık bir görüş beyan etmiştir.⁵⁷⁰

Mâtürîdî bu âyetin yorumunda, kazf sebebiyle şahitlik edeceklerin fâsık olmasının câiz olduğunu ve kazf iddiasında bulunandan had cezasını düşüreceğini söylemektedir. Hatta ona göre aslolan bu olayda adil şahit istenmemesidir. Ona göre adil şahit, bu olayın gerçekleştiği yerde bulunmaz. Böyle bir olaya adil insan bakmaz. Bu yüzden bu konuda fâsıkın şehâdeti kabul edilir. Mâtürîdî’ye göre fâsık, günahından dolayı şahitlik yapmaya uygun değilse de kazf konusunda şehâdet ehlidir. Zira kazf iddiasında bulunan bir koca, fâsık da olsa şehâdetinin kabul edilmesi⁵⁷¹ ve bu şehâdete binaen karı-koca arasında liâna hükmedilmesini, bu konuda fâsıkın şehâdetinin kabul edilebileceğine dair bir delil olarak sunmaktadır. Mâtürîdî bu açıklamalarından sonra her ne kadar şahit, fâsık da olsa ortaya çıkan haberin doğru olma ihtimalinin haddin uygulanması açısından bir şüphe doğuracağından fâsıkın şehâdeti ile had, şüpheye binaen düşürülür, kanaatindedir.⁵⁷² Haddin düşürülmesi ile ilgili Hanefî âlim Serahsî, “... sonra dört şahit getirmeyenlere ...”⁵⁷³ âyetine dayanarak zina iddiasında bulunan kimsenin fâsık da olsa dört şahit getirdiğinden yola çıkarak kişiye had cezasının uygulanamayacağını ifade etmektedir.⁵⁷⁴ Mâtürîdî’nin bu konuda da Hanefî mezhebi ile aynı doğrultuda olduğu görülmektedir.

Mâtürîdî, şahitlerin mahkemeye ayrı ayrı gelmesi konusundaki meseleye de açıklık getirmektedir. Ona göre şahitlerin meclis birliği etmeleri gerekmektedir.⁵⁷⁵ Eğer şahitler arasında meclis birliği yoksa zina iddiasında bulunan tüm şahitlere had cezasının uygulanması gerektiğini ifade etmektedir. Mâtürîdî, konu ile ilgili şöyle bir delil getirmektedir. Hz. Ömer (r.a.) zamanında bir kimse için iddia edilen⁵⁷⁶ zinanın ispatında şahitlerden üç kişinin aynı ifadeyi ancak dördüncü kimsenin başka bir ifadeyi vermesi üzerine Hz. Ömer (r.a.), “*bir başka dördüncü kimse var mı şahit olarak getireceğiniz*” diye beklemeden bahse konu üç kişi hakkında kazf cezası uygulamıştır.

⁵⁷⁰ Serahsî, *Mabsût*, 9/194.

⁵⁷¹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 7/573.

⁵⁷² Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/120.

⁵⁷³ Nûr, 24/4.

⁵⁷⁴ Serahsî, *el-Mabsût*, 9/89.

⁵⁷⁵ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/120.

⁵⁷⁶ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/121 (41 numaralı dipnot).

Mâtürîdî, bu delile dayanarak, eğer ki Hz. Ömer (r.a.), meclis birliği şartı olmasaydı, zikredilen soruyu sorup, varsa getirilebilecek başka şahit, onu getirmelerini talep eder, yeni şahidin gelmesini bekler ve şahıslardan haddi düşürmeye çalışırdı, diyerek haddin düşmesi gerektiğine işaret etmektedir.⁵⁷⁷ Mâtürîdî, şahitlerin meclis birliği meselesine, nikah şahitliğini de delil olarak sunmaktadır. O, nasıl ki nikahta iki şahidin aynı mecliste olmaları fakihlerce gerekli görülüyorsa, kazf gibi daha üst bir davada şahitlerin bir arada olmaları daha çok önem arz etmektedir, diyerek konuya dikkat çekmektedir.⁵⁷⁸ Bu konu hakkında Hanefî kaynaklarda şahitlerin meclis birliği etmesi gerektiği ile ilgili kayıtlar mevcuttur.⁵⁷⁹

Mâtürîdî, dört şahitten birinin koca olması durumunda kocadan haddin düşeceğini ifade etmektedir. Zira ona göre bir kocanın karısı hakkında yaptığı şahitlik, aslında kendi aleyhinedir. Bir kimsenin kendi aleyhine olan bir şahitliği makbuldür. Nasıl ki bir kocanın karısı hakkındaki borçlar, kısas, hırsızlık gibi suçlarda aleyhine şahitliği geçerli ise kazfın ispatında da geçerli olur, demektedir.⁵⁸⁰ Mâtürîdî, kocanın burada liân yaptığını ve kendi lehine şahitlik yaptığını iddia edenlere de cevap olması bakımından bazı delileri ileri sürmektedir.⁵⁸¹

Mâtürîdî, “*bundan sonra tövbe edip hallerini düzeltenler müstesna. Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir*”⁵⁸² ifadeleri ile ilgili kendisine kazf haddi uygulananların şahitliklerinin kabul edilip edilmemesini iki açıdan değerlendirmektedir. Bunlardan birincisi kâzifin aldığı had cezasıdır. Had cezası, kâzifin güvenilirliğini töhmet altında bırakmıştır ki bu durum, onun şahitliğinin ebediyen kabul edilmemesi için yeter bir sebeptir. Bir diğer açıdan eğer kâzif, iddiasından rücu ederse bu sefer de yalancılık töhmetinden kurtulamayacağı için yine ebediyen şahitliği kabul edilemez, demektedir.⁵⁸³ Hanefî mezhebinin önemli eserlerinden Kudûrî *el-Muhtasar*'ında, Mevsîlî de *el-İhtiyâr*'ında bu konuyla alakalı

⁵⁷⁷ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/121.

⁵⁷⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/121.

⁵⁷⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 9/90.

⁵⁸⁰ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/122.

⁵⁸¹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/122.

⁵⁸² Nûr 24/5.

⁵⁸³ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/123.

aynı hükümleri zikretmektedirler.⁵⁸⁴ Mâtürîdî konu ile ilgili kâzifin tövbeden sonra şahitliğinin kabul edileceğini iddia edenlere⁵⁸⁵ cevap olması babından bazı izahlar yapıp, bu iddianın yanlış olduğunu zikretmiş, konuyla ilgili de bazı deliller sunmuştur. Sonuç olarak Mâtürîdî, tövbenin kişinin günahlarını gidereceğini ancak şahitliğini geri getirmeyeceğini ifade etmektedir.⁵⁸⁶ Hanefî mezhebine göre de tövbenin durumu böyledir.⁵⁸⁷

Mâtürîdî, kazften dolayı had cezası almış bir kimsenin şahitliğinin cezanın tatbikinden sonra ebediyen geçersiz olacağını ifade etmektedir. Ancak ona göre had cezası alan bir kimse, cezası tatbik edilmeden hemen önce bir başka meseleyle ilgili şahitlik edecek olsa şahitliği makbuldür.⁵⁸⁸ Konu ile ilgili Hanefî fakihlerden Cessâs da *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eserinde Ebû Hanîfe ve diğer önde gelen Hanefî âlimlerin aynı görüşte olduklarından bahsetmektedir.⁵⁸⁹

2.1.5. Mülâane

Liân ya da mülâane, sözlükte “kovmak, Allah’ın rahmetinde uzaklaşmak, belirlenmiş yoldan atılmak ve uzaklaştırılmak” anlamlarına gelen la’n (لعن) kökünden türemiştir. Bir başka manada la’n, âhirette Allah’ın cezasına müstahak olmak, dünyada ise Allah’ın rahmetinden ve merhametinden uzaklaşmak demektir. Bu manada “liân” ve “mülâane” aynı kökten gelen iki ayrı kavramdır. “Liân” kendine ya da bir başkasına lanet okumak, “mülâane” karşılıklı lanetleşmek demektir.⁵⁹⁰ Fıkıhta liân ya da mülâane, bir kocanın, karısı hakkında zina ettiğini ya da evlilik bağı varken doğan/doğacak çocuğun kendisinden olmadığını iddia etmesi üzerine hâkimin huzurunda doğru söylediğine dair yemîn etmesi ve karısının da aynı usûlde yemînle

⁵⁸⁴ Kudûrî, *Muhtasarü'l-Kudûrî fi'l-Fıkhı Hanefî*, 220; Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 2/147; Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/116.

⁵⁸⁵ Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/118.

⁵⁸⁶ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/124-125; Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/128.

⁵⁸⁷ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 7/507; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*, 8/268; Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/55.

⁵⁸⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/123.

⁵⁸⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 7/501.

⁵⁹⁰ İsfahânî, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, 961; Mehmet Âkif Aydın, “Liân”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/172-173.

bunu reddedip masum olduğuna dair yemîn etmesidir.⁵⁹¹ Eğer koca, karısı hakkında zina iddiasından vazgeçmez, kadın da iddiayı/suçunu kabul edip, itiraf etmezse aralarında liân hükümleri geçerli olur.⁵⁹² Liân, olayla ilgili kocanın karısına yönelik iddiasını zikrederek, dört defa Allah'ı şahit tutması ve beşincisinde “eğer yalan söylüyorsam Allah'ın laneti üzerime olsun” demesiyle; buna mukabil kadının da olayla ilgili dört defa böyle bir suç işlemediğine dair Allah'ı şahit tutması ve beşincisinde “eğer doğru söylüyorsa Allah'ın gazabı üzerime olsun” demesiyle gerçekleşir.⁵⁹³

Liân, Nûr sûresinin, 6, 7, 8 ve 9. âyetlerinde hükme bağlanmıştır. Âyetlerin meali şu şekildedir:

“Eşlerine zina suçlamasında bulunup da kendilerinden başka tanıkları olmayanların her birinin tanıklığı, dört kere, doğru söylediğine Allah'ı tanık göstermesi; beşinci olarak da ‘eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lanetine uğramasını’ söylemesidir.”

“İftiraya uğrayan kadının dört kere, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna Allah'ı tanık göstermesi kendisini ceza görmekten kurtarır.”

“Kadının beşinci tanıklık ifadesi, eğer kocası doğru söyleyenlerden ise kendisinin Allah'ın gazabına uğramayı dilemesi olacaktır.”⁵⁹⁴

Âyetlerin genel muhtevası, zina iddiasında bulunan kocanın karısı ile arasındaki sürecin nasıl işleyeceği ve olayın nasıl sonuçlandırılacağı ile ilgili hükümlerdir. Mâtürîdî, ilk olarak bu âyetlerin nüzûl sebebini uzun uzun yazdıktan sonra bazı fikhî değerlendirmelere geçmektedir. Mâtürîdî, âyetin zahirine göre karı ya da kocanın veyahut da ikisinden birinin, Müslüman-kâfir, hür-köle olmaları liân hükümlerini değiştireceğinden hareketle, karının kâfir ya da câriye olması veyahut da eşlerden birinin köle ya da her ikisinin köle olmasının liânı yapmayı imkânsız

⁵⁹¹ Kudûrî, *Muhtasarü'l-Kudûrî fi'l-Fıkhı Hanefî*, 167; Serahsî, *el-Mebsût*, 7/39; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiu's-Sanai' fi Tertîbi's-Şerâi*, 3/237; Merginânî, *El-Hidâye fi Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, 2/270; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 3/167.

⁵⁹² Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/137.

⁵⁹³ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 7/552-553; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhîyye Kamusu*, 2/325-326; Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/140; Aydın, “Liân”, 27/172-173; Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/56.

⁵⁹⁴ Nûr 24/6-9.

kılacağı zikretmektedir.⁵⁹⁵ Çünkü, liân hükümlerinin geçerli olabilmesi için eşlerin muhsan olması gerekir.⁵⁹⁶ Bu haller her ikisi açısından da şahitliklerinin ve yemîninin geçerli olmasına mani bir durumdur. Kölelik ve kâfirlık şahitlik ve yemîn üzerinde noksanlık meydana getirmiştir. Hal böyle olunca kişi muhsan olmaktan çıkmış ve böyle bir durumda da liân yapılamaz olmuştur.⁵⁹⁷ Bu konuda “*kâfirin yemîni Müslümanın yemînine denk düşemez*” diyerek, Müslümanın sözü ve mevkisi ile diğerlerini ayırarak işi vuzuha kavuşturmuştur.⁵⁹⁸ Mâtürîdî’nin bu görüşleri ile ilgili Hanefî mezhebinde de aynı yönde fetvalar vardır.⁵⁹⁹

Mâtürîdî aynı âyetlerin yorumunda iki meseleye daha dikkat çekmektedir. Bu meselelerden birisi liân sonucu, ayrılığın hemen gerçekleşip gerçekleşmeyeceği ile çocuğun nesebinin kime ait olacağı meselesidir. Bunlardan ilk meseleye Mâtürîdî, bazı ilim ehli insanların iddia ettiği gibi koca, yemîn eder etmez -mahkeme ayırmasa bile- ayrılığın gerçekleşeceği düşüncesini doğru bulmaz. Ona göre ayrılığın gerçekleşebilmesi için yemînden sonra mahkemenin karı-kocayı tefrik etmesi gerekir.⁶⁰⁰ Yoksa ayrılmanın gerçekleşmeyeceğini beyan eder. Konu ile ilgili Ebû Hanîfe’nin de Mâtürîdî ile aynı yönde fetvası vardır.⁶⁰¹

Çocuğun nesebi ile ilgili Mâtürîdî, kocanın yemîni tamamlamasının ardından nesebin anneye geçmesinin câiz olduğunu söylemektedir.⁶⁰² Bu meseleyi bir hadisle de desteklemekte ve konu ile ilgili şu hadisi zikretmektedir: “*Naft, İbn Ömer’den rivayet etmiştir ki bir adam Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında karısı ile arasında mülâanede bulundu ve kadının çocuğunun kendisinden olmadığını söyledi. Hz. Peygamber onların arasını ayırdı ve çocuğun nesebinin kadına ait olduğunu*

⁵⁹⁵ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur’ân*, 10/131.

⁵⁹⁶ Muhsan/muhsana olmanın şartları hakkında geniş bilgi için bk: Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 3/20.

⁵⁹⁷ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur’ân*, 10/131.

⁵⁹⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur’ân*, 10/132.

⁵⁹⁹ Serahsî, *Mebûsât*, 7/61.

⁶⁰⁰ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur’ân*, 10/134.

⁶⁰¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur’ân*, 7/582; Serahsî, *Mebûsât*, 7/65.

⁶⁰² Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur’ân*, 10/134-135.

söyledi.”⁶⁰³ Mâtürîdî’nin, liân sonrası çocuğun nesebinin anneye geçmesiyle ilgili meselede Hanefî mezhebine muhalif davranmadığını görmekteyiz.⁶⁰⁴

Mâtürîdî bu âyetler ile ilgili son olarak şu hükmün üzerinde durmaktadır. Hâkim, koca ile karının arasını ayırdıktan sonra koca kendini tekzip etse, durum ne olur? Eşi ile tekrar evlenebilir mi, evlenemez mi? Mâtürîdî, bu kimselerin asla bir araya gelemeyeceklerine dair bazı ilim ehli zevâtın kanaatlerinin temelinde, Hz. Ömer ve Hz. Ali’den mervi “*Liânda taraflar asla bir araya gelemezler*” rivayetinin olduğunu söylemektedir. Ancak Mâtürîdî buna şöyle cevap verir ve der ki:

*“Haberde “Liânda taraflar asla bir araya gelemezler” denirken “tövbe etse ve kendisini tekzip etse de!” denilmiyor ki. Bu itibarla “Bir araya gelemezler” diye hükmetmelerinin her ne kadar “tövbeden önce ve sonra anlamına gelme imkânı içermesi itibariyle karşı taraf için delil olma ihtimali varsa da “karşılıklı liân yemînlerinde sebat ettikleri ve kocanın isnadında ısrarlı olup, kendisini tekzip etmediğinde” şeklinde kayıtlı olması da mümkündür.”*⁶⁰⁵

demektedir. Yani Mâtürîdî, koca kendini tekzip etse ve ardından tövbe edip, halini ıslah etse tekrar ayrıldığı kimseyle evlenebilir, diyor. Bu iddiasını da Nûr Sûresi’nin onuncu âyeti ile de delillendirmektedir. Âyette geçen “*Allah tövbeleri devamlı kabul eden hüküm ve hikmet sahibi olan*” anlamındaki “*Tevvâb*” kelimesine dayandırmakta ve şöyle demektedir: “*Allah Teâlâ onlardan tövbe sonucu lâneti kaldırır. Lânet kaldırılınca da eşlerin birbirinden yararlanması ve yeniden bir araya gelmeleri câiz olur.*”⁶⁰⁶ Mâtürîdî, konu ile ilgili Kehf sûresinin, yirminci âyetini⁶⁰⁷ de bir başka delil olarak sunmaktadır. Mezkur âyete göre “*işte o zaman ebediyen kurtuluşa eremezsiniz*” meâlindeki kayıt, “*dinlerinde devam ettikleri müddetçe*” kaydı ile sınırlıdır. Eğer onlar bu hal üzerinden dönerler ve İslâm’a girelerse kurtuluşa ererler kaydıyla nihai hüküm olarak değişikliğe uğramaktadır. Yani Mâtürîdî, mezkur âyete dikkat çekerek, liân yapan koca, iddiasında sabit durduğu müddetçe yukarıda bahsi geçen rivayet gereğince bir araya gelemezler, demektedir. Ancak koca, kendini tekzipten sonra tövbe ederse

⁶⁰³ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/135.

⁶⁰⁴ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7/581; Serahsî, *Mebûsât*, 7/79-92.

⁶⁰⁵ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/137.

⁶⁰⁶ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/139.

⁶⁰⁷ el-Kehf 18/20: “Çünkü onlar eğer sizi ele geçirirlerse ya taşlayarak öldürürler ya da kendi dinlerine döndürürler; işte o zaman ebediyen kurtuluşa eremezsiniz.”

liân hükümlerinin uygulanmayacağını ve tövbesinin makbul olduğunu dile getirmektedir. Bu durumda çocuğun nesebi babada kalmaya devam eder.⁶⁰⁸ Buna binaen Mâtürîdî, ayrıldığı eşi ile birlikte olmaya devam edebileceğine dair bu âyeti delil olarak sunmaktadır.⁶⁰⁹ Mâtürîdî, koca liândan sonra ve mahkeme ayırmadan önce kendini tekzip ederse bu durumda kocaya had cezası gerekir, der ve yine ona göre her ikisi de nikâhları üzere olmaya devam ederler. Mâtürîdî'ye göre liân sonucu gerçekleşen ayrılık, bir bâin talaktır.⁶¹⁰ Kocanın kendini tekzibinden sonra liân hükümlerinin iptali ile ilgili Hanefî ulemasından Kâsânî, eserinin “*liân hükümlerinin iptali*” bölümünde bu konudan mevzu bahisle, liân hükümlerinin iptal olacağını kayıt altına almıştır.⁶¹¹

2.1.6. Yemîn ve Yemînden Dönme

Sözlükte yemîn, “sağ el, ant, sağ taraf, kuvvet, bereket” gibi anlamlara gelmektedir.⁶¹² İstilahta ise bir kimsenin kararlılığını pekiştirmek, kendisini ispat, başkalarını ikna etmek için Allah’ın adının ya da sıfatlarından birinin anılarak sözün kuvvetlendirilmesini ifade eden bir terimdir.⁶¹³ Yemînin, fıkhîta yaygın olarak daha çok sözün kuvvetlendirilmesi ya da karşı tarafı ikna etmek için kullanıldığı görülür. Yemînin kendi içinde çeşitleri (yemîn-i lağv, yemîn-i gamûs, yemîn-i mün’akide) olmakla birlikte bu araştırmada yemîn çeşitleri ile ilgili detaya girilmeyecek olup daha ziyade mahkemede bir ispat metodu olarak kullanılmasına değinilecektir. Şunu da zikretmek gerekir ki, aslolan yemîne başvurmamaktır. Lakin bir mümin, yemîn bile etse daha hayırlı bir olay ve sonuçla karşı karşıya kalırsa yemîninden döner ve yemîn keffaretini ödeyerek, daha hayırlı olanı tercih eder.⁶¹⁴

⁶⁰⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/138.

⁶⁰⁹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/137.

⁶¹⁰ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/138.

⁶¹¹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 7/592; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanai' fî Tertîbi's-Şerâi*, 3/248; Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve İstılahatı Fıkhîyye Kamusu*, 2/335.

⁶¹² Kâsânî, *Bedâiu's-Sanai' fî Tertîbi's-Şerâi*, 3/2; İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, 1197; Ertuğrul Boynukalın, “Yemîn”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/417-420.

⁶¹³ Boynukalın, “Yemîn”, 43/417-420.

⁶¹⁴ Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/170.

Teknik olarak yemîn, mübahtır. Ancak onun mübah olması, yemînin rastgele ağza alınması ve söylenmesi gibi bir durumu da beraberinde getirmemelidir. Zira İslâm uleması, yemînin sadece Allah adına yapılabileceğini belirttikten sonra rastgele, ihtiyaç hasıl olmadan, ağız alışkanlığı ve ağza geldiği gibi yemînle iştilal etmenin de câiz olmadığını söylemişlerdir. Yemîn eden bir kimse, ettiği yemîne sadık kalmalıdır lakin şer’i kurallara aykırılık içeren bir yemîn etmişse, o yemîninden dönmeli ve aynı zamanda kefareti de vermelidir. Tüm bunlarla birlikte yalan yere yemîn büyük günahlar arasında zikredilmiştir.⁶¹⁵

Yemînin geçerli olabilmesi için bazı şartlar vardır. Bu şartlar kısaca şu şekildedir: 1) Âkil ve bâliğ olmak, 2) Müslüman olmak, 3) Yemîn lafzını söylemek, 4) Kasıt. Çalışmamıza konu olan yemîn, yargılama hukukundaki, Allah’ın adını anarak bir olayın ya da sözün doğruluğunun ispat edilmesi hakkındaki yemînlerdir. Bu işlemler mahkeme önünde davalı ve davacı taraflar arasında cereyan etmelidir. Yemîn, bir hak olarak davacının isteği üzerine, mahkeme tarafından davalı taraftan istenir. Böyle bir istek karşısında davalının yemînden kaçınmasına “nükûl” denir.⁶¹⁶ Her iki durum davaya ait farklı sonuçları doğurabilir.

Mâtürîdî, liân bahsinde ilim ehli bazı kimselerin iddia ettiği gibi⁶¹⁷ eşlerden birinin yemînden kaçınmasıyla, yemînden kaçınana hemen had uygulanması gerektiği düşüncesine katılmadığını dile getirmektedir.⁶¹⁸ O, eşlerden birinin yemînden kaçınması üzerine, o kimseye had uygulanacağını iddia edenlerin delil olarak sundukları âyetin⁶¹⁹ zahirine baktıklarından dolayı yanlış olduklarını iddia etmektedir. Had cezası gerekir diyenlere göre yemînden kaçınan, yalancı pozisyonuna düşmüş olur ve hadde müstahak olur. Mâtürîdî ise böyle bir durumda kişinin yemînden kaçınmasıyla hemen yalancı olmayacağını belirtmektedir. Zira, yalancılığın ispatının ancak dört şahitle olabileceğini söylemektedir. Hal böyle olunca o kişi yalancı durumuna düşmemiş olur, demektedir. Meseleyi biraz daha açalım. Had cezası gerekir diyenlerin

⁶¹⁵ Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/157; Boynukalın, “Yemîn”, 43/417-420.

⁶¹⁶ Boynukalın, “Yemîn”, 43/417-420.

⁶¹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 7/39.

⁶¹⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur’ân*, 10/132.

⁶¹⁹ Nûr 24/4: “Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir.”.

iddiasına karşı Mâtürîdî, kocanın kıskanma duygusunu delil olarak sunmaktadır. Şöyle ki, had cezası gerekir diyenler şunu söylemektedir:

“Aslen yabancı bir kadına yapılan kazfî ortaya çıkarmak için o kimseyi zorlayacak bir sebep yoktur. Bu yokluğa rağmen bir kimse kazf iddia ederse bunu dört şâhit ile delillendiremeye mecburdur. Nasıl ki dört şahidi getiremeye had cezası uygulanyorsa; kocanın karısına olan iddiasını ortaya çıkarmasını zorlayacak bir saik yokken, koca bu iddiayı ortaya atıp, bu durumda koca yemîninden dönerse iddiasını ispat edememiş olur ve bu durum had cezası ile karşılık bulur.”⁶²⁰ demektedirler.

Ancak Mâtürîdî, bu iddiaya şöyle cevap vermektedir. Ona göre kocanın karısına olan bu iddiasını yabancı kadına olan iddia ile bir tutmak doğru değildir. Yani yabancı kadına zina iddia eden bir kimsenin iddiasını ortaya atacak bir sebebinin yokluğu, kocanın da bu iddiasını ortaya atacak bir sebebinin yokluğu anlamına gelmez. Ona göre bu iki durumu aynı durummuş gibi göstermek uygun değildir. Zira Mâtürîdî’ye göre koca, *“elbette sizin kadınlarınız üzerinde döşeklerinizi hoşlanmadığınız kimselere çiğnetmemeleri hakkınız vardır”⁶²¹* hadisinin icrası gereği hakkını aramaktadır. Bu hak arama durumu aynı zamanda kocanın kıskançlık duygusu ile birlikte iddiasını ispat etme noktasında onu zorlayıcı bir sebeptir. Bu halde koca zahiren yemînden kaçınıyormuş gibi görünse de bu durum, yabancı bir kadına olan dört şâhit getirememe durumu ile aynı şey değildir. Bu durumun kocayı yalancı durumuna düşüremeyeceğini beyan etmektedir. Zira, ona göre her ne kadar zahiren yemînden kaçmış gibi görünse de kocanın yalancı olduğu ispat edilememiştir. Konu ile ilgili iddia edilen yemîn ile âdil şâhitliği bir tutan görüşü de reddeden Mâtürîdî, şöyle söylemektedir: *“Çünkü yeminler hiçbir durumda âdil şâhitlere karşılık tutulamaz. Görmez misin ki bir kimsenin aleyhine iki adil şâhit bir konuda tanıklık etse, kendisi de onların şâhitliğine karşı bir sürü yemin etse hakkın düşmesi konusunda bu yeminler sözü edilen şâhitliğe karşı tutulamaz.”⁶²²* Mâtürîdî, yemînden kaçınan kimseye hapis cezası verilir, tekrar yemîn ederse hapisten de haddenden de kurtulmuş olur,

⁶²⁰ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/133.

⁶²¹ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, ed. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire: Matbaatü Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâh, 1955), “Hac”, 19 (No: 890).

⁶²² Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/133.

demektedir.⁶²³ Konu ile ilgili Mâtürîdî'nin, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmediğini görmekteyiz.⁶²⁴

2.1.7. Evlere Giriş Âdâbı

Sözlükte “kulak verdi, dinledi, bildi, bildirdi” gibi anlamlara gelen “izin” kökünden türeyen izin⁶²⁵, ıstılahta bir şeyi yapabilmek için onay/müsaade almaya denir.⁶²⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli kullanımlarıyla çok yerde geçmektedir.⁶²⁷ Konu ile ilgili âyetler Müslümanların hem kendi evlerine hem de yabancı evlere giriş-çıkış izinlerinden ve usûllerinden bahsetmektedir.

İslâm, insanları birlikte yaşamaya teşvik eden ve bunu hem ahlakî hem de kanuni bazı normlar ile destekleyen ve koruyan bir sistem ihdas etmiştir. Birlikte yaşamının mücessem hale geldiği en bariz yerlerin başında ailelerin yaşadığı evler gelmektedir. Öneme binaen âlimler yabancı evlere girişin bazı kurallara tabi olduğunu ve bu kurallara uymanın zorunlu olduğunu dile getirmişlerdir. Evlere giriş âdâbını Kur'ân-ı Kerîm, ev halinin hassaslığını dikkate alarak çalışmaya da konu olan Nûr sûresinin 27, 28 ve 29. âyetleri ile kayıt altına almıştır. Konu ile ilgili âyeti kerimeler şu şekildedir:

*“Ey iman edenler! Kendinizi tanıtıp izin almadan ve içinde oturanlara selâm vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin. Sizin için daha iyi olanı budur; umulur ki düşünüp anlarsınız.”*⁶²⁸

*“Eğer o evlerde bir kimse bulamazsanız -size izin verilmedikçe- oralara girmeyin. Size ‘Kabul edemiyoruz, dönün’ denirse hemen dönün; bu sizin için daha nezih bir davranıştır. Allah bütün yaptıklarınızı bilmektedir.”*⁶²⁹

⁶²³ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/134.

⁶²⁴ Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr*, 3/167-168.

⁶²⁵ İsfahânî, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, 75.

⁶²⁶ Mustafa Çağrı, “İzin”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/509-510.

⁶²⁷ Abdülbâki, *el-Mu'cem el-Mufehres li Elfâz el-Kur'ân el-Kerîm*, 11.

⁶²⁸ Nûr 24/27.

⁶²⁹ Nûr 24/28.

“İçinde kimsenin oturmadığı ve kendinize ait eşya bulunan evlere girmenizde sizin için bir sakınca yoktur. Allah açıkladığımızı da bilir, gizlediğinizi de!”⁶³⁰

Âyetlerin genel muhtevasına baktığımızda Müslümanlardan istenenlerin şunlar olduğunu görüyoruz:

1) Yabancı bir eve ya da yabancı birisinin odasına selâm verilmeden, kişi kendisini tanıtmadan ve izin almadan girilmemelidir.

2) Yabancı bir eve ya da yabancı birisinin odasına giriş izninde ısrar edilmemelidir.

3) Yabancı bir eve ya da yabancı birisinin odasına giriş izni verilmezse, hemen dönülmelidir.

4) Metruk ya da umuma ait yerler veyahut da kişilerin kendi evlerine girişlerinde izin almalarına gerek olmadığından bu tür yerlerde daha rahat davranılabilir.⁶³¹

Mâtürîdî, ilk âyetin yorumunda “izin” kelimesinin yazımı, anlamı ve yorumuyla ilgili kısa bir bilgi verdikten sonra bazılarının ifade ettiği gibi bu âyetin yabancı evlere girerken, ünsiyet peyda etmek için ilk önce selâm vermek, sonra içeri girmek için izin istemek şeklinde olamayacağını söylemektedir. Zira Mâtürîdî’ye göre, eğer böyle olursa izinden sonra bir de içeri girince selâm verilmesi gerekecek ki, bu durumda iki kere selâm verilmiş olacaktır. Bu ise insanların genel kullanımına ve âyetin zahirine uygun değildir. Böyle yapmakla âyetin zahiri manasına ve insanların yaygın kullanımına muhalefet edilmiş olacaktır. Mâtürîdî, evlere girişle ilgili Nûr sûresinin, 27. âyetinin işaret ettiği izin meselesinde, “*isti’zan*” (الاستئذان) kelimesinin bu âyette, girmek manasında olduğunu, eve giriş için izin verildiğinde de doğal olarak girer girmez selâmın verilmesi gerektiğinden hareketle, usulün önce izin sonra selâm şeklinde olması gerektiğini dile getirmektedir. Bu konuya bir âyetten, bir de hadisten delil getirmektedir. Şöyle ki, Nûr sûresi, 61. âyette: “...Evlere girdiğinizde, Allah katından mübarek ve güzel bir selâmlama ile kendinize selâm verin...”

⁶³⁰ Nûr 24/29.

⁶³¹ Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/172-173.

buyrulmaktadır. Mâtürîdî, bu âyete binaen izin verilmeden evlere girmenin câiz olamayacağını ifade ettikten sonra⁶³² selâmın girdikten sonra verilmesini ve ardından isteğin dile getirilmesinin gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "*Selâm, kelâmdan öncedir*"⁶³³ buyurduğunu ifade ederek, bu iddiasına bir başka delil daha sunmaktadır.⁶³⁴ Konu ile ilgili Hanefî âlim Cessâs'ın, Mâtürîdî ile aynı yönde ifadeleri vardır.⁶³⁵

Mâtürîdî, yirmi sekizinci âyete dayanarak, koruma altında olanın sadece evde bulunan insanlar ve onların özel yaşamları değil aynı zamanda evin mallarının da koruma altında olduğunu ifade etmektedir. Zira âyete göre evde kimse olmasa da eve girişlere müsaade edilmemekte, eve girişler izne tabi olmaktadır. Bu da can emniyeti olduğu kadar mal emniyetinin de koruma altında olduğunu göstermektedir.⁶³⁶ Mâtürîdî, hadiste yer alan "*İzin isteme üç defadır, verilirse ne âlâ, aksi halde dön*"⁶³⁷ hükmünün gereğini dile getirerek, izin verilmediği takdirde geri dönülmesinin daha uygun olacağını söylemektedir. Kapıda durarak ısrarcı olunmasının doğru olmadığını dile getirmektedir.⁶³⁸

Mâtürîdî, izin istemenin mahrem yakınlar arasında da olması gerektiğini düşünmektedir. Zira mahrem yakınların arasında her ne kadar saç ve kollar gibi bazı yerlerinin görünmesinin bir sakıncası olmasa da avret yerlerinin açık olabileceği ihtimalinden hareketle, mahremlerinin (anne, kız kardeş, baba, erkek kardeş gibi) yanlarına ya da evlerine girileceği zaman izin alınması gerektiğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber'e (s.a.s.) bir kişinin gelip bu meseleyle ilgili sorduğu bir soruya karşılık Hz. Peygamber'in (s.a.s.) verdiği (soran kimsenin annesinden bahisle) "*onu çıplak olarak görmeyen hoşuna gider mi?*" cevabı ile bir başka zaman kız kardeşi ile ilgili soru soran bir kimseye verdiği "*eğer izin almazsan seni üzecek şeyler görebilirsin*" cevaplarını da delil olarak sunmaktadır.⁶³⁹ Bununla birlikte izin isteyen

⁶³² Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/158.

⁶³³ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, ed. Şuayb Arnavut (Beyrut: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 2009), "İsti'zân", 11 (No: 2895).

⁶³⁴ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/158.

⁶³⁵ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7/617-620.

⁶³⁶ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/159.

⁶³⁷ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, "İsti'zân", 3 (No: 2885).

⁶³⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/159.

⁶³⁹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/160.

kişi kapının tam karşısında, gözünün içeriyi görebileceği şekilde değil de ya kapının yan tarafında ya da kişinin yönünü yana dönmüş vaziyette beklemesi gerektiğinin daha uygun olacağıdır. Mâtürîdî'nin bu görüşleri Hanefî mezhebine de uygun olan görüşlerdir.⁶⁴⁰

Mâtürîdî, son olarak “içinde kimsenin oturmadığı”⁶⁴¹ ifadesinin iki şekilde anlaşılabilirliğini, bunlardan birincisinin, içinde gerçek manada oturmanın mümkün olmadığı, mamur olmayan, yıkık, harabe ve kişinin menfaatinin olmadığı yerler, ikinci mananın ise yol üstünde, umum yolcuların istifadesine sunulan han ya da ev gibi yerlerin olduğunu belirtmektedir. Âyetin devamında geçen “kendinize ait eşyaların bulunduğu” ifadesinin de yine iki manaya gelebileceğini, bunlardan birincisinin yol üstü olup da gelip geçenlerin istifade edebileceği han ve evler, diğerinin de yol üstü harabeler ve tuvalet ihtiyacının giderildiği yerler olabileceğini belirtmektedir.⁶⁴² Hanefî eserlerden Cessâs'a ait *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eserde konu ile ilgili benzer hüküm ve yorumlar bulunmaktadır.⁶⁴³

2.1.8. Erkeklerin Gözlerini Haramdan Sakınmaları

Allah, insanı iki ayrı cins olarak yaratmış⁶⁴⁴ ve her iki cinsi de fitraten (fiziksel, psikolojik ve sosyolojik) farklı kabiliyetler ile donatmıştır. Bu kabiliyetler çerçevesince her iki cins farklı sorumluluklar yüklemiştir. Öyle ki, bu yükümlülüklerin en başında aile gibi önemli bir kurumu kurma ve usulünce devam ettirme sorumluluğu gelmektedir. Aile bir anlamda toplumun sigortası olduğu için, eşlerin iffetli olması mühimdir. Yaratıcı, insanda doğuştan var olan şehvet duygusunun da helal olarak sadece bu yolla tatmin edilmesini, haricen başka yollara başvurulmamasını hükme bağlamıştır. Ayrıca haram yollara götüren saikleri de yasaklamıştır. Aile düzeninin sağlanması için eşlerin birbirlerine karşı sadakat ve iffetle hareket etmesi gerektiği ile ilgili âyetler göndermiştir. Bu âyetler gereğince

⁶⁴⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7/630-632.

⁶⁴¹ Nûr 24/29.

⁶⁴² Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/161.

⁶⁴³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 8/20-21; Hamdi Döndüren, *Ahkâmu'l Kur'ân* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2020), 6/450.

⁶⁴⁴ el-Hucurât 49/13.

ailenin düzeni için bireylerin bazı sorumlulukları yerine getirmesi gerekmektedir. Bu sorumluluklardan biri de erkeğin yabancı kadınlara karşı bakışını korumasıdır. Zira ahlaksızlığa sebebiyet verebilecek bazı olayların müsebbibi, gözlerin haram bakışlarıdır. Allah, böyle bir hükümle daha büyük olumsuzluklara yol açabilecek durumlardan kullarını korumak istemiştir. Nûr sûresinin otuzuncu âyeti bu konuya açıklık getirmektedir.

*“Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için daha arındırıcıdır. Allah onların bütün yaptıklarından haberdardır.”*⁶⁴⁵

Mâtürîdî, bu âyetin yorumuna Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Hz. Ali’ye hitaben söylemiş olduğu hadisini⁶⁴⁶ zikrederek başlamakta ve “gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar”⁶⁴⁷ ifadesine dair üç yorum getirmektedir. Bu yorumların ilkinde, bir erkeğin iffetini muhafaza edebilmesinin yolunun cinsel organını muhafaza etmesiyle mümkün olabileceği düşüncesinden hareketle Mâtürîdî, bu muhafazanın erkeğin gözlerini yere indirmesi ile gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Aynı âyetle ilgili ikinci yorumu ise, iffetin muhafazası için yabancı kadınlara bakılmaması düşüncesinden hareketle ve özellikle yabancı kadınlara karşı cinsel uzuvlarını korumaları gerektiğinden erkeğin gözlerini yere indirmesini ilave etmektedir. Üçüncü yorumu ise insanların elinde olan mallarına karşı gözlerini dikmesinler ve o mallar karşısında gözlerini yere indirsinler demektir.⁶⁴⁸ Mâtürîdî, âyetin gereği olan iffetin ve daha nezih bir hayatın bu şekilde gerçekleşebileceğini ifade etmektedir.⁶⁴⁹ Âyet, açık bir hüküm içermektedir ancak Hanefî âlim Cessâs’ın şu ifadesini de buraya eklemek yerinde olacaktır: “Hz. Peygamber’in (s.a.s.) “ilk bakış” uyarısı ile kasti olmayan bakışı kastetmiştir. Ama kasten bakıldığında ilk bakışla ikinci bakışın hükmü aynıdır” demektir.⁶⁵⁰

⁶⁴⁵ Nûr 24/30.

⁶⁴⁶ Ebû Dâvûd, “Nikah”, 43 (2149).

⁶⁴⁷ Nûr 24/30.

⁶⁴⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/162-163.

⁶⁴⁹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/163.

⁶⁵⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 8/23.

2.1.9. Başörtüsü

Allah, bir önceki âyette erkeklere mahremiyet ile ilgili bir ölçü belirlemiş ve aynı ölçünün bir benzerini de bir sonraki âyette kadınlara göndermiştir. Erkeklerle göndermiş olduğu “*harama bakma*” emri, kadınlarda o bakışı engelleyecek maddi bir forma dönüşmüştür. Kadınlara “*haramdan gözlerini sakınmaları*” emredildikten sonra yine kadınlara mahsus olmak üzere başörtüleriyle ziynetlerini örtmeleri emri de zikredilmiştir.⁶⁵¹ Bu emir, sadece kadınlara has yeni bir sorumluluk getirmiştir. Kaynaklarımızın verdiği bilgilere göre cahiliye devrinde ve İslâm’ın ilk zamanlarında bazı kadınlar gerdanlık kısmı açık dolaşırlardı. Bu âyet gelince Allah’ın emirlerine karşı hassas olan bazı kadın sahâbîler mahremiyeti bozmayacak şekilde izarlarını bölerek başlarını ve omuzlarını örtmüşlerdir.⁶⁵²

Konu ile ilgili âyet şu şekildedir:

“*Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Açıkta kalanlardan başka süslerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar...*”⁶⁵³

Mâtürîdî, konu ile ilgili çok detaylı bilgi vermemekle birlikte konuya İbn Abbâs’ın (r.a.) bir rivayeti ile kısa bir açıklama getiriyor. İbn Abbâs’a (r.a.) göre bu âyet, kadınların başörtülerini hiçbir yer görünmeyecek şekilde göğüs ve gerdanlık bölgelerinin üzerine doğru sarkıtmalarını istemektedir. Zira o dönemde bazı kadınlar örtülerini başlarının arka taraflarına yani sırt kısımlarına doğru salıyorlardı.⁶⁵⁴ Allah, bu âyetle başörtüsüne bir ölçü getirmiş oldu. Mâtürîdî, bu hükmü delillendirirken âyette, o dönemin kadınlarının giydikleri “dir” (الدرع) adı verilen bir elbiseye işaret olduğunu belirtmektedir. Bu elbise yakalı bir üst elbisesidir. Zira âyette bahsedilen örtü, “*yakalarının üzerine*” ifadesine mütenasip bir şekilde olması için kadınların o dönemde çokça kullandıkları elbiselere âyetle işaret edilmiştir, demektedir.⁶⁵⁵ Hanefî mezhebinde konu ile ilgili bilgiler genelde namaz konusunun, setri avret kısmında

⁶⁵¹ Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/185; Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/70.

⁶⁵² Mâtürîdî, *Tevîlâtü’l-Kur’ân*, 10/170; Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 7/315.

⁶⁵³ Nûr 24/31.

⁶⁵⁴ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/73.

⁶⁵⁵ Mâtürîdî, *Tevîlâtü’l-Kur’ân*, 10/170-171.

geçmektedir. Hanefî âlim Mevsîlî, kadınların örtünmesi ile ilgili “*yüzleri ve elleri hariç bütün bedenleri avrettir*” der. Ayakla ilgili de iki rivayetten bahseder. “*Sahih olan görüşe göre ayaklar namazda avret değildirler ancak namaz dışında avrettir*”, diyerek konuya dair görüşünü dile getirmektedir.⁶⁵⁶ Konu ile ilgili Cessâs, “*Yüce Allah ‘...başörtülerini de yakalarının üzerine kadar salsınlar’ buyurarak açık kalan göğüs ve gerdanlarını emretti. Bu da kadının göğüs ve gerdanının avret olduğuna yabancı erkeğin oraya bakmasının caiz olmadığına delalet etmektedir*” demektedir.⁶⁵⁷

2.1.10. Kadınların Mahremiyeti

İslâm, toplumsal yaşamla ilgili birçok düzenleme getirmiştir. Bu düzenleme genel anlamda toplumun tüm kesimlerini kapsarken bazı düzenlemeler var ki sadece erkek ya da kadınlara has olmuştur. Bu minvalden Nûr Sûresinin, 31. âyeti kadınlara mahsus bazı mahremiyet sınırlarından bahsetmektedir. Bu mahremiyet sınırlarını çizerken her iki cinsin de daha nezih bir yaşam sürebilmeleri adına hareket eden İslâm, bu kurallarla aynı zamanda her iki cinsi de koruma altına almaktadır. Bununla birlikte İslâm, bazı konularda daha hassas olan kadını, çirkin bakış ve tavırlardan selamette kılmayı hedeflemiştir. Ayrıca kadının da bir insan olması hasebiyle kendi istek ve ihtiyaçlarını yerine getirirken, özellikle ailesi ve yakın akrabalarının yanında mahremiyet sınırlarını aşmadan nasıl davranabileceği ile ilgili de kurallar koyarak yine tüm paydaşları hak ve hukuk çerçevesi içerisinde koruma altına almıştır.⁶⁵⁸ Konu ile ilgili âyet şu şekildedir:

“Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Açıkta kalanlardan başka süslerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kadınları, hizmetlerinde bulunan köleleri ve câriyeleri, cinsel arzusu bulunmayan erkek hizmetçiler, kadınların cinselliklerinin farkında olmayan çocuklar dışında kimseye süslerini göstermesinler. Yürürken, gizledikleri süsleri bilinsin diye

⁶⁵⁶ Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl-i-Muhtâr*, 1/46.

⁶⁵⁷ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 8/31.

⁶⁵⁸ Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/203.

ayaklarını yere vurmasınlar. Ey müminler! Hepiniz Allah'a tövbe edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz!”⁶⁵⁹

Mâtürîdî, âyette zikredilen “açıkta kalanlardan başka” ifadesiyle ilgili ashabdan üç farklı rivayeti dile getirmektedir. İlk rivayet, Abdullah b. Mesud’un (r.a.) rivayetidir. İbn Mesud’a (r.a.) göre bu ifade, rida ve giysidir. Mâtürîdî, ikinci rivayeti ise İbn Abbâs’tan (r.a.) sunmaktadır. İbn Abbâs’a (r.a.) göre “açıkta kalanlardan başka” ifadesi ile sürme ve yüzük ve yine İbn Abbâs’tan bir başka rivayete göre de el ve yüz anlaşılmalıdır. Üçüncü yorumu da Hz. Aişe’ye (r.anhâ) dayandıran Mâtürîdî, Hz. Aişe’ye (r.anhâ) göre bu ifadenin, ayağa takılan yüzük ve bilezik olduğunu ifade etmektedir. Bu rivayetlere dayanarak açıklamalarda bulunan Mâtürîdî, İbn Mesud’a (r.a.) göre yabancı bir kadının eline ve yüzüne bakılmasının helal olmayacağına, İbn Abbâs’a (r.a.) göre kadının eline ve yüzüne şehvet olmaksızın bakılabileceğine işaret vardır, demektedir. Mâtürîdî, Hz. Aişe’nin (r.anhâ) rivayeti dikkate alınacak olursa bu sefer de kadının eline ve ayağına bakmanın câiz olabileceğini ifade etmektedir.⁶⁶⁰ Bu rivayetleri zikrettikten sonra Mâtürîdî, abdest alırken elin ve yüzün dış organ olduğu için yıkandığını, kadının namazının el, yüz ve ayakları açıkken kabul edildiğini hatırlattıktan sonra, eğer el, yüz ve ayaklar avret olsaydı namazın makbul olmayacağına dikkati çekmektedir.⁶⁶¹ Bir hadiste ise evlenilecek kimselere bakılabileceğine dair delilin⁶⁶² olması Mâtürîdî tarafından kadının yüzünün doğrudan haram olmadığına işaret olarak görülmüştür. Tüm bu yorumlarla birlikte Mâtürîdî, kadının yüzüne şehvet olmaksızın bakılabileceğini ancak bir ihtiyaç yokken Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Hz. Ali’ye hitaben söylemiş olduğu “ikinci bakış uyarısı”⁶⁶³ gereği (Mâtürîdî’ye göre şehvete vesile olabileceği ihtimaline binaen) bakışın çevrilmesi gerektiği sonucuna ulaşmaktadır. Ancak Mâtürîdî, her şeye rağmen Ahzâb Sûresinin 59. âyetini de⁶⁶⁴ dikkate alarak bir kimsenin yabancı bir kadına karşı yüzünü ve gözünü yere indirmesinin, bakışlarını kadından başka bir tarafa çevirmesinin;

⁶⁵⁹ Nûr 24/31.

⁶⁶⁰ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/164.

⁶⁶¹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/166.

⁶⁶² Tirmizî, “Nikah”, 5 (No: 1112).

⁶⁶³ Ebû Dâvûd, “Nikah”, 43 (2149).

⁶⁶⁴ el-Ahzâb 33/59: “Ey peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, [onların hür kadınlar olduğunun] tanınıp [câriyeler gibi] rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır.”

özellikle genç bir hanımın da -haram olduğu için değil de fitneye ve kendisine karşı herhangi bir rahatsızlığa mahal vermemek adına- elini ve yüzünü örtmesinin daha temiz bir davranış olacağına vurgu yapmaktadır.⁶⁶⁵

Mâtürîdî, kadının ellerinin ve yüzünün avret yeri olmaması gerektiğine dair Hz. Peygamber'in (s.a.s.), ergenlik çağına giren ve ince bir elbise giyen Hz. Esmâ (r.anhâ) hakkında söylemiş olduğu hadisi de delil olarak getirmektedir. Hadiste, Hz. Peygamber'in (s.a.s.), ergenlik çağına giren kızların yüzünü ve elini işaret ederek bundan başka yerlerini göstermesi uygun olmaz, demesidir.⁶⁶⁶

Mâtürîdî'ye göre, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) huzuruna iki kör kimsenin gelmesi üzerine hanımlarından kalkmalarını istemesi ile ilgili hadise binaen, herhangi bir sebep yokken yabancı bir kadına ya da erkeğe bakmak mekruhtur.⁶⁶⁷ Hatta Allah, kadınlara mahsus, yabancı erkeklere karşı kadınlardan açıkta kalan yerleri hariç dış elbiseleri ile örtünmelerini istemiştir. Ancak bu örtünmeden kadının bazı mahremlerini istisna etmiştir. Bu istisnaların başında kadının kocası gelmektedir. Koca, kadının her türlü ziynetini görebilir. Âyet, kocanın ardından diğerlerini de saymaktadır. Mâtürîdî bu sayılanlardan babaya özel bir açıklama getirmektedir. Mâtürîdî, "*babanın kızının başından başka avret yerlerine bakmasının helâl olmadığı konusunda ihtilaf yoktur*" dedikten sonra konuyla ilgili şöyle bir açıklama yapmaktadır: Ulemâya göre bir babanın kızının başını başörtüsüz görmesi câizse, başörtüsünün örttüğü kulaklarını, boynunu ve gerdanlığını da görmesi câiz olur. Hatta Mâtürîdî, bu yorumuna istinaden bir kızın yabancılara haram olan diğer ziynetlerinin de (ayaklar, incikler ve kollar) babaya câiz olacağını ifade etmektedir.⁶⁶⁸ Zira, bir babaya kızının başı, gerdanlığı, kolları, ayakları ve ayak bilekleri hariç diğer yerlerinin haram olduğu konusunda ihtilaf yoktur. Ancak yabancı erkeklere bu bölgeler haramdır. Konu ile ilgili Hanefî âlim Cessâs'ın da Mâtürîdî ile aynı yönde ifadeleri vardır.⁶⁶⁹ Babayla birlikte kadının diğer mahremleri de aynı şekildedir. Çünkü onlar kadınların bu bölgelerine şehvetle bakmazlar ve bunu akıllarından geçirmezler. Ancak herhangi bir şekilde şehvet

⁶⁶⁵ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/165.

⁶⁶⁶ Ebû Dâvûd, "Libas", 34 (4104).

⁶⁶⁷ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/166.

⁶⁶⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/168.

⁶⁶⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 8/31.

şüphesi varsa bu durumda bu kimselerin de bakması câiz olmaz.⁶⁷⁰ Kadının bu yerleri haricindeki mahaller, Mü'minûn Sûresinin beş ve altıncı âyetleri⁶⁷¹ gereği sadece kadının kocasına ve câriyenin efendisine câiz olur.⁶⁷² Bu noktada Mâtürîdî, avreti iki kısma ayırmaktadır. Birinci kısım mahrem olanların zarurete binaen bakmalarının câiz olduğu kısımlar, ikinci kısım ise sadece kocalarına câiz olan, zaruret ve ihtiyaca bağlı olmaksızın bakılabilecek kısımlardır.

Mâtürîdî, mezkûr âyette amca ve dayının bahsedilmemesi ile ilgili konuya da değinmektedir. O, bazı âlimlerin, bir kızın nikahının amca ve dayı çocuklarına düşüğünü ve Allah'ın amca ve dayının bu durumu kendi çocuklarına anlatmasını hoş görmediği görüşünü naklettikten sonra kendi kanaatini belirtmiştir. Mâtürîdî, Allah'ın amca ve dayıya değinmemesine yönelik, "*âyette sayılanların çok olması ve söziün uzamaması da olabilir*" demektedir. Yine, Müslüman kadınların ziynetlerini müşrik ve Müslüman olmayan Hristiyan ve Yahudi kadınlara açmaması gerektiğini dile getirmektedir. Zira Allah, Müslüman olmayan kadınların bu durumu kocalarına yahut da başkalarına anlatma endişesinden ve bu anlatımın sonunda ortaya çıkabilecek çirkin söz ve davranışlardan Müslüman kadınları korumak maksadıyla yasakladığını ifade etmektedir.⁶⁷³ Hakikatte ise bir Müslüman sadece ehli kitaba karşı değil diğer Müslüman kadınlardan gelebilecek bu tür bir fitneyi de engellemek adına giyim kuşamına dikkat etmesi yerinde bir davranış olur.

Mâtürîdî âyette geçen "*sağ elin altındakiler*" ifadesinden kastın bazı âlimlerin kabul ettiği "*köleler ve câriyeler*" olduğu düşüncesine katılmamaktadır. Ona göre buradaki kasıt sadece câriyelerdir. Mâtürîdî konu ile ilgili âyetin devamında gelen "*erkeklerden cinsel arzusu bulunmayan hizmetçiler*" ifadesine dayanarak, câriyenin efendisi ile olan hukukunun, aynıyla kölenin, kadın sahibi ile olamayacağını, bundan dolayı kadının kölesinin ya da buyruğu altında olan erkeklerin (erkeğin iğdiş edilmiş,

⁶⁷⁰ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/168.

⁶⁷¹ el-Mü'minûn 23/5-6: "İffetlerini korurlar; sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla (câriyelerle) yetinirler, bundan dolayı da kınanacak değillerdir."

⁶⁷² Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/168.

⁶⁷³ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/169.

iktidarsız ya da mâtuḥ olması fark etmeksizin) yanında örtünmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁷⁴

Mâtürîdî, âyette geçen “*cinsel arzusu bulunmayan erkek hizmetçi*” ifadesini yorumlarken, erkek hizmetçi her ne kadar kadın tabiatlı olup cinselliğe meyli ve güçlü olmasa da şüpheyeye açık kapı bırakmamak adına bir kadının bunların yanında yine de örtünmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁷⁵ Bu konu Hanefî müçtehitlerce de aynıyla vakidir.⁶⁷⁶

Âyette geçen “*kadınların cinselliklerinin farkında olmayan çocuklar*” ifadesinden kastın bazılarında göre ergenlik çağına ulaşmamış kimseler olduğu ile ilgili yoruma Mâtürîdî katılmamaktadır. Ona göre bu âyetten kasıt ergenliğe girmese de bir çocuğun kadınların yanına girerken izin almasıdır. Mâtürîdî, konu ile ilgili Nûr Sûresinin 58. âyetini⁶⁷⁷ de delil olarak getirmektedir. Zira çocuk, ergenliğe girmemiş de olsa cinsellikle ilgili farkındalığı olabilir. Ayrıca küçük de olsa kadınların avret mahalline muttali olma endişesi vardır ve bu doğru bir davranış değildir. Ona göre bu âyetteki çocuk, cinsellik ve avretle ilgili henüz bilgisi ve farkındalığı olmayan küçük çocuklardır.⁶⁷⁸

Mâtürîdî bu âyetle ilgili son olarak kadınların ayaklarına taktıkları halhal üzerinden bir yorum getirerek konuyu bitirmektedir. O dönemlerde halhal, kadınlar tarafından dikkat çekme aracı olarak kullanılıyordu.⁶⁷⁹ Buna binaen diğer ölçüler gibi bu konuya da bir emirle ölçü, yasaklama gelmiştir. Ona göre kadınların kendi üzerlerine dikkat çekip bakılmasını temin edebilecek bir tavır içerisine girmeleri yasaklanmıştır. Zira bu durum kadına bakılmasına ve ona karşı uygunsuz duyguların oluşmasına sebebiyet verebilecektir.⁶⁸⁰

⁶⁷⁴ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/169-170.

⁶⁷⁵ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/173.

⁶⁷⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 8/34-36.

⁶⁷⁷ Nûr 24/58: "Ey iman edenler! Hizmetinizde bulunanlarla içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar yanınıza gelmek için sizden üç vakitte izin alsınlar..."

⁶⁷⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/174; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 8/38.

⁶⁷⁹ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/74.

⁶⁸⁰ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/174.

2.1.11. Evlendirme

Nûr Sûresinin, 32. âyeti evli olmayan hür fakirlerin, evliliğe uygun olan köle ve câriyeler ile evlendirilmesini konu edinen bir âyettir. İslâm, her zaman ve zeminde hükümlerinin uygulanabilmesi için her türlü alt yapıyı insanların hizmetine sunmuştur. O dönem için İslâm, bu âyetle evlenmeye gücü yetmeyen iffetli ve hür kimselerin evliliklerinin meşru bir şekilde nasıl yapılacağı ile ilgili bir çıkış yolu sunmaktadır. İlgili âyet şu şekildedir:

“İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin. Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır. Allah'ın hâzinesi geniştir, her şeyi bilmektedir.”⁶⁸¹

Mâtürîdî, âyeti açıklamaya “evlendirin” ifadesini yorumlayarak başlamaktadır. Bu ifadenin hür olanların evlenebilmesi için yardım etme ve destek verme, câriye ve köleler için ise evliliğe teşvik ve terğib manalarını ifade ettiğini dile getirmektedir.⁶⁸² Sonrasında “*eyâmâ*” ifadesinin âlimlerce verilen anlamlarına değindikten sonra bu âyete istinaden söylenen şu ifadeyi eleştirmektedir:

“Bazıları “eyâmâ” kelimesine hür erkekler değil sadece kadınlar anlamı vermiş ve velinin izni olmadan yapılan nikâhın bâtil ve fasit olacağını söyleyip görüşlerine bu âyeti delil getirmişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ velilere hitap etmekte ve onlara -aynen efendisinin câriyesini evlendirmesini emretmesi gibi- onların evlendirmelerini emretmektedir. Böylece her ne kadar ikisi arasında velâyet konusunda farklılık varsa da veli için, aynen köle üzerinde sahibi için tesis ettiği gibi bir velâyet tesis etmiştir.”⁶⁸³

Ona göre “*eyâmâ*” ifadesi sadece kadını değil bekar erkeği de kastetmektedir. Bunu delillendirmek için “*eyyim*” kelimesinin ilk dönemlerdeki kullanımını ve şairler arasında bu kelimeye nasıl bir anlam yüklendiğinden yola çıkarak çeşitli örneklerle iddiasını güçlendirmektedir. Sonuç olarak bu kelimenin hem kadını hem de erkeği ifade ettiğini belirtmektedir.⁶⁸⁴ Hanefî mezhebinde de evliliğin mezkur âyete

⁶⁸¹ Nûr 24/32

⁶⁸² Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/175.

⁶⁸³ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/176.

⁶⁸⁴ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/177.

dayanarak farz kılınamayacağını aksine mecburi bir durum yoksa (zinaya düşme tehlikesi gibi) evliliğin müstehap olduğuna dair kayıtlar mevcuttur.⁶⁸⁵

Mâtürîdî, âyette zikredilen “*yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır*” ifadesinin bazı kimseler tarafından köle ve câriyelerin mülk edinme haklarının olduğuna dair delil olarak sunulduğunu ifade ettikten sonra kendi kanaatini belirtmektedir. Ona göre bu âyete dayanarak köle ve câriyelerin mülk edinme hakkı vardır, denilemez. Aksine her ikisinin de temlik yetkisinin bulunmadığını söyler. Zira Allah’ın, Nahl Sûresi, 71. âyetindeki, “*Allah kiminize kiminizden daha fazla rızık verdi. Ama kendilerine fazla verilenler, rızıklarını ellerinin altındakilerle paylaşıp da onları bu hususta kendileriyle eşit hale getirmeye yanaşmıyorlar. Peki onlar Allah’ın nimetini inkâr etmiş olmuyorlar mı?*” buyruğunda belirttiği rızık konusundaki kiminin kimine üstün kılınması durumunu, iddiasına delil olarak getirmektedir. Ayrıca Zümer Sûresinin 29. âyetindeki⁶⁸⁶ köleler ile ilgili ifadeyi de onların mülk edinemeyeceklerine dair delil olarak sunmaktadır. İlgili âyet şöyle demektedir: “*Eğer köleler de aynen efendileri gibi mülkiyet hakkına sahip olsalardı o takdirde onlarla ortak olurlardı. Bu da gösterir ki onlar gerçek anlamda mülkiyet hakkına sahip değillerdir; sadece varlıklı olmaya bağlı zenginlik ve tasarruf zenginliğine sahiplerdir.*”⁶⁸⁷ Mâtürîdî’ye göre mezkûr ifadenin kölelere değil de sadece hürlere yönelik olması dil açısından mümkün görünmektedir. Konu ile ilgili Cessâs da ilgili eserinde Nahl sûresinin 71. âyetine istinaden Hanefî mezhebinin görüşünü aynıyla beyan etmiştir.⁶⁸⁸

2.1.12. İffetin Korunması

İnsan fitraten haysiyet ve şeref içinde doğar. İnsanın onurunun korunması kişinin sadece kendi iffeti, onuru ve psikolojisi için değil toplumsal hayatın korunması için de gereklidir. Allah Teâlâ, kullarının iffetli bir şekilde yaşaması ve temiz bir

⁶⁸⁵ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 8/40-42.

⁶⁸⁶ ez-Zümer 39/29: “Allah şöyle bir örnek veriyor: Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilâflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır. Şimdi bu iki adamın durumları eşit olabilir mi? Bütün övgüler Allah’a mahsustur; fakat çoğu bunu anlamamaktadır.”

⁶⁸⁷ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'an*, 10/178-179.

⁶⁸⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 8/46.

şekilde Rablerine mülâki olabilmesi için her zaman ve zeminde ihtiyaç olabilecek hükümleri göndermiştir. Allah, Nûr Sûresinin başından beri insanın iffet ve namusu için atılması gereken adımları her durum ve şart için sıralamıştır. Bu durumlardan biri de Nûr Sûresinin 33. âyetinde geçtiği üzere imkân bulup da evlenemeyen kimseler içindir. Allah, ilgili âyette şöyle buyurmaktadır:

“Evlenme imkânı bulamayanlar, Allah lütfundan ihtiyaçlarını giderinceye kadar iffetlerini korusunlar. Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve câriyelerinizin - kendilerinde hayır görürseniz- tekliflerini kabul edin. Allah'ın size verdiği maldan da onlara verin. Namuslu yaşamak isterlerse, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın. Kim onları zorlarsa bilinsin ki Allah, onların zorlanmaları sebebiyle bağışlayıcıdır, esirgeyicidir.”⁶⁸⁹

Mâtürîdî, âyette geçen iffetli olmak durumu hakkında, kişinin evlenmeye imkânı yoksa Allah'ın kendisine imkân verinceye kadar zinadan ve iffetsizlikten korunmak için farklı yolları araması gerektiği yorumunu yapmaktadır. Yani sadece “evlenemedim, sabredeyim” gibi bir durumdan daha ötesini ima ederek zinaya düşmemek için aktif pozisyon alması gerektiği kanaatindedir.⁶⁹⁰ Mâtürîdî, evlenmeye gücü yetmeyenlerin durumu hakkında, Allah'ın bir kimsenin zaruret halinde bedelini ödemek şartıyla, başkalarının mallarından zaruret miktarınca istifade edebilmesindeki mübah hükmünü, evlenmeye gücü yetmeyenlerin durumunu yukarıdaki zarurete benzetilip onların da zarureti vardır denilerek, bir kimsenin cinsel anlamda helal olmayanlardan yararlanmasına müsaade edilemeyeceğini ve bu durumun câiz olmayacağını beyan etmektedir. Yani, evlenmeye gücü yetmeyenler için böyle bir zaruret hali vardır denilemez, demektedir. Bundan dolayı cinsellik anlamında da böyle bir zaruret oluşması ve mübah bir yoldan zaruretin giderilmesi gibi bir durum söz konusu olamayacağına dikkat çekmektedir.⁶⁹¹

Mâtürîdî, âyette geçen “Allah lütfundan ihtiyaçlarını giderinceye kadar...” ifadesiyle ilgili bazı yorumlar yapmıştır. Bu yorumlardan ilkinde Mu'tezile'ye reddiyedir. Mâtürîdî bu âyeti yorumlarken şöyle demektedir:

⁶⁸⁹ Nûr 24/33.

⁶⁹⁰ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/180.

⁶⁹¹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/181.

“Mûtezile ’nin görüşünü nakzeden iki yön vardır: Birincisi, Allah Teâlâ, zengin kılmayı kendi zatına nispet etmiştir. O hiç kimseye kendi zatından kaynaklanan bir sebep olmaksızın bir şeyi kimsenin eline atmaz ve koymaz. Lâkin yarattığı birtakım sebeplere bağlı olarak o kimseyi zengin kılar ve ona verir. Zengin olma fiilini kendi zatına nispet etmesi gösteriyor ki kulların zenginliğine sebep olan vasıtaların oluşmasında Allah ’ın dahli ve yaratması vardır. Bu itibarla Mûtezile ’nin “kullarının fiillerinde Allah ’ın hiçbir dahli yoktur” şeklindeki iddialarına burada bir delil yoktur. İkincisi âyette bulunan şu delildir: Kulların zenginliği ve bolluk içinde olmaları Allah Teâlâ ’nın bir lütfu ve rahmetinin eseridir. Bu, kulların bizzat kendilerinin önceden yaptıkları iyiliklere karşılık olarak hak ettikleri bir şey değildir. Aksine o şey Allah Teâlâ ’dan onlara bir lütf ve ihsandır. Eğer bu Allah Teâlâ ’nın üzerine gerekli olsaydı o takdirde bu Allah ’ın adli olur, lütf ve keremi olmazdı. Allah ’ın lütf ve ihsanı diye isimlendirmesi gösterir ki Allah Teâlâ her kime verse, onun için şöyle denilir: Allah Teâlâ nimetini o kimseye lütf ve kereminden, nimet bahşetmesinin sonucu olarak verdi, yoksa kişi verilmesini gerekli kıldığı ve hak ettiği için değil. Bu da onların dinde aslah görüşlerine dair bir reddiyedir.”⁶⁹²

Mâtürîdî bu âyete dayanarak bazı kimselerin tartışmaya açtığı zenginliğin fakirlikten üstün olduğu düşüncesine, iddia edildiği hali ile katılmamaktadır. Konuya âyetlerle (el-Araf, 7/168, el-Enbiyâ, 21/35, ez-Zümer, 39/39) genişlik kazandıran Mâtürîdî, şu şekilde bir açıklama getirmektedir. Ona göre bu karşılaştırmayı yapmak lüzumsuz kelimelerdir. Zira zenginliğin refah ve mutluluk, fakirliğin de bela ve sıkıntı olması insanlığa göredir. Ancak gerçekte zenginlik yani maddi bolluk, azgınlık ve günah sebebi olabildiği gibi aksine fakirlikte bu bela ve sıkıntılardan kurtulma yollarından bir olabilir , demektedir. Yine her iki durumun sahipleri açısından farklı birer imtihan kapısı olduğunu, Allah ’ın birini şükürle diğerinin de sabırla imtihan ettiğini dile getirmektedir. Mâtürîdî, mana itibarıyla her ne kadar fakirliği, kişiyi günahattan alıkoyduğundan dolayı öne çıkarmışsa da konuyla ilgili olarak bu tür bir tartışmanın gereksiz olduğunu dile getirdikten sonra “*en doğrusunu Allah bilir*” deyip konuyu sonlandırmıştır.⁶⁹³

⁶⁹² Mâtürîdî, *Tevîlâtü ’l-Kur ’ân*, 10/181.

⁶⁹³ Mâtürîdî, *Tevîlâtü ’l-Kur ’ân*, 10/182-183.

2.1.13. Mükâtebe

Sözlükte “yazışmak” manasına gelen Mükâtebe kavramı, fıkhıta köle ya da câriyenin hürriyetine kavuşabilmesi için efendisi ile yaptığı anlaşmayı, yazışmayı ifade eder.⁶⁹⁴ İslâm, eski devirlerden beri devam eden ve mevcut şartlarının ağır şekilde işletildiği kölelik sistemini insani bir düzene oturtmuştur. Buna istinaden köleliği ve câriyeliği düzenleyen çeşitli âyetler inmiş, Hz. Peygamber’den de (s.a.s.) konu ile ilgili pek çok hadis vârid olmuştur. Bazı kimselerin kölelik ve câriyelik sisteminin İslâm tarafından ortaya çıkarıldığı iddiası da tarihi gerçeklikten yoksundur. Yine bazı kimselerin sosyal ve tarihi gerçeklikle bağdaşmayan, “İslâm niçin bu sistemi kaldırmadı” sorusu başka bir çalışmanın konusu olmakla birlikte, bu iddia ve söylemler, ilmî, psikolojik ve sosyolojik temelden yoksundur. İslâm tüm bu iddiaların aksine insanlıktan uzak kölelik ve câriyeliği oldukça insani bir zemine oturtmuş ve tarihi süreç içerisinde bu sistemin pasif bir pozisyona geçirilebilmesi ile ilgili Müslümanları teşvik etmiştir. Bu teşvik başta Hz. Peygamber (s.a.s.) nezdinde uygulanmış olmakla birlikte ümmet de zamanla Hz. Peygamber’e (s.a.s.) uyabilmek adına, köle ve câriye sistemini neredeyse kendiliğinden pasif bir hale büründürmüştür. Tarihi kayıtlar bunun en büyük şahididir. Bahse konu mükâtebe ile ilgili âyet şu şekildedir:

“...Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve câriyelerinizin -kendilerinde hayır görürseniz- tekliflerini kabul edin. Allah'ın size verdiği maldan da onlara verin...”⁶⁹⁵

Mâtürîdî, bu âyette geçen “*el-kitap*” kelimesine zahiren bakıldığında kelimenin Kur’ân-ı Kerim diye anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir. Kelime mutlak manada değerlendirildiğinde sanki anlamı “*kölelerin ve câriyelerin efendilerinden kendilerine Kur’ân-ı Kerim öğretilmelerini istemektedir*” gibi anlaşılmaktadır. Lakin o dönemin insanları bunu bu şekilde değil aksine “mükâtebe akdi” olarak anladılar, demektedir. Yine Mâtürîdî, âyette geçen “*fe kâtibûhum*” ifadesinin terğib ve teşvik için olduğunu, vücut ve ilzam içermediğini dile getirmektedir.⁶⁹⁶ Hanefî âlim Kâsânî, ilgili eserinde

⁶⁹⁴ İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi ’l-Kur’ân*, 898.

⁶⁹⁵ Nûr 24/33.

⁶⁹⁶ Mâtürîdî, *Tevîlâtü ’l-Kur’ân*, 10/183.

bu ifadeden muradın vücut olmadığını dile getirerek Mâtürîdî ile muvafık bir görüş öne sürmektedir.⁶⁹⁷

Mâtürîdî, âyette zikredilen “*kendilerinde hayır görürseniz tekliflerini kabul edin*” ifadesi hakkında bazı âlimlerin görüşlerini dile getirdikten sonra kendisi bu görüşlerin arasından kendilerinde görülen hayr hakkında “*kölenin bir zanaata sahip olması, vefâsı ve güvenilirliği*” olarak yorumlanan görüşün daha doğru olabileceğini dile getirmektedir. Mâtürîdî, sayılan bu vasıflarla -zannı galibe göre- kölenin hayra ulaşacağını düşünmektedir.⁶⁹⁸

Mâtürîdî, “*Allah’ın size verdiği maldan da onlara verin*” ifadesi hakkında yapılan yorumları değerlendirmiştir. Bu yorumların genel yaklaşımı, “*verin*” ifadesinin muhatabını tespit etmek, vermenin usulünü ortaya koymak ve ifadenin vücut içerip içermediğini tespit etmek şeklinde olmuştur. Mâtürîdî, kimi âlimlerin “*verin*” ifadesinden kastının tüm zengin Müslümanlar olduğunu, kimilerinin de özellikle efendileri olduğunu düşündüklerini aktarmaktadır. Mâtürîdî’nin yine “*verin*” ifadesinin vücut içerip içermediğine dair görüşleri değerlendirdiğini görmekteyiz. Mâtürîdî bu meselede de bazı tefsircilerin açıklamalarına yer verdikten sonra sahâbe dönemindeki bazı uygulamalardan hareketle “*verin*” ifadesinin teşvik amaçlı olduğu, ifadenin vücut içermediği sonucuna varmıştır.⁶⁹⁹

Mâtürîdî efendisi ile kitâbet sözleşmesi imzalayan köleler için mezkur âyete dayanarak bazılarının iddia ettiği gibi efendinin anlaşılan ücrette bir indirme gitme zorunluluğunun olmadığını, bahse konu âyetin teşvik içerdiğinden bahsetmektedir.⁷⁰⁰

Mükâtebe konusunda Mâtürîdî’nin, Hanefî mezhebine muhalefet etmediği görülmektedir.⁷⁰¹

⁶⁹⁷ Kâsânî, *Bedâiu’-s-Sanai’ fi Tertibi’ş-Şerâi*, 4/134.

⁶⁹⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü’l-Kur’ân*, 10/184.

⁶⁹⁹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü’l-Kur’ân*, 10/185-186.

⁷⁰⁰ Mâtürîdî, *Tevîlâtü’l-Kur’ân*, 10/186.

⁷⁰¹ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 8/53.

2.1.14. Mahrem Vakitlerde Odalara Giriş İzni ve Âdâbı

İslâm, toplumda huzuru sağlamak için bazı kurallar getirmiştir. Bu kurallar bazen ibâdât ve muâmelât cinsinden olurken bazen de insanların aralarındaki bir soruna çözüm üretmek için ahlakî-fikhî açıdan gelmiştir. Nûr Sûresinin 58. âyeti bu minvalde inen bir âyettir. Âyetin nüzûl sebebine⁷⁰² ve içeriğine baktığımızda insanların dinlenmeye çekildiği ve elbiselerinin daha rahat bir hal aldığı zaman ve zeminlerde, yanlarına girenlerin, herhangi bir iş için dahi olsa, daha dikkatli olması gerektiğini, izinsiz bu tür yerlere girilmemesi gerektiğini bildiren bir âyettir. Zira âyet hakkında bildirilen nüzûl sebepleri incelenince vazedilen hükümlerin ve âyetin önemi bir kez daha anlaşılmaktadır.⁷⁰³ Mezkûr âyet şu şekildedir:

“Ey iman edenler! Elinizin altındaki hizmetçilerle içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar yanınıza gelmek için sizden üç vakitte izin alsınlar. Sabah namazından önce, öğle sıcağından dolayı (istirahate çekilirken) elbisenizi çıkardığınızda ve yatsı namazından sonra. Bunlar, örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceği üç vakittir. Bunlar dışında ne size ne de onlara bir sakınca vardır. Bunlar sıkça yanınıza girip çıkan, birbirinizle iç içe olduğunuz kimselerdir.”⁷⁰⁴

Mâtürîdî, yorumlarına âyet hakkında zikredilen nüzûl sebeplerini vermekle başlamaktadır. Ardından, “bizim için önemli olanın zikredilen âyetin hangi olay üzerine indiği değil, getirdiği ahlak kuralı ve ahkâmın içeriğidir”, diye bir de uyarı yapmaktadır.⁷⁰⁵ Mâtürîdî, âyetin üç vakitte (sabah namazı öncesi, öğle sıcağından dolayı istirahat çekilme zamanı, yatsı namazından sonra) izin alması gereken kimseleri değil de onların efendilerini ve babalarını muhatap almış olması durumunun, efendinin ve babanın, öğretici, eğitici ve tedib edici yönüne vurgu yaptığını söylemektedir. Ona göre efendinin ve babanın mâiyeti altındaki kimselerin eğitilmelerinden sorumlu oldukları düşüncesinden yola çıkarak böyle bir hitap gelmiştir. Özellikle izin alma noktasında küçük çocukların henüz sevap-günah

⁷⁰² Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/233.

⁷⁰³ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/224.

⁷⁰⁴ Nûr 24/58.

⁷⁰⁵ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/225.

kavramına muhatap olmadıklarından dolayı bu emir çocukların şahsında babalara yüklenmiştir, demektir.

Âyette geçen “*elinizin altındakiler*” ifadesi Mâtürîdî’ye göre erkek çocuklar hakkındadır. Mâtürîdî “*içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar*” ifadesinden hareketle bu kimselerin hür ve küçük erkekler olduğunu ifade etmektedir. Mâtürîdî, ergenlik çağına gelmemiş olan çocukları da kendi içinde üçe ayırmaktadır. Bunlardan ilki henüz avret yerinin ve cinsel ihtiyacın ne olduğunu bilemeyecek kadar küçük olanlar, ikincisi avret yerinin ne olduğunun farkında olan ancak cinselliğe ihtiyaç duymayan küçük çocuklar, üçüncüsü ise cinselliğe ihtiyaç duyduğu dönemdir. Mâtürîdî, son iki döneme dikkat çekerek, bu iki dönemde bulunan kimselerin yanında bazı kuralların câri olduğunu ifade etmektedir.⁷⁰⁶

Konu ile ilgili bir sonraki âyette şöyle buyrulmaktadır:

*“Çocuklarınız ergenlik çağına gelince, onlardan önceki ergenler nasıl izin alıyorsa onlar da öyle izin alsınlar. Allah âyetlerini işte size böyle açıklıyor; O her şeyi bilir, yerli yerinde yapar.”*⁷⁰⁷

Mâtürîdî, âyette geçen “*çocuklarınızın ergenlik çağına gelince*” ifadesinden hareketle buradaki ergenlikten kastın, ergenliği yaklaşmış olan çocukların değil de bilfiil ihtilam olan, ergenlik çağına girmiş olanların kastedilmesinin daha doğru bir yaklaşım olduğunu, şayet ergenliğe girmeyenler ya da yaklaşanlar kastedilmiş olsaydı bir önceki âyette olduğu gibi veliye bir görev yüklemesi olacağını ifade etmektedir.⁷⁰⁸

2.1.15. Yaşlı Kadınların Mahremiyeti

Din, insanlar için hayatın her alanında, doğumundan ölümüne kadar, helâl ve nezih bir ömür sürebilmesi için tüm tedbirleri almış ve bunu insanlara da bildirmiştir. Bu konuda genç-yaşlı, küçük-büyük, kadın-erkek ayırt etmeden herkesle ilgili hükümleri yeri ve zamanı gelince vazetmiştir. Nûr Sûresi özelinde inen kadınların

⁷⁰⁶ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/226.

⁷⁰⁷ Nûr 24/59.

⁷⁰⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/228.

mahremiyet sınırları ile ilgili âyetlere yine aynı sûrenin altmışıncı âyeti ile bir başka hüküm daha eklenmiştir. Âyet şu şekildedir:

*“Evlenmekten umudunu kesmiş yaşlı kadınların, cinsel cazibelerini sergilemeksizin giysilerini çıkarmalarında onlar için bir sakınca yoktur, bununla beraber iffetlerini korumaya özen göstermeleri kendileri için daha hayırlıdır. Allah, işiten bilendir”.*⁷⁰⁹

Mâtürîdî, âyette geçen “evlenmekten umudunu kesmiş yaşlı kadınlar” ifadesine bazı âlimlerin nikahı arzulamayan kadınlar diye yorum getirdiğinden bahsettikten sonra konuyla ilgili kendi yorumunda şöyle demektedir: “Ancak daha uygun olan anlam ileri yaşlarından dolayı erkeklerin kendilerine karşı bir arzu duyacaklarından umudunu kesmiş yaşlı kadınlar olmasıdır. Yoksa kadınlar yaşlansalar ve acûze olsalar bile nikâh arzulayabilirler.”⁷¹⁰ Mâtürîdî, konuyla ilgili âyetin devamında yukarıda zikredilen kadınların başörtülerinin üzerine aldıkları ridâ tarzı üst-dış elbiselerinin, cinsel cazibelerini sergilemeksizin çıkarılabileceği kanaatini bildirmektedir. Bununla beraber Mâtürîdî, bazılarının âyette geçen “siyâb” kelimesinden hareketle yaşlı kadınların başörtülerini kendilerine yabancıların yanlarında çıkarabilecekleriyle ilgili yorumlarını kabul etmemektedir. Ona göre nasıl ki yaşlı bir kadın başı ve göğsü açık namaz kıldığında bu namazı kabul olmazsa, kadın yaşlı bile olsa yabancılara karşı süslenemez ve onların yanında başını, göğsünü ve baldırını açamaz, diyerek yapılan bu yorumun yanlış olduğunu bildirmektedir.⁷¹¹ Mâtürîdî, âyette geçen “bununla beraber iffetlerini korumaya özen göstermeleri kendileri için daha hayırlıdır” ifadesinden hareketle kadınların hür-köle ayrımında, hür oldukları belli olması ve câriyeler gibi rahatsız edilmemeleri için yaşlı da olsa kadınların dış örtülerini üzerlerine almalarının daha uygun olabileceğini ifade etmektedir.⁷¹²

2.1.16. Yakın Akrabaların Evlerinde Yemek Yemenin Hükümü

Toplumun her üyesi aynı imkânlarla sahip değildir. İnsanlar farklı farklı imtihanlardan geçmektedir. Bunlardan kimi insanlar vardır ki, toplumun dezavantajlı

⁷⁰⁹ Nûr 24/60.

⁷¹⁰ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/230.

⁷¹¹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/230.

⁷¹² Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/231.

kimseleri olan, engelli insanlardır. Allah, bu kimselerin imtihanlarını kolaylaştıracak bazı uygulamaları Müslüman toplumlara bazen emretmiş bazen de teklif, tavsiye ve teşvik etmiştir. Nûr Sûresinin 61. âyeti de böyle bir zorluğu kolaylaştırmak için inmiştir. Âyet şu şekildedir:

“Gözleri görmeyen için bir sakınca yoktur, topal için bir sakınca yoktur, hasta için de bir sakınca yoktur. Sizin için de kendi evlerinizden, babalarınızın evlerinden, annelerinizin evlerinden, erkek kardeşlerinizin evlerinden, kız kardeşlerinizin evlerinden, amcalarınızın evlerinden, halalarınızın evlerinden, dayılarınızın evlerinden, teyzelerinizin evlerinden, anahtarı elinizde bulunan evlerden ve arkadaşınızdan yiyip içmenizden bir sakınca yoktur. Birlikte veya ayrı ayrı yemenizde sizin için bir günah yoktur. Evlere girdiğinizde, Allah katından mübarek ve güzel bir selâmlama ile kendinize selâm verin. Düşünesiniz diye Allah size âyetlerini işte böyle açıklıyor.”⁷¹³

Âyet, toplumun dezavantajlı kimselerine açık bir şekilde kolaylık sağlamaktadır. Mâtürîdî, âyetin nüzûl sebeplerinden birkaçına değindikten sonra âyet hakkında yapılan bazı yorumları dile getirmektedir.⁷¹⁴ Mâtürîdî’ye göre âyette bahsedilen engelli insanlar hem toplumdan hem de özellikle âyette sayılan yakın akrabalarından nafaka alacaklısıdır. Zira ona göre âyetin bu şekilde zikredilmesi o dönem için bazı yanlış anlaşılmaları düzeltmesinin yanında aslında toplumun dezavantajlı kimselerinin yakın akrabaları üzerindeki yemek yeme hakkına bir vurgu yapmaktadır. Allah, sanki engelli olan bu kimselerin, engellerine mukabil onların temel ihtiyaçları olan yeme-içme ihtiyaçlarının yerine getirilmesinde akrabalarını görevli kılmıştır ve bu sayılan akrabalarının mallarından yemelerinin günah olmadığını bildirmiştir. Hatta bu âyette dezavantajlı kimseler hakkında akrabalarının nafaka görevlerinin vacip olduğuna dair işaret vardır, demektedir. Yine Mâtürîdî’ye göre arkadaş evlerinde yemek de dostluk hakkı olarak zikredilmiş ve buralarda da dostluk hakkı gereği yemenin günah olmadığı belirtilmiştir.⁷¹⁵

⁷¹³ Nûr 24/61.

⁷¹⁴ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/234.

⁷¹⁵ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/235.

2.1.17. Ortak Yapılan İşlerde İzin Âdâbı

İslâm kişisel hukuka önem verdiği gibi devlet hukukuna ve devlet işlerinin yerine getirilmesindeki âdâba da dikkat çekmektedir. Yapılan ortak işlerden maksat, toplu yapılan ibadetler olduğu gibi, kamuya ait bir işin imece usûlü yapımı gibi bir iş de olabilir. Özellikle savaş zamanı orduları bir arada tutan, yöneten ve yönlendiren devlet ricâline ve komutanlara karşı itaat ve izinli hareket de önem arz eden bir başka meseledir. Bunun yanında birlikte yapılan işlerde izinli hareket etmek işlerin başarıya ulaşmasında öncü bir kuraldır. Konu ile ilgili Nûr Sûresinde geçen âyet şu şekildedir:

*“Müminler ancak Allah’a ve resulüne iman edenlerdir ve onunla ortak bir iş için toplanmış iken kendisinden izin almadan çekip gitmeyenlerdir. Senden izin isteyenler, evet işte onlar Allah’a ve resulüne hakkıyla iman edenlerdir. Bazı özel işlerinden dolayı senden izin istediklerinde onlardan dilediğine izin ver ve Allah’tan onların bağışlanmasını dile. Kuşkusuz Allah çok bağışlar, çok esirger.”*⁷¹⁶

Mâtürîdî bu âyeti müminlerin ortak bir iş için toplandıklarında Hz. Peygamber’in (s.a.s.) yanından ancak izinle ve bir mazerete binaen ayrılacaklarına dair bir delil olarak görmektedir. Zira ona göre izinsiz ve mazeretsiz ayrılmak münafıklara has bir davranış olarak değerlendirilmiştir. Bundan dolayı Mâtürîdî, müminler açısından müminlerin mazeretlerinin geçerli olup-olmadığına yönelik kararın Hz. Peygamber’e (s.a.s.) bırakmalarının uygun olduğunu, münafıkların ise mazeret uydurdukları gibi bir de mazeretlerini Hz. Peygamber’in (s.a.s.) kararına bırakmadan ortamdan/görevden ayrılmalarının uygun olmadığını ifade etmektedir.⁷¹⁷ Kaynaklarımızda ortak yapılan işlere çeşitli açıklamalar yapılmakla birlikte genel anlamda Müslüman bir toplumda olabilecek tüm toplu işler bu âyetin muhatabı olarak görülebilir. Ortak yapılan işler bazı âlimler tarafından şöyle zikredilmiştir: *"Bununla, toplumu ilgilendiren her iş kastedilmiştir."* *"Bununla Cuma namazı ve savaş kastedilmiştir."* *"Bununla Cuma namazı kastedilmiştir."* *"Bununla, Allah'a itaate dair her şey kastedilmiştir."* Cessâs da bunların hepsinin Müslümanların ortak işleri olduğunu ifade etmiştir.⁷¹⁸

⁷¹⁶ Nûr 24/62.

⁷¹⁷ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/241.

⁷¹⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 8/100.

İslâm devletinde birlikte yapılan işlerde, bu âyete bakarak izinli hareket etmenin ve topluluğun başında olan her kimse (başkan, komutan, devlet ricâli) ona itaat etmenin önemini görmekteyiz. Zira bu durum, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sonra ümmetin işlerini yürütmeleri ve kendilerini idare etmeleri için başlarına getirdikleri yönetici kimseler için de geçerli olabilecektir.

2.1.18. Hz. Peygambere Hitap Şekli

Allah, müminleri hayatın her alanında İslâm'a uygun davranabilmeleri için hükümler göndermiştir. Gönderilen hükümler müminleri bazen teyit etmiş bazen de onlara uyarı mahiyetinde olmuştur. Nûr Sûresinin 63. âyeti müminler için bir uyarı mahiyetindedir. Âyette Hz. Peygamber'e (s.a.s.) karşı nasıl hitap edilmesi gerektiği net bir dille ifade edilmiştir. Mezkûr âyet şöyledir:

*"Resulün çağrısını aranızda, birinizin diğerini çağırması gibi görmeyin. Aranızdan gizlice sıvışıp gidenleri Allah elbette bilir. Onun emrine aykırı davrananlar başlarına ya bir belânın gelmesinden yahut can yakan bir cezaya çarpılmaktan korksunlar!"*⁷¹⁹

Mâtürîdî, âyette geçen *"Resulün çağrısını aranızda, birinizin diğerini çağırması gibi görmeyin"* ifadesinin iki şekilde anlaşılmasının mümkün olduğunu dile getirmektedir. Bunlardan ilki *"Hz. Peygamber'in (s.a.s.) çağrısını birbirinizin çağrısı gibi görmeyin, zira birbirinizin çağrısına bazen olur ki icabet etmezsiniz"*. İkinci yorumu ise *"Hz. Peygamber (s.a.s.) sizi çağırınca aranızda kullandığınız kaba seslenme ifadelerini kullanmayın, ona Allah'ın Resulüne uygun şekilde seslenin ya da cevap verin"* demektedir.⁷²⁰

⁷¹⁹ Nûr 24/63.

⁷²⁰ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/242.

2.2. Mâtürîdî'nin Nûr Sûresinde Geçen Ahkâm Âyetleri Hakkındaki Görüşleri ile Hanefî Mezhebinin Görüşlerinin Mukayesesi

Mâtürîdî, daha çok kelâm⁷²¹ ve tefsir⁷²² alanında ön plana çıkmış bir şahsiyet olmasının yanında fakih bir kimliğe de sahiptir.⁷²³ Onun, özellikle ahkâm âyetlerine getirdiği yorumlar, fıkıh alanında derin ve geniş bir bilgi birikimine sahip olduğunu göstermektedir. Mâtürîdî'nin tarihi süreç içerisinde her ne kadar ihmal edildiğine şahit olsak da son dönemlerde hakkında yapılan araştırmalar, konferanslar, sunulan bildiriler, sempozyumlar, yazılan kitap ve tezler onun, günümüz dünyasında daha çok tanınmasını sağlamıştır. Son zamanlarda Mâtürîdî hakkındaki araştırmalar artsa da halen Mâtürîdî'nin hayatının ve ilmî çalışmalarının ortaya çıkarılması ile ilgili araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu araştırmalar bizlere, Mâtürîdî'yi daha çok tanımamıza, ilminden istifade etmemize ve eserlerinin insanlığın hizmetine daha çok sunulabilmesine imkân verecektir.⁷²⁴

Araştırmanın bu bölümünde, Mâtürîdî'nin Nûr Sûresi bağlamındaki görüşlerinin Hanefî mezhebi ile ilişkisi incelenecek ve görüşler arasında yer yer karşılaştırmalar yapılacaktır. Mâtürîdî'nin görüşlerinin Hanefî mezhebi ile uyumuna dair bir tespit yapılacaktır. Bu karşılaştırmayı yaparken genellikle mezhepte öne çıkmış görüşler dikkate alınacaktır. Bu tablo ile Mâtürîdî'nin Nûr Sûresi özelinde vermiş olduğu hükümlerin, Hanefî mezhebi ile ne kadar uyumlu olup olmadığına bir tablo üzerinden bakılacaktır:

⁷²¹ Kutlu, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî”, 8.

⁷²² Kutlu, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî”, 9.

⁷²³ Kutlu, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî”, 7.

⁷²⁴ Tancî, “Abû Mansûr al-Mâtürîdî”, 2.

Hükmün Konusu	Mâtürîdî	Hanefî Mezhebi
1- Zina eden muhsanlık şartlarını taşıyorsa ne yapılır?	Recmedilir. ⁷²⁵	Recmedilir. ⁷²⁶
2- Zina eden muhsanlık şartlarını taşımiyorsa ne yapılır?	Celde cezası verilir. ⁷²⁷	Celde cezası verilir. ⁷²⁸
3- Zina suçu işleyen evliye aynı zamanda, had kapsamında recm ile birlikte sopa, bekara da sopayla birlikte sürgün verilir mi?	Verilmez. ⁷²⁹	Verilmez. ⁷³⁰
4- Zina eden bir erkek, müşrik bir kadınla ya da müşrik bir erkek zina eden bir kadınla evlenebilir mi?	Evlenemez. ⁷³¹	Evlenemez. ⁷³²
5- Zina eden bir kimse iffetli bir kimse ile evlenebilir mi?	Evlenebilir. ⁷³³	Evlenebilir. ⁷³⁴
6- Zina eden bir kadın kocasına haram olur mu?	Olmaz. ⁷³⁵	Olmaz. ⁷³⁶
7- Kazf suçuna verilen ceza nedir?	Had cezası olan seksen celde cezasıdır. ⁷³⁷	Had cezası olan seksen celde cezasıdır. ⁷³⁸

⁷²⁵ Mâtürîdî, *Tevilâtü'l-Kur'ân*, 3/79; Mâtürîdî, *Tevilâtü'l-Kur'ân*, 10/117.

⁷²⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7/451; Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî fi'l-Fıkhı Hanefî*, 195.

⁷²⁷ Mâtürîdî, *Tevilâtü'l-Kur'ân*, 10/106.

⁷²⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7/452; Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî fi'l-Fıkhı Hanefî*, 195.

⁷²⁹ Mâtürîdî, *Tevilâtü'l-Kur'ân*, 10/107; Mâtürîdî, *Tevilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 3/79.

⁷³⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7/451; Serahsî, *el-Mebsût*, 9/44.

⁷³¹ Mâtürîdî, *Tevilâtü'l-Kur'ân*, 10/112.

⁷³² Mevsilî, *el-Muhtâr*, 111.

⁷³³ Mâtürîdî, *Tevilâtü'l-Kur'ân*, 10/113.

⁷³⁴ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7/484; Döndüren, *Ahkâmu'l Kur'ân*, 6/430.

⁷³⁵ Mâtürîdî, *Tevilâtü'l-Kur'ân*, 10/115.

⁷³⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7/487; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 111-112.

⁷³⁷ Mâtürîdî, *Tevilâtü'l-Kur'ân*, 10/119.

⁷³⁸ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî fi'l-Fıkhı Hanefî*, 199.

Hükmün Konusu	Mâtürîdî	Hanefî Mezhebi
8- Kazf suçuna şâhit getiremeyenlere uygulanması gereken had cezası ne zaman gerekli olur?	Kazf suçu işlendiği tespit edildikten hemen sonra (şahit getirebilecek süre hariç) had cezası gerekli olur. ⁷³⁹	Kazf iddiasında bulunana şâhit getirebilmesi için mahkeme gününün akşamına kadar ⁷⁴⁰ mühlet verilir ve dört şâhit getiremezse had cezası gerekli olur. İmâmeyne göre ise kefil karşılığı iki ya da üç gün mühlet verilir. ⁷⁴¹
9- Kazfın ispatlanmasında fasıkın şâhitliği geçerli midir?	Geçerlidir. ⁷⁴²	Geçerlidir. ⁷⁴³
10- Şâhitlerin meclis birliği etmeleri şart mıdır?	Şarttır. ⁷⁴⁴	Şarttır. ⁷⁴⁵
11- Kazf iddiasında bulunanlardan biri koca olursa, kocadan had düşer mi?	Düşer. ⁷⁴⁶	Düşer. ⁷⁴⁷

⁷³⁹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/119.

⁷⁴⁰ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhîyye Kamusu*, 3/242.

⁷⁴¹ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhîyye Kamusu*, 3/243.

⁷⁴² Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/120.

⁷⁴³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7/528; Serahsî, *el-Mebsût*, 9/89.

⁷⁴⁴ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/120.

⁷⁴⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 9/90; Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/126.

⁷⁴⁶ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/122.

⁷⁴⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7/573; Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/125.

Hükmün Konusu	Mâtürîdî	Hanefî Mezhebi
12- Kazf iddiasını dört şâhitle delillendiremeyen kimsenin şâhitlik durumu ne olur?	Şâhitliği ebediyen kabul edilmez. ⁷⁴⁸	Şâhitliği ebediyen kabul edilmez. ⁷⁴⁹
13- Kazf haddinin infazı nasıl uygulanır?	Had, organlarda yaralanmaya sebebiyet vermeden ve hep aynı bölgeye vurulmadan infaz edilir. ⁷⁵⁰	Had, organlarda yaralanmaya sebebiyet vermeden ve hep aynı bölgeye vurulmadan infaz edilir. ⁷⁵¹
14- Kâzif ikrarından dönüp, suçtan affını ya da suçun ıskatını talep etse durum ne olur?	Bu talep beyyine olmadan yerine getirilmez. ⁷⁵²	Bu talep beyyine olmadan yerine getirilmez. ⁷⁵³
15- Kazif iddiasında bulunan kimseye iddiasını ispat edebilmesi için mühlet verilir.	Mühlet verilir. ⁷⁵⁴ (Hudut belirtmemiş.)	İki ya da üç gün mühlet verilir. ⁷⁵⁵
16- Liân şehâdet midir, yoksa yemîn midir?	Şehâdetir. ⁷⁵⁶	Şehâdetir. ⁷⁵⁷
17- Liân sonrası ayrılık hemen gerçekleşir mi?	Hayır, hâkimin ayırması gerekir. ⁷⁵⁸	Hayır, hâkimin ayırması gerekir. ⁷⁵⁹

⁷⁴⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/123-127.

⁷⁴⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7/501; Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 2/147; Döndüren, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 6/432.

⁷⁵⁰ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/128.

⁷⁵¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7/468; Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 3/245.

⁷⁵² Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/119.

⁷⁵³ Serahsî, *Mebûsât*, 9/194.

⁷⁵⁴ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/119.

⁷⁵⁵ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 3/243.

⁷⁵⁶ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/131.

⁷⁵⁷ Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/137.

⁷⁵⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/134.

⁷⁵⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7/582; Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/145.

Hükmün Konusu	Mâtürîdî	Hanefî Mezhebi
18- Liânı müteakip gerçekleşen tefriğin durumu nedir?	Bâin talaktır. ⁷⁶⁰	Bâin talaktır. ⁷⁶¹
19- Liânın sonucunda gerçekleşen tefriğin ardından koca kendini tekzip etse ve tövbe edip halini düzeltse yeniden aynı kişi ile evlenebilir mi?	Câizdir. ⁷⁶²	Câizdir. ⁷⁶³
20- Liân yapıldıktan sonra ancak hâkim ayırmadan önce koca kendini tekzip etse kocaya had gerekir mi?	Gerekir. ⁷⁶⁴	Gerekir. ⁷⁶⁵
21- Liân sonrası gerçekleşen tefrikle çocuğun nesebi kimde kalır?	Annede kalır. ⁷⁶⁶	Annede kalır. ⁷⁶⁷
22- Liânda yemînden kaçınana nasıl bir işlem uygulanır?	Hemen yalancı sayılamayacağı için, hapsedilir, had hemen uygulanmaz. ⁷⁶⁸	Hemen yalancı sayılamayacağı için, hapsedilir, had hemen uygulanmaz. ⁷⁶⁹ Kaçınma devam ederse had uygulanır.

⁷⁶⁰ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/138.

⁷⁶¹ Döndüren, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 6/433.

⁷⁶² Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/137.

⁷⁶³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7/592; Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/146.

⁷⁶⁴ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/138.

⁷⁶⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanai' fi Tertibi's-Şerâi*, 3/248.

⁷⁶⁶ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/135.

⁷⁶⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7/581; Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/146.

⁷⁶⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/133-134.

⁷⁶⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7/575; Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/141.

Hükmün Konusu	Mâtürîdî	Hanefî Mezhebi
23- Liân'da eşlerin din farklılığı ya da karının kâfir ya da köle olması liânı nasıl etkiler?	Liân'ı imkânsız kılar. ⁷⁷⁰	Liân'ı imkânsız kılar. ⁷⁷¹
24- İzin âdâbında izin-selâm durumu nasıldır?	Önce izin alınır sonra selam verilir. ⁷⁷²	İzin istemek ve sonrasında selam vermek gerekir. ⁷⁷³
25- İzin almadan bir başkasının evine girmenin hükmü nedir?	İzin verilmedikçe giremez. ⁷⁷⁴	Haramdır. ⁷⁷⁵
26- Mahrem yakınlarının yanına girerken izin alınması gerekir mi?	İzin alınması gerekir. ⁷⁷⁶	İzin alınması gerekir. ⁷⁷⁷
27- Kadının eli ve yüzü mahrem midir?	Şehvet tehlikesi olmadığı müddetçe doğrudan mahrem değildir. ⁷⁷⁸	Şehvet tehlikesi olmadığı müddetçe doğrudan mahrem değildir. ⁷⁷⁹
28- Kadının elleri ve yüzü avret midir?	Değildir. ⁷⁸⁰	Değildir. ⁷⁸¹

⁷⁷⁰ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/131.

⁷⁷¹ Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/139.

⁷⁷² Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/158.

⁷⁷³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7/619.

⁷⁷⁴ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/158.

⁷⁷⁵ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7/627.

⁷⁷⁶ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/160.

⁷⁷⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7/630; Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/177.

⁷⁷⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/164.

⁷⁷⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 8/27.

⁷⁸⁰ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/166.

⁷⁸¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 8/27; Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/191.

Hükmün Konusu	Mâtürîdî	Hanefî Mezhebi
29- Herhangi bir sebep yokken ve şehvet ve istek hali olmaksızın karşı cinse bakmanın hükmü nedir?	Mekruhtur. ⁷⁸²	Mekruhtur. ⁷⁸³
30- İhtiyaç halinde şehvet ve fitne ihtimali olmaksızın, işlerin yürütülebilmesi için kadının eline ve yüzüne bakılabilir mi?	Bakılabilir. ⁷⁸⁴	Bakılabilir. ⁷⁸⁵
31- Evlenmek niyetiyle kadının eline ve yüzüne isteyerek bakmak câiz midir?	Câizdir. ⁷⁸⁶	Câizdir. ⁷⁸⁷
32- Nûr Sûresinin 31. âyetinde geçen “sağ elin altındakiler” ifadesinden kasıt nedir?	Câriyelerdir. ⁷⁸⁸	Câriyelerdir. ⁷⁸⁹
33- Müslüman bir kadının ziynetlerini Müslüman olmayan bir kadın görebilir mi?	Göremez. ⁷⁹⁰	Göremez. ⁷⁹¹

⁷⁸² Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/165.

⁷⁸³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 8/33.

⁷⁸⁴ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/164.

⁷⁸⁵ Serahsî, *Mabsût*, 10/281.

⁷⁸⁶ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/165.

⁷⁸⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 8/28.

⁷⁸⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/169-170.

⁷⁸⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 8/34.

⁷⁹⁰ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/169.

⁷⁹¹ Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/197-198.

Hükmün Konusu	Mâtürîdî	Hanefî Mezhebi
34- Kadınların üzerlerine dikkat çekecek, kendilerine bakılmasını temin edebilecek herhangi bir tavır içerisinde olması ya da yüksek sesle, fitne ve cazibiyet olabilecek bir halde konuşmasının durumu nasıldır?	Haramdır. ⁷⁹²	Haramdır. ⁷⁹³
35- Hür bir kadının, kölesi karşısındaki durumu nasıldır?	Yabancı bir erkek gibidir, kölesi kadının ziynetlerini göremez. ⁷⁹⁴	Yabancı bir erkek gibidir, kölesi kadının ziynetlerini göremez. ⁷⁹⁵
36- Evlendirme emrinin mahiyeti nedir?	Hürler için destek vermek ve yardım etmek içindir. Köle ve câriyeler için terğip ve teşvik içindir. ⁷⁹⁶	Bir babanın evladını evlendirmesi baba üzerine vacip değildir.
37- Köle efendisinden mükâtebe isterse, efendi kitâbet akdi yapmak zorunda mıdır?	Değildir. ⁷⁹⁷	Değildir. ⁷⁹⁸
38- Mükâteb kölenin ödemesinde efendinin indirim yapması mecburi midir?	Değildir. ⁷⁹⁹	Değildir. ⁸⁰⁰

⁷⁹² Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/174.

⁷⁹³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 8/39-40; Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/201.

⁷⁹⁴ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/169.

⁷⁹⁵ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 8/34-35; Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/199.

⁷⁹⁶ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/175.

⁷⁹⁷ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/183.

⁷⁹⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 8/48; Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/223.

⁷⁹⁹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/186.

⁸⁰⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 8/53.

Hükmün Konusu	Mâtürîdî	Hanefî Mezhebi
39- Nûr Sûresinin 32. âyetine istinaden köle ve câriyelere mülk edinme hakkı verilir mi?	Hayır, verilemez. ⁸⁰¹	Hayır, verilemez. ⁸⁰²
40- Yaşlı kadınlar yabancılar yanında başörtülerini açabilirler mi?	Açamazlar. ⁸⁰³	Açamazlar. ⁸⁰⁴
41- Başörtüsünün sarkıtılmasından kasıt nedir?	Saç, göğüs ve gerdanlığın kapatılmasıdır. ⁸⁰⁵	Saç, göğüs ve gerdanlığın kapatılmasıdır. ⁸⁰⁶
42- Cinsel arzusu bulunmayan/iğdiş edilmiş/bunak/matuh erkek hizmetçisinin yanında kadının örtünmesi gerekir mi?	Örtünmesi gerekir. ⁸⁰⁷	Örtünmesi gerekir. ⁸⁰⁸
43- Engelli bireylerin yakın akrabaları üzerinde nafaka hakkı var mıdır?	Vardır. ⁸⁰⁹	Vardır. ⁸¹⁰

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere Mâtürîdî'nin görüşleri ile Hanefî mezhebi arasında neredeyse tamamen uyumluluk vardır. Nûr Suresi özelinde yapılan bu araştırma ile Mâtürîdî'nin, Ebû Hanîfe'nin izini takip eden bir fakih olduğunu ancak

⁸⁰¹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/178.

⁸⁰² Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 8/46.

⁸⁰³ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/230.

⁸⁰⁴ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 8/89.

⁸⁰⁵ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/171.

⁸⁰⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 8/31.

⁸⁰⁷ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/169.

⁸⁰⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 8/36-38.

⁸⁰⁹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/235.

⁸¹⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 8/92; Sabûnî, *Ahkâm Tefsiri*, 2/251.

ilmî alt yapısına ve meselelere yaklaşım usûlü ile de şahsına münhasır bir fakih olduğu görülmektedir.

2.3. Genel Fıkhî Hükümler

Bu araştırmada gördük ki Mâtürîdî, kelâmcı olmasının yanında fakih kimliği ile de ilim sahasında yerini almıştır. Her ne kadar fakih olması yönü halen araştırılmaya muhtaç bir konu olsa da son dönemlerde onun fakihlik yönünü ortaya koyan çalışmaların arttığını söylenebilir. Mâtürîdî, tefsirini yazarken meselelere sadece müfessir kimliği ile değil fakih kimliği ile de yaklaşmıştır. Bundan dolayı hüküm verirken ya da verilen bir hükme dair açıklama yaparken küllî/genel/asl kâideler üzerinden hükmü ortaya koymaya çalışmıştır. Araştırmaya konu olan Nûr Sûresinde geçen ahkâm âyetleri hakkında tespit edebildiğimiz kadarıyla Mâtürîdî'nin istifade ettiği küllî kâideleri şu şekilde zikretmek mümkündür.

- 1- “Zâhirden hareketle bir genelleme anlayışı yanlıştır.”⁸¹¹
- 2- “Hadler, helâk ve yok edici şekilde konulmamış, aksine o fiili yeniden yapmayı önleyici olarak belirlenmiştir.”⁸¹²
- 3- “Hadler (hudûd) miktar olarak belli bir sonu ve sınırı olan düzenlemelerdir.”⁸¹³
- 4- “Kazf'in ispatında genel kurala göre âdil şâhitlerin istenmemesidir.”⁸¹⁴
- 5- “Kazf'te fâsıklar ehl-i şehâdettedir; kâfir, köle ve kazf sebebiyle kendisine had cezası uygulanan kimse ise şehâdet ehli değillerdir.”⁸¹⁵
- 6- “Temkinden (yakalanmadan) sonra olan her tövbe, o kişi için verilmiş hükmü ve had cezasını kaldırmaz. Temkinden evvel yapılmış olan her tövbe cezaları düşürür.”⁸¹⁶
- 7- “Kazf'te bulunanın şâhitliği, kendisine had cezası tatbik edilmesi halinde tövbe etse bile kabul edilmez.”⁸¹⁷
- 8- “Liân, ancak her ikisi de (karı-koca) şâhitliğe ehil olanlar arasında olur.”⁸¹⁸

⁸¹¹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/106.

⁸¹² Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/107.

⁸¹³ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/111.

⁸¹⁴ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/120.

⁸¹⁵ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/120.

⁸¹⁶ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/124.

⁸¹⁷ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/127.

⁸¹⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/131.

- 9- “Kâfirin yemîni Müslümanın yemînine denk düşemez.”⁸¹⁹
- 10- “Yemînler hiçbir durumda âdil şâhitlere karşılık tutulamaz.”⁸²⁰
- 11- “Koca, liân yemînlerini tamamladığı zaman çocuk kendiliğinden annesinin nesebine katılır.”⁸²¹
- 12- “Önce izin (eve giriş için izin verilirse), sonra selâm.”⁸²²
- 13- “Önemli olanın zikredilen âyetin hangi olay üzerine indiği değil, getirdiği ahlak kuralı ve ahkâmın içeriğidir.”⁸²³
- 14- “Engelli olan kimsenin babaların, annelerin ve yakın akrabaların mallarından yemeleri haklarıdır. Çünkü onlar için mallarında nafaka takdir edilir.”⁸²⁴

⁸¹⁹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/132.

⁸²⁰ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/133.

⁸²¹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/135.

⁸²² Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/158.

⁸²³ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/225.

⁸²⁴ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, 10/235.

SONUÇ

Abbâsîler'in merkezi otoritesinin zayıfladığı bir dönemde kurulmuş olan Sâ mânî Devleti'nin, Mâverâünnehir'de oluşturduğu hoşgörü ortamının, bölgenin her alanına olduğu gibi eğitim alanına da çok önemli katkıları olduğu anlaşılmaktadır. Zira mezkûr devletin her yönüyle ilmi desteklemesi, bölgenin ilmî bir merkez olma yönünde hızla ilerlemesine vesile olmuştur.

Semerkant'ın Mâtürîd köyünde doğduğu anlaşılan Mâtürîdî'nin hayatı hakkında sınırlı kaynaklar haricinde fazla bilgi bulunmadığı, bu durumun, kendisinin belli bir dönem ihmal edildiği ihtimalini güçlendirmektedir.

Fikhî mezheplerin atılım yaptığı ve ekolleşmelerin hızlandığı hicri ikinci asırla birlikte ilim öğrenmek isteyen Mâverâünnehirli talebeler Irak ve civarına gitmişler, eğitimlerini tamamladıktan sonra memleketlerine geri dönmüşlerdir. Geri dönen bu âlimler, mevcut devletin kendilerine sağladığı hoşgörü ortamından istifade ederek kendi memleketlerinde medreseler açıp, ders halkaları kurmaya başlamışlardır. Mâtürîdî'nin de böyle bir bölgenin talebesi olarak bu ders halkalarında talebeliğe başlamış ve talebeliğe başladığı medresede en yüksek rütbeli hoca seviyesine yükseldiği anlaşılmaktadır.

Mâtürîdî hicri ikinci asrın sonlarına doğru Mâverâünnehir bölgesinden Irak ve civarına gidip, İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe'nin birinci derece talebelerinden ders alıp, eğitimini tamamlayan ve sonrasında memleketlerine geri dönen âlimlerin kurduğu ders halkalarında eğitim almış ve ilmî birikimini bu şekilde sağlamıştır. Bu eğitimi hoca silsilesi açısından Mâtürîdî'yi Ebû Hanîfe'ye kadar götürmektedir.

Mâtürîdî'nin ders aldığı hocalarının silsile yoluyla Ebû Hanîfe'ye kadar gitmesi onun Ebû Hanîfe'den epeyce etkilenmesine de vesile olmuştur. Meşhur tefsirinde, ahkâm âyetlerine getirdiği yorumlar incelenince Mâtürîdî'nin, düşünce olarak Ebû Hanîfe'nin yolundan gittiği tespit edilmiştir. Bundan dolayıdır ki kendisinden sonra gelen eserlerin Mâtürîdî'den "*fakih*" diye söz etmesi önemli bir tespittir. Bu konu bağlamında Mâtürîdî'nin fikhî yönünün daha çok araştırılması ve farklı bakış açısıyla değerlendirilmesi gerektiği de bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Mâtürîdî, ahkâm âyetlerini yorumlarken Hanefî mezhebine bağlı kaldığı, Hanefî mezhebine aykırı görüş serdetmediği tespit edilmiştir. Bu durum, tezin konusu Nûr Sûresinde de görülmektedir. Nûr Sûresi özelinde incelenen ve yukarıda karşılaştırmalı tablo halinde gösterilen kırk üç adet hüküm, Mâtürîdî'nin Hanefî mezhebinin ilkelerinden taviz vermediğini göstermektedir.

Mâtürîdî'nin, hüküm verirken izini takip ettiği Ebû Hanîfe gibi ilk önce Kitap'a baktığı, daha sonrasında ise bazı kriterler çerçevesince Sünnetten istifade ettiği bir vakıadır. Sahabe sözüne gelince, onların icma ettiği konuları almış diğer delillerden de yine bazı kriterler çerçevesince istifade etme yoluna gitmiştir. Bu minvalde *Te'vilâtü'l-Kur'an*'a şerh yazan Alâeddîn es-Semerkindî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* hakkında övücü cümleler söyledikten sonra Ebû Hanîfe ve talebelerinin usûl-i fikh ve fûrû-i fikh alanlarındaki ilmî metodolojisinin Kur'an'ı Kerîm'e uygunluğunu ortaya koyan önemli bir eser olduğunu dile getirerek hem eserin önemine hem de Mâtürîdî'nin metodolojisine vurgu yapmıştır. Bu aşamaya kadar hükme varılamayan meselelerde Mâtürîdî, bundan sonrası için akli devreye almaya başlamıştır. Mâtürîdî, meşhur tefsir eserinin de adına girmiş olan "*te'vil*" kavramından çokça istifade etmiştir. Yani *te'vil* yöntemiyle naslarda yer alan ve birden çok manaya gelebilecek muhtemelen manalardan birini tercih ederek görüşlerini belirtmiştir. Bu yönüyle Mâtürîdî, zamanındaki bazı âlimlerden eleştiriler olsa da ilerleyen dönemler için sorun çözücülüğü yüksek olan bir metodu, miras olarak ilim dünyasına bırakmıştır. Bu metodun adı, *te'vil* metodudur. Tefsirini de bu metot üzere kaleme alana Mâtürîdî, dirâyet tefsiri alanında ilklerden olduğu görülmektedir.

Mâtürîdî, ahkâm âyetlerine yorum getirirken genellenebilecek ifadelerden de istifade ettiği görülmüştür. Örneğin, "*Zâhirden hareketle bir genelleme anlayışı yanlıştır.*", "*Hadler, helâk ve yok edici şekilde konulmamış, aksine o fiili yeniden yapmayı önleyici olarak belirlenmiştir.*", "*Kazf'in ispatında genel kurala göre âdil şahitlerin istenmemesidir.*", "*Kâfirin yemîni Müslümanın yemînine denk düşemez.*", "*Yemînler hiçbir durumda âdil şahitlere karşılık tutulamaz.*", "*Önce izin (eve giriş için izin verilirse), sonra selâm!*" gibi genel kurallar söylenebilir.

Mâtürîdî, tezin de konusu Nûr Sûresi'nde geçen ahkâm âyetlerini açıklarken, her ne kadar anlaşılması güç bir dil ve üslup kullanmış olsa da yaptığı karşılaştırmalar ve seleflerinden alıntıladığı görüşlerle okuyucu tatmin etmektedir. Verdiği hükümlerde çok yönlü bir bakış açısı çizen Mâtürîdî, konuya taalluk eden ne varsa hepsine de temelden açıklama getirmiş, okuyucuya bu konuda boşluk bırakmamıştır. Gerektiğinde âyetleri açıklarken semantik çalışmalara da yer vermiş, kelime tahlillerinden bolca istifade etmiştir.

Mâtürîdî'nin verdiği hükümler incelendiğinde Hanefî mezhebi ile uyumlu olduğu görülmektedir. Bu uyum özellikle onun mezhepte müçtehit olduğunu göstermektedir.

Mâtürîdî, Hanefî mezhebi ekseninde çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalarını yaparken mutlak müçtehit gibi davranmak yerine mezhepte müçtehit olmayı tercih etmiştir. Ayrıca Şükrü Özen'in de ifade ettiği gibi Mâtürîdî'nin mezhep içi yapmış olduğu tahrîc çalışmalarına bakınca kendisini, ashâbü't-tahrîc olarak zikretmek de mümkün görünmektedir.

Mâtürîdî verdiği hükümlerde sadece Temel İslâm Bilimlerinden değil hukuk, sosyoloji, psikoloji, felsefe ve Tarih gibi ilim dallarından da istifade etmiştir.

Netice itibariyle Mâtürîdî çalışmalarıyla, vermiş olduğu eserleriyle ve yetiştirdiği öğrencileriyle mutlak bir müçtehit olmadığı, buna mukabil Hanefî mezhebinin bir müçtehidi/müntesibi olduğu görülmüştür. Hatta Mâtürîdî hakkındaki bu tespiti sadece Nûr Sûresi özelinde değil tüm çalışmalarında görmek mümkündür. Bu yönüyle mensubu bulunduğu Hanefî mezhebine aykırı bir hüküm vermediği, hatta mezhebin kapalı bıraktığı bazı hükümleri tahrîc eden ilmî bir şahsiyet olarak ömrünü tamamladığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abdülbâki, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cem el-Mufehres li Elfâz el-Kur'ân el-Kerîm*. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1945.
- Ahmednagari, Abdünnebi b. Abdürresul. *Mevsuatu Mustalahati Camiu'l-Ulum el-Mulakkab bi-Düsturi'l-Ulema*. ed. Ali Dahruc. Beyrut: Mektebetu Lübnan Naşirun, 1997.
- Ak, Ahmet. *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. İstanbul: Bayrak Matbaası, 2008.
- _____, Ahmet. "Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik". *Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı*. 435-451. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- _____, Ahmet. "İmam Mâtürîdî ve Ehl-i Sünnete Katkısı". *Ehl-i Sünnet*. ed. Mustafa Aykaç. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2020.
- _____, Ahmet. *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- _____, Ahmet. "Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı". ed. İlyas Çelebi. 435-451. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- _____, Ahmet. "Mâverâünnehir'de İslâm Düşüncesinin Öncü Temsilcilerinden İmâm Mâtürîdî". *İslam Düşüncesinin Ana Merkezleri Mâverâünnehir*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2019.
- _____, Ahmet. "Mâverâünnehirli Hanefî Âlimlerin Mâtürîdîliğin Gelişimine Katkıları". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2020), 399-429.
- Akgül, Muhittin. "Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2001), 57-67.
- Akgündüz, Ahmet. "Fürû". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 13/249-250. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Aktan, Hamza. "Kazf". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 25/148-149. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

- Ali Haydar Efendi, Hoca Emin Efendi Zâde. *Düererü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. İstanbul: Şirket-i Mertebiye Matbaası, 2. Basım, 1899.
- Apaydın, H. Yunus. “İctihad”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 21/432-445. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- _____, H. Yunus. *İslâm Hukuk Usulü*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 3. Basım, 2017.
- _____, H. Yunus. “Kıyas”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 25/528-538. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- _____, H. Yunus. “Şahit”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 38/278-283. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aruçi, Muhammed. “Rüstüfağni”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 35/296-297. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Atay, Hüseyin. “Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazetnameleri”. *Vakıflar Dergisi* 13 (1981).
- Avcı, Metin. *İmam Mâtürîdî'nin Fikirlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Aydın, Mehmet Âkif. “Liân”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 27/172-173. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Aydınlı, Osman. “İmâm Mâtürîdî'nin Yetiştığı İlmî Ortam ve Semerkant'ta İlim Merkezleri”. *Diyanet İlmî Dergi* 55/3 (2019), 566-599.
- _____, Osman. “Semerkant”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 36/481-484. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bardakoğlu, Ali. “Had”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 14/547-551. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- _____, Ali. “İstihsan”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 23/339-347. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Barthold, V.V. *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*. çev. Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumları Yayınları, 1990.

- _____, V.V. *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler 1927*. ed. Hüseyin Dağ. Ankara: Çağlar, 1. Basım, 2004.
- Beyâzîzâde, Ahmet Efendi. *İşârâtü'l-Merâm*. ed. Yusuf Abdürrezzâk. Kahire, 1949.
- Biçer, Ramazan - Kurt, Fatih. “Mâtürîdî’den Ahmed Yesevî’ye Ehl-i Sünnet Yolu”. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2018.
- Bilgili, İsmail. “Hanefî Fıkıh Medeniyetine İmam Mâtürîdî’nin Katkısı”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 29 (2017), 399-423.
- Bilgin, Ömer Faruk. *El-Mâtürîdî’nin Te’vîlâtü’l-Kur’ân’ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Enes Sarmaşık Yayınları, 1999.
- Boynukalın, Ertuğrul. “Yemîn”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 43/417-420. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu’s-Sahîh*. ed. Mustafa Dîp el-Boğa. 7 Cilt. Dimaşk: Dârü İbni Kesir, 1. Basım, 1993.
- Bulut, Mustafa. “İmam Mâtürîdî, Hocaları ve Öğrencileri”. *Hikmet Yurdu* 4 (2009), 137-145.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmu’l-Kur’ân*. ed. Avnullah Enes Ateş. çev. Mehmet Keskin. 8 Cilt. Ankara: İtisam Yayınları, 2018.
- Çağatay, Neşet - Çubukçu, İbrahim Agâh. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- Çağrııcı, Mustafa. “İzin”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 23/509-510. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çantay, Hasan Basri. *Tefsirli Kur’ân Meâli*. ed. M. A. Yekta Saraç. 3 Cilt. İstanbul: Risale Yayınları, 2009.

- Çuhadar, Cengiz. “Mâtürîdî’nin İstidlal (Çıkarım)’e Bakışı”. ed. Cengiz Çuhadar vd. C. 2. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2017.
- Döndüren, Hamdi. *Ahkâmu’l Kur’ân*. 10 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2020.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “İcmâ”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 21/417-431. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Düzgün, Şaban Ali. “Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî”. *Mâtürîdî’nin Düşünce Dünyası*. ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 3. Basım, 2018.
- Ebü Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebi Dâvûd*. ed. Şuayb Arnavut. 7 Cilt. Lübnan: Dâru’r-Risâle el-Âlemiyye, 2009.
- Ebu Zehra, Muhammed. *İslâm’da Siyasi İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*. çev. Sıbgatullah Kaya. İstanbul: Anka Yayıncılık, ts.
- Ecer, Ahmet Vehbi. *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*. İstanbul: Yesevi Yayıncılık, 2. Basım, 2007.
- _____, Ahmet Vehbi. “Türk Kültür Tarihinde Ebu Mansur Muhammed Mâtürîdî’nin Yeri ve Etkisi”. *Yeni Türkiye Dergisi* 22/82 (2016), 594-606.
- Esen, Hüseyin. “Zina”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 44/440-444. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Gengil, Veysel. “Mâtürîdî Niçin Yok Sayılmış Olmalı?” *Mâtürîdî Düşünce ve Mâtürîdîlik Literatürü*. ed. M. Raşit Akpınar vd. İstanbul: Önsöz Yayınları, 2018.
- Gümüšoğlu, Hasan. *İslâm’da İtikadî Mezhepler*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2021.
- Huleyf, Fethullah. *İmam Mâtürîdî Kitâbü’t-Tevhîd*. çev. Hüseyin Sudî Erdoğan. İstanbul: Er-Tu Matbaası, 1981.
- Işık, Kemal. *Mâtürîdî’nin Kelâm Sisteminde İmân Allah ve Peygamberlik Anlayışı*. Ankara: Fütüvvet Yayınları, 1. Basım, 1980.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü’l-Muhtar Ale’d-Dürri’l-Muhtar*. çev. Ahmed Davudoğlu. 17 Cilt. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1982.

- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fida Zeyneddin Kasım. *Tacü't-Teracim*. ed. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Dimaşk: Daru'l-Kalem, 1. Basım, 1992.
- İbnü'l-Mehâmîlî, Ebü'l-Hasan. *el-Lübab fi'l-Fıkhî's-Şâfiî*. ed. Abdülkerim b. Suneytan el-Amrî. Medîne: Dârü'l-Buhârî, 1995.
- İsfahânî, Râgıb el-. *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*. çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- Kahveci, Niyazi. "Mâtürîdî Aklının Felsefî Analizi". *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2020), 547.
- Kalaycı, Mehmet. *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Kallek, Cengiz. "Fukahâ-i Seb'a". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 13/214. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Karadaş, Çağfer. "Semerkand Hanefî Kelam Okulu Mâtürîdîlik - Oluşum Zemini ve Gelişim Süreci". *Usul İslami Araştırmalar* 6/6 (2006), 57-100.
- Karaman, Hayreddin. "Fıkıh". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 13/1-14. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- _____, Hayreddin. *İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 10. Basım, 2014.
- _____, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Karataş, Ali. *İmam Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*. İstanbul: Yesevi Yayıncılık, 2014.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâiu's-Sanai' fi Tertîbi's-Şerâi*. 7 Cilt. Mısır: Matbaatü'l-Cemâliye, 1909.
- Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-Zunûn*. 2 Cilt. Dersâdet: El-Matbaatü'l-Ûlâ, 1893.
- Kılıçer, M. Esat. "Ehl-i Re'y". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10/520-524. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Kırca, Celal. “Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin Tefsir ve Te’vil Anlayışı”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1989), 281-295.
- Korkmaz, Sıddık. “İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin Hayatı ve Eserleri”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 4/10 (2001), 88-119.
- _____, Sıddık. *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- Köksal, Asım Cüneyd - Dönmez, İbrahim Kâfi. “Usûl-i Fıkıh”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 42/201-210. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Kudûrî, Ebû’l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *Muhtasarü’l-Kudûrî fi’l-Fıkhı Hanefî*. ed. Kâmil Muhammed Muhammed Uveyza. Kahire: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997.
- Kureşî, Muhammed b. Muhammed b. Nasrullah b. Sâlim b. Ebû’l-Vefâ. *el-Cevâhirü’l-Mudîyye fî Tabakâti’l-Hanefiyye*. ed. Muhammed Abdülfettâh el-Hulv. 5 Cilt. Kahire: Daru Hicr, 1993.
- Kutlu, Sönmez. “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdî”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 5 (2003), 5-28.
- _____, Sönmez. *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Küçükahmet, Ali Osman. *İslâm’da Mezhepler Gerçeği ve Günümüzde Alevilik*. İstanbul: Özgü Yayınları, 2007.
- Leknevî, Ebû’l-Hasenât Muhammed Abdülhayy. *el-Fevâidü’l-Behiyye fî Terâcimi’l-Hanefiyye*. ed. Muhammed Bedreddîn Ebû Firâs en-Nâsânî. Mısır: Matbaatü’s-Saade, 1906.
- Maden, Şükrü. “Mâtürîdî’nin Te’vilâtü’l-Kurân’ındaki Meçhul Kaynağı Ebû Avsece ve Dilbilimsel Tefsire Dair Açıklamaları Üzerine Bir İnceleme”. *Dergiabant* 7/14 (2010), 410-436.
- Mahmûd, Merve. “İmâm Mâtürîdî’nin Kelâm Yöntemi Olarak Akıl ve Nakil Arasında Kurduğu Denge”. 77-104. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.

Makdisî, Muhammed b. Ahmed. *Ahsenü't-Tekâsim fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*. Beyrut: Dâru's-Sâdır, 1991.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd Açıklamalı Tercüme*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayınları, 6. Basım, 2014.

_____, Ebû Mansûr. *Tevîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. çev. Bekir Topaloğlu. 17 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2015. (1. Cilt)

_____, Ebû Mansûr. *Tevîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. çev. Bekir Topaloğlu - S. Kemal Sandıkçı. 17 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2015. (2. Cilt)

_____, Ebû Mansûr. *Tevîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. çev. Yunus Vehbi Yavuz. 17 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2016. (3. Cilt)

_____, Ebû Mansûr. *Tevîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. çev. S. Kemal Sandıkçı. 17 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2016. (4. Cilt)

_____, Ebû Mansûr. *Tevîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. çev. Yunus Vehbi Yavuz. 17 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2018. (8. Cilt)

_____, Ebû Mansûr. *Tevîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. çev. Mehmet Erdoğan. 17 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018. (10. Cilt)

Merginânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Ferganî. *El-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*. ed. Talal Yusuf. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'-Türâsi'l-Arabî, ts.

Mevsîlî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. ed. Mahmûd Ebû Dakika. 5 Cilt. Kahire: Matbaatu'l-Halebî, 1937.

_____, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-Muhtâr*. ed. Orhan Çeker. Konya: Tekin Kitabevi, 2014.

Molla Hüsrev, Muhammed b. Feramurz b. Ali. *Dürrerü'l-Hükkâm Şerh-u Ğurerü'l-Ahkâm*. ed. Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî Şürünbülâlî. 2 Cilt. Daru'l İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.

- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. *Sahîh-i Müslim*. ed. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 4 Cilt. Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâh, 1955.
- Nesefî, Ebü'l-Muin Meymun b. Muhammed b. Muhammed el-Hanefî. *Tebşiratü'l-edille fi usuli'd-din*. ed. Hüseyin Atay. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 1993.
- Nesefî, Ebü'l-Muin Meymun b. Muhammed b. Muhammed el-Hanefî. *Tebşiratü'l-edille fi usuli'd-din*. ed. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Öğük, Emine. *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer Hikmet İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007.
- Önal, Recep. "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmi'ndeki Yeri". *Akademik İncelemeler Dergisi* 8/3 (2013).
- Özdeş, Talip. *İmam Mâtürîdî'nin Te'vilâtu Ehli'sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanımı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- _____, Talip. "Mâtürîdî'nin Fıkhî Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998), 343-360.
- Özen, Şükrü. *Ebü Mansûr El-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*. İstanbul, 2001.
- _____, Şükrü. "Mâtürîdî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 28/146-151. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- _____, Şükrü. "Mâtürîdî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 28/159-165. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- _____, Şükrü. "Mâtürîdî ve Siyaset Hilâfetin Kureşîliği Meselesi". 524-548. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- _____, Şükrü. "Yeterince Tanınmayan Bir İmam: Mâtürîdî". *Marîfe Dergisi* 3 (2005), 411-423.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Mâverâünnehir". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 28/177-180. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Pezdevî, Ebü'l-Yüsr. *Ehl-i Sünnet Akaidi*. çev. Şerafeddin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1. Basım, 1980.
- Riyâzîzâde, Abdülatîf b. Muhammed. *Esmâ'ü'l-Kütübi'l-Mütemmim li-Keşfi'z-Zunûn*. ed. Muhammed Tuncî. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1977.
- Rudolph, Ulrich. *Al-Mâtürîdî and the Development of Sunnî Theology in Samarqand*. çev. Rodrigo Adem. Leiden: Brill, 2016.
- Sabûnî, Muhammed Ali. *Ahkâm Tefsiri*. çev. Mazhar Taşkesenlioğlu. 2 Cilt. İstanbul: Şamil Yayınevi, 2011.
- Smerkandî, Alâeddîn es-. *Mizânü'l-Usûl fî Netâ'ici'l-Ukul*. ed. Muhammed Zeki Abdulber. Katar: Metabiû Doha el-Hadîse, 1. Basım, 1984.
- Serahsî, Şemsü'l-eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. ed. Komisyon. 30 Cilt. Mısır: Matbaatü's-Saade, 2009.
- _____, Şemsü'l-eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-. *Mebsût*. ed. Mustafa Cevat Akşit. 30 Cilt. İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2011.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Dini Terimler Sözlüğü*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Sinanoğlu, Abdülhamit. “İmam Mâtürîdî'nin Düşüncesinde İnsan Hürriyeti Sorunu”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/30 (2016), 249-267.
- Şa'bân, Zekiyüddîn. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 17. Basım, 2012.
- Şâfîî, Muhammed b. İdrîs. *Er-Risâle*. çev. Abdulkadir Şener - İbrahim Çalışkan. Ankara: TDV Yayınları, 5. Basım, 2012.
- Tancî, Muhammed b. Tâvî. “Abû Mansûr al-Mâtürîdî”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (1955).
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *Mevzûâtü'l-Ulûm*. çev. Kemâleddin Mehmed Efendi Taşköprizâde. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1895.

- Teber, Ömer Faruk - Akgün, Ahmet Tunahan. “İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Hakkında Bibliyografya”. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 12 (2019), 688-847.
- Telkenaroğlu, M. Rahmi. “Muhattie-Musavvibe (İctihadî Çözümlemelerde Doğrunun Tek Olup Olmadığı) Tartışmasında Meşhur Dört Mezhep İmamı Hangi Görüşü Benimsedi?” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 231-260.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünen-i Tirmizî*. ed. Şuayb Arnavut. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’r-Risâle el-Âlemiyye, 2009.
- Topaloğlu, Bekir. “Kitâbü’t-Tevhîd”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 26/117-119. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- _____, Bekir. “Mâtürîdî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 28/151-157. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- _____, Bekir. “Tevîlâtü’l-Kur’ân”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 41/32-33. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Usta, Aydın. “Sâmânîler”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 36/64-68. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ünsal, Ahmet. “Bir Fakih Olarak İmâm Mâtürîdî”. *Mâtürîdî’nin Düşünce Dünyası*. ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 3. Basım, 2018.
- Üzüm, İlyas. “İyâzî, Ebû Nasr”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 23/499. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Watt, W. Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı, 2010.
- _____, W. Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Sarkaç Yayınları, Gözden geçirilmiş 3.baskı., 2010.
- Yaman, Ahmet. *Fetva Usûlü ve Âdâbı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2018.
- _____, Ahmet - Çalış, Halit. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2013.

- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Nûr Sûresi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 33/247-248. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Mâtürîdiyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 28/165-175. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yazıcıoğlu, Mustafa Sait. “Mâtürîdî Kelâm Ekolü’nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû’l-Mu’in Nesefî”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (1985).
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dîni Kur’ân Dili*. ed. Halil Eser. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1993.
- Yurdağür, Metin. “Cüzcânî, Ebû Bekr”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8/97. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Zebîdî, Ebû’l-Feyz Muhammed Murtazâ. *İthâfî’s-Sâdeti’l-Müttakîn bi-Şerhi Esrâri İhyâ’i ‘Ulûmi’d-Dîn*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, ts.
- Zemahşerî, Ebû’l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Tefsir-i Keşşâf*. ed. Mustafa Hüseyin Ahmet. 4 Cilt. Kahire: Daru’r-Reyyân li’tTurâs, 3. Basım, 1987.
- Ziyodov, Şovosil. “Mâtürîdî ve Onun Zahidlik Sembolü”. İstanbul: Doğu Araştırmaları Merkezi, 2014.
- Zuhayli, Vehbe. *Fıkıh Usûlü*. çev. Ahmet Efe. İstanbul: Risale Yayınları, 6. Basım, 2019.